

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

*Присвячується 20-річчю
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України*

Питання боротьби зі злочинністю

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року

Випуск 29

Харків
«Право»
2015

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (постанова № 4/3 від 25 березня 2015 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15928-4400ПР від 02.11.2009 р.

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. — Х. : Право, 2015. — Вип. 29. — 332 с.

Засновники

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Видавець

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. І. Борисов (головний редактор), В. С. Батиргарєєва (заст. головного редактора), Ю. В. Баулін, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Демидова, Л. В. Дорош, В. А. Журавель, В. Я. Настюк, Н. В. Нетеса, О. О. Пащенко, А. Х. Степанюк, В. П. Тихий, В. Ю. Шепітько, О. Г. Шило, О. Ю. Шостко, І. С. Яковець

Науковий редактор *В. С. Батиргарєєва*
Відповідальна за випуск *Ю. О. Оберемко*

Адреса редакційної колегії: 61002, Харків, вул. Пушкінська, 49,
тел.: 715-62-08, 700-65-81

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2015
© Видавництво «Право», 2015

ДО ІСТОРІЇ ІНСТИТУТУ

УДК 343

В. І. Борисов, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ: ДО 20-ї РІЧНИЦІ СТВОРЕННЯ

Визнавши необхідність правового забезпечення проведення в Україні кардинальних реформ, що відбувалися після здобуття Україною незалежності в середині 90-х рр. відразу в багатьох сферах життєдіяльності українського суспільства, постановою Академії правових наук України (тепер – Національна академія правових наук України) № 4/4-Н від 21 червня 1995 р. був створений Інститут вивчення проблем злочинності (нині – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса). Відтоді й започаткувалася історія становлення та функціонування одного з провідних наукових структурних підрозділів Національної академії правових наук України.

На Інститут було покладено значний обсяг завдань, що стосувалися проведення фундаментальних та прикладних досліджень, спрямованих на правове забезпечення діяльності Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, судових та правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування у сфері боротьби зі злочинністю; розробки наукових концепцій розвитку законодавства та практики його застосування; наукового обґрунтування та підготовки загальнодержавних і регіональних програм протидії злочинним проявам у тих чи інших сферах суспільного життя, а також проєктів законодавчих актів, зокрема Кримінального, Кримінального процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України; підготовки науково-правових висновків щодо чинних і тих, що розробляються, нормативно-правових актів у відповідній сфері; складання аналітичних інформаційних оглядів стану та тенденцій розвитку законодавства в галузі боротьби зі злочинністю, аналізу практики застосування цього законодавства; розробки методик розслідування окремих видів злочинів тощо. Зазначені напрями науково-дослідної діяльності Інституту були визначені постановою відділення кримінально-правових наук Академії правових наук України № 1 від 25 січня 1996 р.

Виконувати цей значний обсяг роботи мав невеликий на час створення Інституту колектив, який структурно був організований у три наукових відділи, а саме: відділ кримінально-правових проблем та кримінально-виконавчого законодавства; відділ загальної теорії кримінології та кримінологічних досліджень та відділ дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності.

На перших порах проблема пошуку досвідчених наукових кадрів не дозволила організувати в Інституті масштабні дослідження, та все одно вже з 1 жовтня 1995 р. фактично розпочалася науководослідна робота за кількома напрямками. Виконання дослідницьких завдань було покладено на тимчасові творчі колективи, які об'єднали цілком досвідчених у різних галузях науки фахівців Харкова. Директором Інституту був призначений доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава

Мудрого), академік НАПрН України В. І. Борисов, який очолює його майже 20 років. Поряд з організаційно-управлінською роботою, яка вимагала значних зусиль і часу, притаманних періоду становлення, В. І. Борисов багато уваги приділяв науковій і законопроектній діяльності, зокрема був одним із розробників нового Кримінального кодексу України та коментарів до нього, автором низки монографій, співавтором підручників та посібників із кримінального права тощо. У 2005–2008 рр. директором Інституту був доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України Ю. В. Баулін, а нині – Голова Конституційного Суду України.

Здійснення координації наукових розробок, що проводилися в Інституті, та вирішення загальних питань, пов'язаних з організацією наукових досліджень, було покладено на заступника директора з наукової роботи, посаду якого з квітня 1997 р. по лютий 2012 р. займав доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В. С. Зеленецький. Тепер цю посаду обіймає доктор юридичних наук, старший науковий співробітник В. С. Батиргарєєва.

Одним із перших в Інституті розпочав роботу *сектор дослідження проблем судової діяльності* (нині – сектор дослідження проблем судової, слідчої та прокурорської діяльності), який структурно ввійшов до відділу дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності. Основним завданням зазначеного сектору стало проведення наукових фундаментальних та прикладних досліджень у галузях кримінально-процесуального права та організації і функціонування судової влади. Перші наукові розробки сектору почалися у четвертому кварталі 1995 р., тобто через кілька місяців після вирішення питання щодо утворення Інституту. У той період ішов лише пошук наукових кадрів, не було ще стало-го складу науковців, тому основною формою діяльності було створення тимчасових наукових колективів. У секторі досліджувалися дві теми: «Судова влада і проблеми її формування» та «Навантаження та умови праці слідчих підрозділів як фактор якісної діяльності правоохоронних органів». Керівництво першою темою здійснював академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор Ю. М. Грошевий. Керівництво другою темою, яка виконувалася на підставі рішення Ради національної безпеки та обо-

рони України та Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України, здійснював учений зі значним досвідом практичної роботи кандидат юридичних наук, доцент Г. К. Кожевніков.

У межах першого фундаментального комплексного дослідження «Судова влада та проблеми її формування та функціонування», яке проводилося з 1997 р. по 2002 р. (керівник – академік НАПрН України Ю. М. Грошевий), працівниками сектору були досягнуті вагомі наукові результати. Так, зокрема, теоретична частина дослідження була оприлюднена у низці монографій та наукових статей, зокрема «Возбуждение уголовного дела» (1998 р., В. С. Зеленецький), «Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса» (2001 р., В. С. Зеленецький); використовувалася при підготовці підручників та навчальних посібників, науково-практичних коментарів та ін.

З 2002 по 2007 р. сектор проводив роботу з фундаментального дослідження «Кримінально-процесуальне пізнання та його критерій» (керівник – академік НАПрН України Ю. М. Грошевий). Формами впровадження отриманих наукових результатів стали численні монографії, науково-практичні та навчальні посібники, наукові статті, тези доповідей та повідомлень на науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих столах» тощо.

У 2007 р. розпочалася робота над підтемою «Кримінально-процесуальні заходи вдосконалення діяльності органів кримінальної юстиції» фундаментальної теми «Фундаментальні та прикладні проблеми боротьби зі злочинністю» (керівник підтеми – академік НАПрН України В. С. Зеленецький). Результатами наукового дослідження стали численні монографії, науково-практичні посібники, наукові статті; матеріали роботи над проектами КПК України, Закону України «Про прокуратуру і статус прокурорів», Закону України «Про порядок прийняття, реєстрації, перевірки і вирішення заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини»; наукові висновки, зауваження, пропозиції та рекомендації щодо 20-ти проектів законів України; наукова експертиза проекту КПК України, розробленого Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права.

Із 2012 р. по теперішній час співробітники сектору проводять дослідження з напрямку «Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України» фундаментальної теми «Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України та проблеми гармонізації вітчизняного законодавства у сфері кримінальної юстиції із законодавством Європейського Союзу» (керівником підтеми до червня 2013 р. був академік НАПрН України В. С. Зеленецький, життя якого обірвалося 1 червня 2013 р. У теперішній час керівництво темою здійснює доктор юридичних наук, професор О. Г. Шило). Ще одним вектором роботи сектору, яка паралельно виконується із зазначеною вище темою, є розробка починаючи із 2013 р. проблематики «Удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України з метою протидії корупції» у межах виконання загальної теми «Теоретичні та прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні» (на виконання п. 4 розділу III «Розроблення методичних рекомендацій щодо запобігання і протидії корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування» та п. 2 розділу IX «Проведення аналізу ефективності діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції на підставі практичних результатів їх роботи та оцінки громадськості» Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки) (очолює загальне керівництво зазначеною темою академік НАПрН України В. І. Борисов).

Із моменту створення зазначеного сектору до 2004 р. його завідувачем був кандидат юридичних наук, доцент В. М. Хотенець, з 2004 до грудня 2011 р. – кандидат юридичних наук, доцент Н. В. Сібільова. Сьогодні завідувачем сектору є доктор юридичних наук, професор О. Г. Шило.

У 1995 р. створено тимчасовий творчий колектив із провідних криміналістів та представників інших галузей знань для розробки теми «Використання сучасних досягнень науки і техніки в боротьбі зі злочинністю (інформаційний пошук та обґрунтування напрямку впровадження технічних засобів у правоохоронну діяльність)», який у 1996 р. перетворився на лабораторію під однойменною назвою «**Використання сучасних досягнень науки і техніки в боротьбі зі злочинністю**». Завідувачем лабораторії свого часу був

призначений доктор юридичних наук, професор М. В. Салтевський. З 1999 р. і дотепер лабораторію очолює доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В. Ю. Шепітько.

Протягом 1995–2012 рр. співробітники лабораторії, окрім зазначеної теми, проводили дослідження за такими фундаментальними та прикладними науковими темами, як: «Розробка науково-прикладної програми використання досягнень науки і техніки у боротьбі з тяжкими злочинами проти особи, перш за все з вбивствами на замовлення, тероризмом, пов'язаними з викраденням людей»; «Криміналістичні, правові та організаційні проблеми використання технічних засобів у боротьбі зі злочинністю»; «Криміналістичні проблеми збирання доказів технічними засобами у кримінальному процесі»; «Проблеми криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів»; «Проблеми забезпечення ефективності організаційно-тактичних засобів здійснення досудового слідства»; «Криміналістичні засоби та інноваційні технології у боротьбі зі злочинністю»; «Проблеми техніко-криміналістичного забезпечення якості слідчої діяльності» та ін.

У межах даних досліджень здійснювалися розробки дослідних зразків техніко-криміналістичних засобів, їх комплектів, баз даних і комп'ютерних програм, автоматизованих робочих місць слідчого і судового експерта, які були продемонстровані співробітникам правоохоронних органів України, Росії, Білорусі, Німеччини та інших країн більш ніж на 20 виставках.

Із 2012 р. колектив лабораторії працює над виконанням фундаментальної наукової теми «Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції». У межах реалізації зазначеної теми співробітниками лабораторії завершено роботу над розробкою комп'ютерного алгоритму «Спосіб формування суб'єктивного портрету “RAIPS-портрет” (комп'ютерного фотороботу) та електронної бази знань “Практика слідчого”, створено спеціалізовані комплекти науково-технічних засобів, у тому числі з використанням сучасних цифрових мікроскопів та інформаційних технологій («Польова мініфотолaboratorія»), розпочато роботу з формування електронно-пошукової системи «Слідчий прецедент», електронної довідкової системи для оптимізації

процесу фіксації доказової інформації («Опис предметів») та електронної системи тестування щодо оцінювання рівня знань із криміналістики. Науково-практичні розробки співробітників лабораторії захищені трьома патентами на винаходи і корисні моделі та шістьма свідоцтвами про реєстрацію авторського права на твори наукового характеру. Упровадження в практичну діяльність правоохоронних органів України новітніх криміналістичних засобів та інноваційних технологій, створених колективом лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю», безумовно, сприятиме оптимізації їх діяльності. Водночас на колектив лабораторії покладено виконання завдання за напрямом «Криміналістичні методики в структурі протидії корупційним злочинам» у межах реалізації загальної теми «Теоретичні та прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні».

У 1998 р. організовано Бюро судових експертиз, основними напрямами діяльності якого стало проведення судових психологічних, трасологічних експертиз, експертиз із техніко-криміналістичного дослідження документів, експертиз із дослідження об'єктів інтелектуальної власності, надання консультацій щодо проблем використання спеціальних знань у судочинстві. Діяльність Бюро забезпечується науковим потенціалом лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю».

Фактично від часу створення Інституту й до 2009 р. в Інституті функціонував *сектор дослідження проблем боротьби з корупцією та організованою злочинністю* (з 2007 р. – перейменованій у сектор дослідження проблем прокурорської діяльності та досудового слідства), який структурно належав до відділу загальної теорії та кримінологічних досліджень, а починаючи з 2002 р. – до відділу дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності. Наукові пошуки сектор проводив одразу в кількох напрямках – вивчення стану, проблем та суперечностей як у правозастосовчій практиці, так і в нормативній базі; формування понятійного апарату; встановлення системи взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю (у межах теми «Компетенція спеціальних підрозділів з питань боротьби з організованою злочинністю щодо здійснення ними оперативно-розшукової та слідчої

діяльності та питання підвищення її якості») та в напрямі розробки криміналістичної концепції економічних злочинів, їх класифікації, а також використання математичних, кібернетичних, економетричних, статистичних методів аналізу, виявлення та розслідування економічних злочинів (у межах теми «Використання досягнень науки і техніки в боротьбі з окремими видами тяжких злочинів у сфері економіки і фінансів з ознаками корупції»).

У 1998 р. науковці сектору дослідження проблем боротьби з корупцією та організованою злочинністю розпочали роботу над новою фундаментальною темою «Система та види методик розслідування економічних злочинів з ознаками корупції, які вчиняються групами осіб» (1998–1999), яка завершилася створенням теоретичних засад розслідування економічних злочинів та наданням відповідних методичних рекомендацій працівникам правоохоронних органів. Новітні здобутки роботи сектору знайшли відображення, зокрема, в монографії «Экономические преступления: криминалистический анализ» (Г. А. Матусовський, 1999).

Починаючи з 2000 р., основну увагу науковців сектору в межах виконання теми «Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються в кредитно-фінансовій сфері» (2000–2001) було зосереджено на дослідженні найбільш поширених нині механізмів злочинної діяльності, пов'язаних з ухиленням від оподаткування в особливо великих розмірах при здійсненні фінансово-господарських операцій, розкраданням грошових коштів, у тому числі бюджетних, «тіньовим» обміном валюти, незаконними конвертаційними операціями та ін.

Із 2002 р. у межах реалізації загальної теми фундаментального характеру під назвою «Проблеми криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів» сектор працював над виконанням дослідження за підтемою «Криміналістична характеристика легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутого злочинним шляхом» (2002–2006), оскільки, виходячи з необхідності вдосконалення та оптимізації процесу розкриття та розслідування злочинів у сфері економіки, актуальною є розробка концепції криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. За результатами роботи із

зазначеної проблематики підготовлені, зокрема, колективна монографія «Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики» (2006), науково-практичний посібник «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» (В. А. Журавель, 2005).

У 2007 р. сектором у межах загальної теми «Фундаментальні та прикладні проблеми боротьби зі злочинністю», а з 2008 р. як самостійна тема виконувалось дослідження за напрямом «Окремі криміналістичні методики розслідування злочинів: проблеми формування та модернізації».

До жовтня 2003 р. незмінним керівником сектору був заслужений професор Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор Г. А. Матусовський. На превеликий жаль, талановитий вчений пішов із життя. З початку 2004 р. й до моменту реорганізації у першому півріччі 2010 р. керівництво сектором було покладено на доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України В. А. Журавля. З липня 2013 р. роботу сектору фактично було відновлено, але вже під іншою назвою – сектор проблем криміналістичного дослідження організованої злочинності та корупції, який увійшов до відділу дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності (цей відділ пізніше перейменований у відділ криміналістики). Науковим завданням фахівців цього структурного підрозділу є реалізація підтеми «Криміналістичні методики в структурі протидії корупційним злочинам» у межах фундаментальної теми «Теоретичні та прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні».

Сектор дослідження проблем злочинності та її причин (до 2007 р. – сектор вивчення причин злочинності) був створений у 1996 р. З 2002 р. сектор входить до складу відділу кримінологічних досліджень.

Із дня заснування до 2007 р. сектор очолював доктор юридичних наук, професор О. Г. Кальман, а з 1 жовтня 2007 р. й дотепер співробітники сектору працюють під керівництвом доктора юридичних наук, професора Б. М. Головкина. Напрямами наукової діяльності сектору на сучасному етапі є: сімейно-побутова злочинність; зло-

чинність неповнолітніх; корислива насильницька злочинність; економічна злочинність у паливно-енергетичній сфері; проблеми латентної віктимності в Україні.

Наукова та науково-організаційна діяльність сектору дослідження проблем злочинності та її причин заснована на проведенні масштабних фундаментальних та прикладних досліджень у межах кримінологічного напрямку відповідно до основних напрямів та пріоритетних завдань Інституту.

За часи існування сектору було виконано значний обсяг науково-дослідної роботи в рамках таких тем фундаментальних досліджень: «Теоретичні та прикладні проблеми фінансового і ресурсного забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні», «Теоретичні і практичні проблеми попередження злочинів у сфері службової діяльності в Україні», «Теоретичні і прикладні проблеми запобігання злочинності у паливно-енергетичному комплексі України» та ін. Результати проведених наукових досліджень знайшли своє практичне втілення у низці монографій, наукових статтях, висновках і рекомендаціях, які отримали схвалення серед широкого юридичного загалу. Зокрема, у 2013 р. вийшла друком колективна монографія під назвою: «Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: кримінологічна характеристика та запобігання».

Слід відзначити, що доробки науковців сектору ґрунтуються не тільки на загальнотеоретичних, а й підкріплюються багатьма емпіричними дослідженнями. Так, у рамках фундаментальної теми дослідження «Проблема латентної віктимності та шляхи її розв'язання в Україні», розробка якої триває на теперішній час, заслуговує на увагу проведене широкомасштабне всеукраїнське опитування громадян, в якому взяли участь понад 4 тис. респондентів. За результатами цього дослідження передбачається визначення обсягів латентної віктимізації населення, з'ясування чинників, що її продукують, а також дослідження негативних наслідків для суспільства. Крім того, науковці сектору беруть активну участь у науковому забезпеченні законопроектної та нормотворчої діяльності, здійснюючи підготовку науково-правових висновків, пропозицій тощо до проектів законів України з питань кримінологічної політики, концепцій та інших нормативних актів за дорученням

центральных органів державної влади та суб'єктів законодавчої ініціативи; у розробці прогнозів розвитку злочинності та пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства; здійснюють міжгалузеве співробітництво з установами, що проводять суміжні наукові дослідження; у здійсненні міжнародного наукового співробітництва.

Основним завданням *сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю* (з 2001 по 2006 р. – лабораторії соціології та порівняльного правознавства у галузі боротьби зі злочинністю, а з 2007 по 2009 р. – лабораторії дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю) є проведення комплексних фундаментальних та прикладних досліджень, пов'язаних із вивченням кримінологічних, соціологічних вимірів злочинності, діяльності системи кримінальної юстиції у порівняльному аспекті, а також законодавства України у сфері протидії злочинності, можливості його гармонізації до законодавства Європейського Союзу.

Із січня 2007 р. до червня 2014 р. сектор очолювала доктор юридичних наук, професор О. Ю. Шостко, а у теперішній час керівником цього підрозділу є кандидат юридичних наук О. М. Овчаренко.

Про необхідність створення подібного наукового підрозділу наголошувалося ще в постанові Президії АПрН України 1998 р., якою ініційовано проведення порівняльно-правових досліджень. У цьому самому році був утворений тимчасовий творчий колектив для проведення дослідження за темою «Порівняльно-правовий аналіз законодавства європейських держав та США, що регулює боротьбу з організованою злочинністю». Починаючи з 1999 р. силами вже постійно діючого колективу науковців розпочалося дослідження за темою «Порівняльний аналіз законодавства держав Європи та США по боротьбі з організованою злочинністю у сфері економіки» (1999–2001). Науковим керівником цих тем був кандидат юридичних наук, доцент В. В. Афанасьєв.

Плідну наукову роботу колектив лабораторії почав із теми «Правове регулювання міграційних процесів як засіб попередження злочинності: соціологічний та порівняльно-правовий аналіз»

(2001–2003). Упродовж 2004 р. – I кв. 2006 р. науковці лабораторії проводили науковий пошук за напрямом «Теоретичні та прикладні проблеми попередження злочинів у сфері службової діяльності в органах виконавчої влади країн Ради Європи: соціологічний та порівняльно-правовий аналіз». Потім науковці працювали над підтемою «Соціальні та організаційно-правові проблеми імплементації європейських стандартів попередження службових злочинів в публічній сфері: порівняльний аналіз» (II кв. 2006 р. – III кв. 2007 р.) в рамках теми фундаментального наукового дослідження «Кримінологічні проблеми запобігання злочинності в Україні». Очоловав лабораторію в той час доктор юридичних наук, професор О. В. Сердюк.

Після завершення роботи за зазначеною вище темою колектив науковців працював над темою «Проблеми порівняльно-правового аналізу та адаптації законодавства України у сфері боротьби зі злочинністю із законодавством Європейського Союзу» (2008–2011) під керівництвом О. Ю. Шостко. Робота була присвячена вивченню законодавства ЄС у сфері боротьби зі злочинністю, оцінці можливостей використання провідного європейського досвіду в цій площині з урахуванням особливостей національної правової системи. Вагомим результатом роботи науковців лабораторії за цією темою стала колективна монографія «Проблеми адаптації законодавства України у сфері протидії злочинності до законодавства Європейського Союзу».

У період з 2007 по 2009 р. співробітники підрозділу працювали над прикладною темою: «Порівняльно-правовий аналіз ефективності діяльності правоохоронних органів». Це дослідження стало підґрунтям колективної монографії «Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні», де один із розділів було присвячено порівняльно-правовому аналізу ефективності діяльності органів досудового розслідування та прокурора у сфері протидії злочинності. За цю наукову працю автори монографії, у тому числі О. Ю. Шостко і О. В. Сердюк, у 2011 р. отримали премію імені Ярослава Мудрого в номінації «За видатні досягнення в науково-дослідницькій діяльності з проблем правознавства».

У 2012 р. колектив науковців у складі сектору під керівництвом О. Ю. Шостко завершив дослідження за напрямом «Правові та інституційні механізми протидії корупційним правопорушенням» у межах загальної теми «Комплексне дослідження кримінально-правових, кримінально-процесуальних, криміналістичних та кримінологічних заходів протидії корупційній злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства», результатом чого стало депонування цієї колективної роботи. Продовжуючи розробку цієї тематики у теперішній час (починаючи із 2013 р.), колектив науковців працює над виконанням теми «Кримінально-правова політика у сфері протидії корупційним правопорушенням» за напрямом «Соціально-правові проблеми протидії корупційним правопорушенням».

На сьогодні співробітники сектору працюють над фундаментальною темою «Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України та проблеми гармонізації вітчизняного законодавства у сфері кримінальної юстиції із законодавством Європейського Союзу» (2012–2016).

Сектор кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю створений у межах відділу кримінально-правових проблем та кримінально-виконавчого законодавства у 1995 р. До 2000 р. сектором керував кандидат юридичних наук, доцент В. П. Ємельянов; у 2000–2001 рр. його очолювала кандидат юридичних наук, доцент Л. В. Дорош; з 2002 р. по вересень 2006 р. посаду керівника сектору займала доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України Н. О. Гуторова; з вересня 2006 р. по жовтень 2011 р. і з вересня 2014 р. по теперішній час цю посаду займає доктор юридичних наук, доцент Л. М. Демидова; з жовтня 2011 р. по вересень 2014 р. колективом керував кандидат юридичних наук, доцент О. О. Пашенко.

Протягом 1995–1996 рр. вирішувалися питання кадрового забезпечення сектору. Їх успішне розв'язання дало змогу з початку 1997 р. взятися за розробку фундаментальної теми «Кримінальне право України. Проблеми теорії і практики застосування» (науковий керівник – академік-секретар відділу кримінально-правових проблем НАПрН України, професор, академік НАПрН України

В. В. Сташис). Метою цього дослідження стало наукове осмислення як нових кримінально-правових інститутів, так і відомих раніше, але таких, що зазнали впливу сучасного розвитку суспільства; розробка нових концепцій, спрямованих на вдосконалення теорії і практики застосування кримінального права України. Вагомим підсумком творчого пошуку в цьому напрямі стала підготовка разом із науковцями кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого двадцяти восьми томів робочих матеріалів до проекту Кримінального кодексу України. Напрацювання науковців, що розробляли цю тему (професор, академік НАН України та НАПрН України В. Я. Тацій, професор, академік НАПрН України В. В. Сташис, професор, академік НАПрН України В. І. Борисов та ін.), були втілені в новому Кримінальному кодексі України, прийнятому Верховною Радою України 5 квітня 2001 р.

Із 2002 по 2007 р. науковці сектору працювали над фундаментальною темою «Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності та покарання» (науковий керівник – професор, академік НАПрН України В. В. Сташис). Цей період часу також позначився активною законопроектною роботою. Співробітникам сектору було запропоновано взяти участь у підготовці проектів низки законів та інших нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за злочини терористичної спрямованості». У зв'язку з набуттям чинності КК України 2001 р. саме у цей час значно активізувалася діяльність колективу сектору щодо співробітництва з вищими судовими органами: його науковці постійно залучалися до підготовки проектів постанов Пленуму Верховного Суду України.

Здобутки науковців сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю широко використовуються під час роботи правоохоронних органів із попередження та боротьби зі злочинністю. Зокрема, свого часу особливий попит мав науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України, виданий у 2003 р., що швидко поширився серед спеціалістів. Зміни в законодавстві та

новітні наукові дослідження викликали необхідність підготовки ще кількох видань зазначеного коментаря.

З 2007 по 2011 р. сектор проводив роботу над підтемою «Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності та покарання» у межах виконання фундаментальної теми «Фундаментальні та прикладні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні». Результати проведених наукових досліджень впроваджено в юридичну практику та діяльність державних органів шляхом підготовки монографій, публікацій у пресі і в наукових виданнях. Також співробітники сектору брали участь у здійсненні наукових досліджень за державною, відомчою та конкурсною тематиками, у розробці законопроектів. Були підготовлені наукові висновки, зауваження та пропозиції на проекти постанов Пленуму Верховного Суду України, науково-правові висновки за зверненнями правоохоронних органів, установ, підприємств.

Із 2012 р. співробітники сектору проводять дослідження «Теоретичні питання удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування». Керівником теми є академік НАН України та НАПрН України В. Я. Тацій. Разом із тим плановим завданням сектору на сьогодні є й розробка окремого напрямку під назвою «Кримінально-правова політика у сфері протидії корупційним правопорушенням» у межах реалізації загальної теми «Теоретичні та прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні».

Рішення про створення *сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства* (з 1995 по 2007 р. – сектор проблем кримінально-виконавчого законодавства) у структурі Інституту було прийнято ще у 1995 р., але фактична наукова діяльність розпочалася у 1997 р. виконанням теми «Проблеми теорії та практики виконання покарань», значним здобутком якої стало створення цілком визначеної теоретичної моделі ексекутивної діяльності, що знайшла своє викладення в опублікованій монографії А. Х. Степанюка «Сущность исполнения наказания» (1999).

Треба зазначити, що з початку наукової роботи сектор працював під керівництвом доктора юридичних наук, професора А. Х. Степанюка. Багаторічна науково-дослідна діяльність співробітників сек-

тору здійснювалася за вельми широким переліком фундаментальних та прикладних досліджень. За хронологією сектором також опрацьовувалась тема «Проблема імплементації міжнародних стандартів у кримінально-виконавче законодавство України», за якою було проведено моніторинг концепцій та практики виконання покарань в окремих країнах (Російській Федерації, Польщі, Угорщині, Чехії), потім співробітниками сектору виконувалась тема «Проблеми реформування кримінально-виконавчої системи України».

Зокрема, здобутками таких тем, як «Виконання покарання як стадія кримінальної відповідальності» та «Теоретичні та прикладні проблеми виконання кримінальних покарань», стали розробка основ теорії виконання покарань, дослідження проблем виконання покарань, альтернативних позбавленню волі, й підготовка пропозицій щодо перспектив створення служби пробації в Україні. Головний результат дослідження за темою «Ефективність діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України: поняття, критерії, методика виміру та шляхи підвищення» знайшов своє відображення у теоретичній розробці та запропонованні нових критеріїв оцінки ефективності діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України. За підсумками роботи над прикладною темою «Теоретичні основи забезпечення якості кримінально-виконавчого законодавства та кримінально-виконавчої діяльності» науковцями окреслено критерії та показники якості, що висуваються до кримінально-виконавчого законодавства, надана загальна характеристика якості Кримінально-виконавчого кодексу України.

Фактичні здобутки проведених досліджень знайшли втілення у виданнях: Довідник працівника кримінально-виконавчої інспекції (2005), науково-практичний посібник «Ефективність діяльності державної кримінально-виконавчої служби України» (2009), Термінологічний довідник із застосування кримінально-виконавчого законодавства (2010), науково-практичний посібник «Організація роботи персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України з підготовки засуджених до звільнення» (2010), монографія «Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі» (2010) тощо.

На сьогоднішній день наукові пошуки у секторі здійснюються за такими основними напрямками: теоретичні та практичні проблеми застосування норм Кримінально-виконавчого кодексу України; оптимізація виконання кримінальних покарань; реформування Державної кримінально-виконавчої служби України; виправлення та соціальна адаптація засуджених; питання правового статусу засуджених в Україні. Продовжується дослідження за темою «Теоретичні та прикладні проблеми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України».

Усі науковці сектору постійно беруть участь у підготовці наукових висновків для центральних органів виконавчої влади, пропозицій та доповнень до чинного законодавства згідно з напрямом своєї діяльності. Так, нещодавно для Комісії з питань правоохоронної діяльності Конституційної Асамблеї співробітниками сектору підготовлено аналітичну доповідь на тему «Міжнародний досвід конституційного регулювання статусу засуджених». Також фахівцями сектору надавалися зауваження щодо таких найбільш значущих для кримінально-виконавчого законодавства нормативних актів: проект Закону України «Про пробацію», Концепція створення та розвитку системи пробації в Україні, проект Концепції Державної програми розвитку Державної кримінально-виконавчої служби України на період до 2015 року, Концепція розвитку та модернізації органів і установ, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, Концепція державної політики у сфері реорганізації кримінально-виконавчої системи, проект Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк» тощо.

Сектор дослідження проблем запобігання злочинності (до 2007 р. – сектор дослідження попередження злочинності серед неповнолітніх та молоді) був створений у 1995 р. як підрозділ, основним завданням якого було вивчення кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх і молоді, особи злочинця-неповнолітнього та молодого злочинця, детермінації і попередження злочинності серед контингенту осіб віком від 14 до 29 років. Роботу над фундаментальними дослідженнями сектор розпочав з 1998 р., коли його керівником було призначено доктора юридичних наук,

професора, члена-кореспондента НАПрН України В. В. Голіну, який очолює сектор і до цього часу.

За час роботи сектору було виконано значний обсяг наукових досліджень, актуальних для теорії і практики боротьби зі злочинністю, в основу яких покладено не тільки теоретичні, а переважно емпіричні дослідження. Ці дослідження були спрямовані на з'ясування науково обґрунтованих уявлень про кримінологічну характеристику злочинності в Україні та її проявів, її детермінацію, особу злочинця та її запобігання.

Особливістю досліджень за темами «Сучасні проблеми насильницької злочинності проти особи та її попередження» (1998–1999), «Кримінологічна характеристика злочинів, що посягають на особисту волю людини, та її попередження» (2000–2001) та ін. було виявлення детермінант цих злочинів у сучасних умовах становлення України та розробки дієвих заходів їх запобігання.

У подальшій своїй діяльності сектор зосередив свою увагу на дослідженнях, які мають важливий не лише теоретичний, а й прикладний характер. Так, протягом 2002–2006 рр. виконувались роботи за напрямом «Кримінологічна характеристика корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх та особливості попередження її у великому місті» у межах теми фундаментального дослідження «Теоретичні проблеми попередження злочинності». Отримані результати цього дослідження надали змогу розробити реальні заходи запобігання злочинності неповнолітніх не тільки у Харкові, а й в інших великих містах України. Видана монографія за цією темою отримала схвалення у працівників правоохоронних органів України. Продовженням цієї тематики стало дослідження за напрямом «Кримінологічні основи боротьби зі злочинністю в Україні» у межах теми «Фундаментальні та прикладні проблеми боротьби зі злочинністю» (2007 р. – I кв. 2012 р.).

Практика організованої боротьби зі злочинністю внесла на порядок денний питання щодо дослідження практики програмування і планування протидії злочинності в Україні. З цієї метою вивчено державні та регіональні (місцеві) програми й плани запобігання злочинності. Дослідження спрямовувалося не тільки на вивчення цих програм і планів, але й розробку важливих теоретичних питань,

таких як: проблеми кримінологічної політики; концептуальних основ програмування та регіонального планування; визначення стратегічних напрямів запобігання злочинності тощо. Зусиллями фахівців сектору в 2012 р. видано монографію «Державне програмування та регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні», яка була розіслана в усі регіони та великі міста України.

На теперішній час співробітники сектору працюють над фундаментальною темою «Теоретичні і прикладні проблеми участі громадськості у запобіганні злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід».

Протягом 2005 р. – I кв. 2012 р. в Інституті функціонувала **наукова лабораторія дослідження злочинності проти прав і свобод людини і громадянина**. Цю лабораторію очолював доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В. П. Тихий. Зазначеним структурним підрозділом розроблялися теми «Теоретичні і прикладні проблеми відповідальності за порушення виборчих прав за кримінальним законодавством України» (2005–2007) та «Теоретичні і прикладні проблеми забезпечення безпеки людини за кримінальним законодавством України» (2008 р. – I кв. 2012 р.).

З 2000 по 2006 р. в Інституті існувала **лабораторія «Вдосконалення правового становища жінок та попередження жіночої злочинності»**, яка структурно була підпорядкована відділу загальної теорії кримінології та кримінологічних досліджень. Завідувачем лабораторії була кандидат юридичних наук, доцент О. М. Руднєва.

За період існування лабораторії її співробітниками проведено дослідження на тему «Соціальні та правові аспекти становища жінок в Україні та попередження жіночої злочинності» (2001–2003). У межах фундаментальної теми «Теоретичні проблеми попередження злочинності» лабораторія розробляла самостійний напрям «Теоретичні та прикладні проблеми попередження насильницьких злочинів і правопорушень у сімейно-побутовій сфері» (2004–2006), головною метою якого стали комплексне вивчення насильницької злочинності в сімейно-побутовій сфері, аналіз процесу криміналізації поведінки правопорушників та феноменологічних аспектів і закономірностей злочинів та правопорушень у сімейно-побутовій

сфері, розробка заходів їх попередження, розробка проектів нормативних актів у цій сфері та коментування чинного законодавства. До вагомих досягнень науковців лабораторії, без сумніву, можна віднести підготовку коментаря до Закону України «Про попередження насильства у сім'ї», збірника документів «Виконання Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок: позиція держави та погляд громадянського суспільства».

З 1996 по 2004 р. у структурі Інституту функціонував *відділ економіко-правових проблем попередження економічних правопорушень*, який знаходився у м. Донецьку й організаційно був підпорядкований Інституту економіко-правових досліджень НАН України. Від часу його створення і до 2004 р. цей відділ очолював кандидат юридичних наук, доцент В. В. Хахулін, а з 2004 р. його керівником було призначено кандидата юридичних наук, доцента О. О. Ашуркова. Науковці відділу проводили здебільшого спільні дослідження в галузях господарського, екологічного та кримінального права.

У 2013 р. в Інституті створено новий структурний підрозділ – *лабораторію дослідження правових проблем запобігання і протидії корупції*, що зумовлено значною актуалізацією питання боротьби з корупційними проявами в українському суспільстві. Очолив лабораторію доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України В. Я. Настюк. Із моменту свого створення лабораторія в межах розробки фундаментальної теми «Теоретичні та прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні» почала роботу за напрямом «Адміністративно-правове регулювання протидії корупції».

Із жовтня 2013 р. в Інституті розпочала свою діяльність *навчально-наукова лабораторія дослідження проблем політики у сфері боротьби зі злочинністю* (із дислокацією у м. Івано-Франківську). Ця лабораторія існує як структурний підрозділ нашого Інституту, що здійснює науково-методичне керівництво її діяльністю, та Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Створення лабораторії було обумовлено тим, що на кафедрі кримінального права Юридичного інституту університету протягом тривалого часу

здійснювались розробки проблем політики у сфері боротьби зі злочинністю в межах наукової школи доктора юридичних наук, професора П. Л. Фріса. Силами невеликого за чисельністю колективу науковців у лабораторії розробляється тема фундаментального дослідження «Теоретичні та прикладні проблеми кримінальної процесуальної політики України». За нетривалий час результатами дослідження стала підготовка до друку кількох монографій.

У складі творчих колективів співробітниками секторів і лабораторій Інституту здійснювалася і продовжує здійснюватися робота над багатьма науковими проектами, виконання яких випливало, зокрема, з Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. за № 1376/2000. Уже самі назви свідчать про широту та різноманітність наукових розробок: «Проведення дослідження проблем протидії торгівлі людьми як виду діяльності організованої злочинності та розробка заходів, спрямованих на поширення у громадян знань та навичок, необхідних їм для того, щоб не стати жертвами зазначених злочинів»; «Теоретичні та прикладні проблеми рецидивної злочинності, які були раніше засуджені і утримуються в місцях позбавлення волі після повторного засудження»; «Криміналістична профілактика економічних злочинів»; «Наукове забезпечення створення міжвідомчої автоматизованої бази даних про причини і умови наркозлочинності» та ін. У 2006–2007 рр. творчим колективом науковців Інституту з метою реалізації Плану заходів щодо реалізації Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, на 2005–2006 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2005 р. № 110-р, виконувалось дослідження за темою «Проблеми захисту прав та законних інтересів потерпілих від злочинів». У наступні роки в Інституті проводились дослідження під назвами «Розробка критеріїв ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні та запропонування шляхів її підвищення» (2007–2009), «Теоретичні проблеми забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні» (2008–2010), «Дослідження кримінально-процесуальних проблем забез-

печення доступу до правосуддя потерпілих від злочину» (2009), «Комплексне дослідження кримінально-правових, кримінально-процесуальних, криміналістичних та кримінологічних заходів протидії корупційній злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства» (2010–2012), «Дослідження теоретичних та практичних проблем соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі (на виконання Плану заходів щодо реалізації Концепції соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі на певний строк, до 2015 року)» (2010–2012). До 2013 р. творчими колективами Інституту виконувалася тема: «Теоретичні і прикладні питання реінтеграції до суспільства осіб, які відбули покарання у виді позбавлення та обмеження волі (на виконання пунктів 1, 2, 4, 15 Плану заходів щодо реалізації Концепції соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі на певний строк, до 2015 року)» (2010–2013). У I кв. 2014 р. проводилося дослідження за темою «Комплексне дослідження шляхів реалізації заходів державної політики у сфері профілактики правопорушень в Україні» (2013–2015). Виконання цієї теми спрямовувалось на виконання завдань Плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 767. Однак, на жаль, унаслідок скорочення фінансування реалізацію цієї теми припинено.

Сьогодні Інститут є однією з провідних науково-дослідних установ юридичного профілю в Україні, що здійснює низку фундаментальних та прикладних досліджень у сфері боротьби зі злочинністю, надає висновки, консультації, виконує наукові експертизи в галузі нормативного регулювання цієї сфери, а також видає наукову продукцію (монографії, посібники, коментарі, довідники, словники тощо), організовує науково-практичні конференції, семінари, «круглі столи», готує аспірантів та здобувачів для забезпечення в майбутньому потреб, що необхідні для проведення наукових досліджень. У 2012 р. Інституту присвоєно ім'я видатного правознавця Української держави – академіка НАПрН України Володимира Володимировича Сташиса.

Важливу роль відіграє Інститут у підготовці проектів та внесенні змін і доповнень до законодавчих та інших нормативних актів України щодо регулювання різноманітних аспектів боротьби зі злочинністю та їх удосконалення. Зокрема, у 2014 р. висловлена авторитетна думка науковців у вигляді науково-правових висновків, зауважень та пропозицій до проектів законів України «Про Національне бюро антикорупційних розслідувань», «Про Національну службу боротьби з корупцією», «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо прийняття заяв, повідомлень та іншої інформації про кримінальне правопорушення та початку досудового розслідування», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих процесуальних дій та оптимізації діяльності органів досудового розслідування», «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо слідчих, що здійснюють досудове розслідування», «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо порядку реабілітації, в тому числі реабілітації померлого)», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права особи на перегляд судових рішень Верховним Судом України та доступу до судових рішень», «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо обов'язковості ухвал слідчого судді», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку призначення та виконання покарання у виді довічного позбавлення волі» та ін. Так само розроблено ініціативні законопроекти «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення антикорупційного законодавства», «Про внесення змін до статті 51 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо гуманізації порядку і умов виконання покарання у виді арешту)», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку призначення та виконання покарання у виді довічного позбавлення волі», «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо удосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення» та ін. Крім того, за останні роки підготовлені пропозиції до Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки, пропозиції та зауваження на проект розпорядження

Кабінету Міністрів України «Про затвердження Плану заходів з виконання Концепції реалізації політики у сфері профілактики правопорушень до 2015 р.», пропозиції та зауваження до проекту Орієнтовної структури Національної стратегії боротьби з наркотиками на період до 2020 р. та ін.

Прикладом упровадження в законодавчу діяльність та правозастосовну практику значних наукових результатів, одержаних у процесі проведення Інститутом фундаментальних і теоретико-прикладних досліджень, стала активна участь провідних науковців Інституту в розробці проектів ключових кодексів Української держави – Кримінального, Кримінального процесуального та Кримінально-виконавчого. Ці кодекси вже діють.

Відчутну допомогу від Інституту в підготовці законодавчих документів дістають усі гілки державної влади – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, а також такі центральні установи держави, як Генеральна прокуратура України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України, Служба безпеки України, Державна пенітенціарна служба України та ін.

Інститут підтримував творчі контакти з іноземними науковими установами, зокрема з Інститутом відкритого товариства (м. Цуг, Швейцарія). Так, разом із цією організацією було виконано роботу «Пілотажний дослідницький проект застосування в Україні затримання і запобіжного заходу у виді взяття під варту». Раніше співробітники Інституту брали участь у виконанні низки наукових досліджень з конкурсної тематики в межах науково-дослідної Програми «Американсько-українське партнерство» Академії правових наук України та Національного інституту юстиції Департаменту юстиції США, а також за Програмою стипендіатів-дослідників, що її проводив Харківський центр по вивченню організованої злочинності при Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого спільно з Американським університетом у Вашингтоні.

Значну увагу в Інституті приділяють підготовці висококваліфікованих наукових кадрів. Починаючи з вересня 1999 р. у НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України відкрита аспірантура за спеціальностями: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; 12.00.09 – кримінальний про-

цес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. На сьогодні в аспірантурі Інституту навчаються 11 аспірантів (із них 3 – за кошти державного бюджету) і 24 здобувачі наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Із 2011 р. в Інституті функціонує докторантура за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

У 2012 р. створена спеціалізована вчена рада по захисту кандидатських дисертацій за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. У цій раді вже відбулося 12 успішних захистів кандидатських дисертацій. Наприкінці 2014 р. після переатестації Міністерством освіти і науки України роботи спеціалізованої вченої ради оновлено її склад. Головою цієї ради із дня її створення є В. І. Борисов. В Інституті видається фаховий збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю» з періодичністю два рази на рік.

Обсяг наукової продукції Інституту свідчить про його впевнений поступ у вивченні актуальних проблем протидії злочинності та її запобігання. Лише у 2014 р. фахівцями Інституту надруковано наукової продукції загальним обсягом 456,53 друк. арк. Це монографії, наукові статті та тези наукових доповідей у збірниках наукових праць і наукових журналах, науково-практичні посібники, коментарі, довідники, словники, наукові звіти тощо.

Отже, сьогодні Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України бере активну участь у розвитку й збагаченні правової наукової думки та забезпеченні подальшого розгортання соціально-правових реформ в Україні в напрямі запровадження дійсних європейських цінностей.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 1 від 11 лютого 2015 р.).

УДК 343

Л. М. Демидова, доктор юридичних наук, доцент, керівник наукових робіт сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

Д. П. Євтєєва, кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

АКАДЕМІК В. В. СТАШИС І НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕКТОРУ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ БОРЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Розглядається роль академіка В. В. Сташиса у становленні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України; наводяться основні віхи в діяльності сектору; указуються найбільш вагомні результати його наукової роботи.

Ключові слова: *сектор дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю, кримінальне право, закон про кримінальну відповідальність, злочин, покарання.*

На початку 90-х рр. ХХ ст. із прийняттям незалежності в Україні назріла потреба докорінної перебудови всієї системи власного законодавства та практики його застосування. Створення у 1993 р. Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) вплинуло на правотворчі та правозастосовні процеси, які зумовили реформування всієї правової системи нашої держави.

У числі академіків-засновників Національної академії правових наук України був Володимир Володимирович Сташис. У планах розбудови цієї установи була організація мережі спеціалізованих інститутів, одним із яких став Інститут вивчення проблем злочинності (нині – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса). Метою його створення стало проведення теоретичних і прикладних досліджень у сфері боротьби зі злочинністю. Цю ідею активно відстоював, а згодом взявся за її втілення В. В. Сташис.

У структурі Інституту в межах відділу кримінально-правових проблем та кримінально-виконавчого законодавства було сформовано сектор кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю (з 2007 р. – сектор дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю). Діяльність останнього присвячена вивченню основних проблем кримінального права з метою запровадження до юридичної науки та практики сучасних напрацювань, розробки пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування.

За ініціативою та сприяння В. В. Сташиса підготовлено належну матеріально-технічну та наукову базу, яка надала можливість проводити дослідження науковцями Інституту взагалі й колективом сектору зокрема. З моменту створення Інституту В. В. Сташис був керівником фундаментальних та прикладних тем, що розроблялися науковцями сектору.

Зі створенням Інституту і сектору з 1995 р. протягом майже шести років основним напрямом роботи науковців стала робота над проектом нового Кримінального кодексу України. Необхідність цього була викликана насамперед тим, що правова держава, яка розбудовується в Україні, вже не могла функціонувати без відповідної законодавчої бази, у тому числі у сфері боротьби зі злочинністю. Саме такою законодавчою базою у цій сфері і виявився Кримінальний кодекс КК 1960 р. у чинній на той час редакції хоча і піддавався змінам та доповненням, однак уже не відповідав реаліям України, яка набула незалежності.

У ІV кв. 1996 р. науковці сектору взяли участь у дослідженні під назвою «Проект Закону “Про введення в дію Кримінального кодексу України”» (науковий керівник – професор В. В. Сташис).

Участь співробітників сектору в розробці проекту нового Кримінального кодексу здійснювалася під керівництвом авторитетніших у нашій та інших країнах фахівців у галузі кримінального права, засновників Харківської школи кримінального права – академіка Національної академії наук України, професора Василя Яковича Тація та академіка Академії правових наук України, професора Володимира Володимировича Сташиса. 4 жовтня 1995 р. Президент України видав розпорядження № 267/95-рп щодо призначення президента Академії правових наук України, ректора Національної юридичної академії України Василя Яковича Тація головою комісії з доопрацювання та узгодження Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України. До складу робочої групи з підготовки проекту Кримінального кодексу України, затвердженої Кабінетом Міністрів України, крім її керівника – академіка В. Я. Тація, увійшли професор В. В. Сташис (заступник керівника групи) і професор В. І. Борисов – директор Інституту вивчення проблем злочинності.

Разом із ними найактивнішу участь у розробці проекту Кодексу, його широкому обговоренні в наукових колах та серед практичних працівників, а також реалізації пропозицій та зауважень, висловлених під час дискусії, взяли професори М. І. Бажанов та Ю. В. Баулін. Вони виступали не лише організаторами й одночасно виконавцями цієї великої роботи, а й рецензентами всіх зауважень, які надходили від інших зацікавлених у цій важливішій роботі осіб. Вагомим підсумком таких творчих пошуків стала підготовка разом із фахівцями кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого¹ майже трьох десятків томів робочих матеріалів до проекту КК України. Наукові надбання розробників цієї теми майже у повному обсязі були впроваджені в новому КК України 2001 р.

Текст проекту, наданий у вересні 1995 р., виявився по суті четвертою редакцією (варіантом), а в березні 1996 р. – п'ятою його редакцією (варіантом). Цей варіант проекту Кримінального кодексу України обговорювався у червні 1996 р. у м. Києві на робочій

¹ Нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

нараді експертів Ради Європи із членами робочої групи з підготовки проекту КК України, де він отримав позитивну оцінку експертів.

Продовження роботи над проектом у першу чергу було викликано прийняттям нової Конституції України, і вже шоста його редакція врахувала суттєві зміни в правових, соціальних, державних і громадських питаннях, проголошених Основним Законом нашої країни. Цей документ характеризується системністю, вивіреною диференціацією і значною деталізацією положень його Загальної частини, що викликалося необхідністю заповнити законодавчі прогалини, притаманні КК 1960 р. Крім того, з'явилися нові інститути, які потребували спеціального регулювання (наприклад, інститут множинності злочинів). Це викликало необхідність формулювання нових положень Кодексу (наприклад, про правові наслідки вироку суду іноземної держави, уявну оборону, добровільну відмову співучасників та ін.).

Особлива частина проекту Кодексу в наведеній редакції теж була системним формалізованим утворенням, що складалася з 19 розділів замість 11 глав у КК 1960 р. У ній з'явилися злочинні посягання, що не вписувалися в систему Особливої частини КК 1960 р. (екологічні злочини (розділ VIII Особливої частини проекту), злочини проти миру та безпеки людства (розділ XIX Особливої частини проекту)). Крім того, у проекті була реалізована соціальна потреба виділення в самостійні глави Особливої частини таких посягань, як злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, злочини проти безпеки виробництва, злочини у сфері обігу наркотичних засобів та проти здоров'я населення тощо. Запропонована в проекті система є більш зручною для застосування та такою, що відповідає досягненням науки. Уперше в проекті статті, що охороняють безпеку виробництва, зведені в один самостійний розділ із нормами, які зберегли свою редакцію в чинному КК. Це є результатом упровадження наукових розробок професора В. І. Борисова, викладених у його докторській дисертації та оприлюднених у наукових працях. Документ містив так само багато інших прогресивних новел.

Як зазначають голова й члени робочої групи з підготовки проекту КК України професори В. Я. Тацій, Ю. В. Баулін, В. В. Сташис, у ньому, зокрема, було передбачено закріплення таких принципів: єдиним законодавчим актом про кримінальну відповідальність є кодекс; немає злочину – немає покарання без вказівки на це в кримінальному законі; єдиною підставою кримінальної відповідальності визнається наявність у діях особи ознак складу злочину, передбаченого в кримінальному законі; відповідальність повинна мати особистий характер і наставати за винну поведінку. Також у проекті були відбиті такі концептуальні положення:

- посилення відповідальності за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів із наданням можливості застосування до осіб, що вчинили менш тяжкі злочини, покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;

- систему покарань побудовано від менш суворого до більш суворого;

- розширено перелік норм, що надають можливість звільнити особу від кримінальної відповідальності та покарання;

- відмова від поняття «особливо небезпечний рецидивіст»;

- наявність низки заохочувальних норм, що стимулюють позитивну посткримінальну поведінку;

- включення до Загальної частини самостійного розділу про особливості відповідальності неповнолітніх та ін.

Ураховуючи завдання, що виконує сектор дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю, його керівниками завжди призначалися фахівці в галузі кримінального права, які мають вагомі результати в самостійних дослідженнях проблем кримінального права. Із дня існування до 2000 р. сектор очолював кандидат юридичних наук, доцент В. П. Ємельянов. У 2000–2001 рр. структурним підрозділом керувала кандидат юридичних наук, доцент Л. В. Дорош. Протягом 1995–1996 рр. вирішувалися питання кадрового забезпечення сектору, після чого з 1997 р. було розпочато розробку фундаментальної теми «Кримінальне право України. Проблеми теорії і практики застосування» (І кв. 1997 р. – І кв. 2002 р., науковий керівник – академік-секретар відділення кримінально-правових проблем НАПрН України, професор В. В. Сташис).

Метою цього дослідження стали наукове осмислення як нових кримінально-правових інститутів, так і відомих раніше, але таких, що зазнали впливу сучасного розвитку суспільства; розробка нових концепцій, спрямованих на вдосконалення теорії і практики застосування кримінального права України. У ході проведеного дослідження були запропоновані шляхи вдосконалення системи Особливої частини КК України, розроблені питання визначення понять окремих злочинів, розглянуті наукові засади кваліфікації злочинів у сфері господарської діяльності, побудована концептуальна модель понятійного апарату в антитерористичному законодавстві та науці кримінального права на базі порівняльного аналізу законодавства про кримінальну відповідальність різних країн та міжнародних конвенцій, визначені поняття, сутність та ознаки тероризму та злочинів терористичної спрямованості, а також запропоновані шляхи і способи подальшого вдосконалення та уніфікації законодавства про кримінальну відповідальність.

Результати дослідження застосовувалися в законопроектній діяльності Верховної Ради України, діяльності правозастосовних органів, науково-дослідній роботі та навчальному процесі. Так само у цей час велася активна законопроектна робота в суміжних напрямках. Наприклад, науковці сектору разом з іншими співробітниками Інституту брали участь у підготовці проектів законів і підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, були надані:

– пропозиції до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін., 1997);

– проект Закону України «Про боротьбу з тероризмом», що був спрямований до Антитерористичного центру при СБУ України (В. І. Борисов, В. П. Ємельянов та ін., 2001–2002) тощо.

Після прийняття 5 вересня 2001 р. Верховною Радою України нового Кримінального кодексу України новими напрямками наукової діяльності сектору стали: допомога правоохоронним та судовим органам у застосуванні його положень шляхом їх роз'яснення; робота над проектами постанов Пленуму Верховного Суду України; участь у проведенні семінарів, читання лекцій для практичних працівників.

Із 2002 р. по вересень 2006 р. сектором завідувала доктор юридичних наук, професор Н. О. Гуторова. Під час її керівництва науковці сектору працювали над фундаментальною темою «Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності та покарання» (II кв. 2002 р. – I кв. 2007 р., науковий керівник – В. В. Сташис).

У рамках цього дослідження робота проводилася за напрямками: 1) кримінальне законодавство України як нормативно-правова засада кримінальної відповідальності та покарання; 2) теоретичні проблеми звільнення від кримінальної відповідальності за КК; 3) питання Особливої частини кримінального права України і проблеми вдосконалення кримінальної відповідальності та покарання за окремі види злочинів; 4) практика застосування кримінальної відповідальності та покарання до осіб, визнаних винними в учиненні окремих видів злочинів, пропозиції щодо її удосконалення.

За цей період науковці сектору також входили до творчих колективів, які займалися реалізацією завдань прикладних тем:

– «Проведення дослідження з питань боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів» (термін виконання: II кв. 2002 р. – IV кв. 2003 р., науковий керівник – Ю. В. Баулін);

– «Проведення дослідження проблем протидії торгівлі людьми як виду діяльності організованої злочинності та розробка заходів, спрямованих на поширення у громадян знань та навичок, необхідних їм для того, щоб не стати жертвами зазначених злочинів» на виконання Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 5 червня 2002 р. № 776 (термін виконання: I кв. 2004 р. – IV кв. 2005 р., науковий керівник – доктор юридичних наук, професор Н. О. Гуторова);

– «Дослідження кримінально-правових проблем захисту прав та законних інтересів потерпілих від злочину» (термін виконання: II кв. 2006 р. – IV кв. 2007 р., керівник теми – Ю. В. Баулін) загальноінститутського наукового дослідження «Проблеми захисту прав та законних інтересів потерпілих від злочинів».

Окрім того, у зазначений проміжок часу співробітники колективу сектору брали участь у конкурсних дослідженнях:

– «Кримінально-правова боротьба з організованою злочинністю у сфері господарської діяльності», що виконувалось у межах реалізації Програми Академії правових наук України та Національного інституту юстиції Департаменту юстиції США за напрямом «Діяльність правоохоронних органів по боротьбі з організованою злочинністю» (2002);

– за Програмою малих грантів (конкурс №9) Американського університету (м. Вашингтон, США) та Харківського Центру вивчення організованої злочинності (Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого) (2002).

Період часу з 2002 по 2006 р. також позначився активною законопроектною роботою. Співробітниками сектору було запропоновано або взято участь у підготовці проектів таких законів та інших нормативно-правових актів, як, зокрема:

– проект Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за злочини терористичної спрямованості» (В. П. Ємельянов, 2003);

– проект Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо змін редакції статей 198, 209, 209¹ КК» (В. І. Борисов, Н. О. Гуторова, Л. В. Дорош, О. М. Лемешко, О. І. Перепелиця, 2003);

– проект Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо змін до статей 361, 362 та 363 КК» (В. В. Сташис, Н. О. Гуторова, 2003);

– проект Закону України «Про внесення змін до ч. 2 ст. 255 КК України» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Н. О. Гуторова, 2003) та ін.

Необхідно підкреслити, що у зв'язку з набуттям чинності КК України 2001 р. саме в цей час значно активізувалася діяльність колективу сектору щодо співробітництва з вищими судовими органами – його науковці постійно залучалися до підготовки низки проектів постанов Пленуму Верховного Суду України, зокрема:

– «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Л. В. Дорош, 2002);

– «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Л. В. Дорош та ін., 2002);

– «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Л. В. Дорош, 2006);

– «Про судову практику у справах про необхідну оборону» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Л. В. Дорош, 2002);

– «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Л. В. Дорош та ін., 2003);

– «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Н. О. Гуторова, Л. В. Дорош та ін., 2003).

У цей період необхідно відмітити також плідне співробітництво колективу сектору з академіком НАПрН України Ю. В. Бауліним, який очолював Інститут вивчення проблем злочинності у 2005–2008 рр.

Із вересня 2006 р. по жовтень 2011 р. завідувачем сектору працювала кандидат юридичних наук, доцент Л. М. Демидова. За час її керівництва зусилля науковців спрямовувалися на роботу над фундаментальною темою «Фундаментальні та прикладні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні» (І кв. 2007 р. – І кв. 2012 р., керівники теми – В. В. Сташис (до 2 листопада 2011 р.), В. І. Борисов (з 2 листопада 2011 р.).

Метою роботи стало вирішення питань кримінальної відповідальності за окремі злочини у сфері господарської діяльності, проти доквілля, правосуддя, а також теоретичне обґрунтування практики притягнення осіб, винних у вчиненні злочинів, до кримінальної відповідальності та застосування до них покарання. Результати проведених наукових досліджень упроваджено в юридичну практику та діяльність державних органів. Цьому, зокрема, сприя-

ло видання монографій, науково-практичних коментарів, наукових статей тощо.

За цей період співробітники сектору також були членами тимчасових творчих колективів із розробки таких прикладних тем наукових досліджень, як:

– «Теоретичні проблеми забезпечення ефективності застосування кримінально-правових норм органами досудового слідства та прокурором» (термін виконання: I кв. 2007 р. – IV кв. 2009 р.; керівник підтеми – В. І. Борисов) у межах виконання загальної теми «Розробка критеріїв ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні та шляхів її підвищення» (керівник теми – В. С. Зеленецький);

– «Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства» (термін виконання: I кв. 2008 р. – IV кв. 2010 р.; керівник підтеми – Л. М. Демидова) у межах виконання загальної теми «Теоретичні проблеми забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні» (керівник теми – В. І. Борисов);

– «Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення» (термін виконання: I кв. 2010 р. – IV кв. 2012 р.) у межах загального наукового дослідження «Комплексне дослідження кримінально-правових, кримінально-процесуальних, криміналістичних та кримінологічних заходів протидії корупційній злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства» (керівник теми – В. І. Борисов).

Що стосується законопроектних робіт, то за цей період безпосередньо або за участю фахівців сектору підготовлено:

– зауваження та пропозиції до проектів законів України, якими регулюватиметься організація діяльності щодо проведення азартних ігор («Про державне регулювання організації діяльності з проведення азартних ігор» (від 13 листопада 2006 р.), «Про азартні ігри» (від 21 листопада 2006 р.), «Про правове регулювання організації і проведення азартних ігор на території України» (від 24 листопада 2006 р.)), підготовлені за дорученням Міністерства юстиції України (Л. М. Демидова, Л. В. Дорош, О. М. Лемешко, 2006);

– зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України (ст. 202 КК)», підготовлені на запит Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності (Ю. В. Баулін, Л. М. Демидова, О. М. Лемешко, 2007);

– зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про внесення змін до КК України (щодо посилення відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів)» від 27 листопада 2007 р., підготовлені на прохання Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності (В. І. Борисов, Л. М. Демидова, Л. В. Дорош, 2008);

– зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про внесення змін до ст. 382 КК України (щодо посилення кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення)» від 12 грудня 2007 р., підготовлені на прохання Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності (В. І. Борисов, Л. М. Демидова, О. М. Лемешко, 2008), та низка інших.

Окрім того, були надані наукові висновки на проекти законів та інших нормативно-правових актів:

– науково-правовий висновок на проект Закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за захоплення підприємств (рейдерство)», підготовлений за дорученням Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права (Ю. В. Баулін, Л. М. Демидова, Л. В. Дорош, 2007);

– науково-правовий висновок на проект Закону України «Про заборону проведення гіпнозу та інших методів психічного або біоенергетичного впливу на свідомість людини», підготовлений на запит автора законопроекту народного депутата України К. Є. Лук'янової (Л. М. Демидова, Л. В. Дорош, О. М. Лемешко, 2008);

– науково-правовий висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо спеціальної конфіскації)», розроблений на

виконання п. 39 Плану заходів щодо реалізації Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» на період до 2010 р., затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 р. № 657-р. Висновок підготовлений на запит Міністерства юстиції України (Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Демидова, Л. В. Дорош, О. М. Лемешко, М. М. Панов, 2008) тощо.

Водночас продовжувалася співпраця колективу сектору з високими судовими органами України. Можна відмітити, зокрема, підготовку фахівцями сектору наукових висновків на такі проекти постанов Пленуму Верховного Суду України, як:

– «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» (Л. В. Дорош, 2005);

– «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» (Л. В. Дорош, 2005);

– «Про судову практику у справах про хуліганство» (О. М. Лемешко, 2006);

– «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» (друге читання) (В. І. Борисов, Л. М. Демидова, Л. В. Дорош, 2007);

– «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» (В. І. Борисов, О. О. Пашенко, 2008);

– «Про практику застосування судами законодавства про повторність, сукупність, рецидив злочинів та їх правові наслідки» (В. І. Борисов, Л. М. Демидова та ін., 2009);

– «Про судову практику у справах про злочини проти власності» (В. І. Борисов, Л. М. Демидова та ін., 2009) та ін.

У 2011 р. пішов із життя академік НАПрН України, професор В. В. Сташис. До останньої миті свого життя він був керівником фундаментальних досліджень, що проводилися в Інституті. Ту справу, яку він розпочав, сьогодні продовжують науковці сектору у своїй роботі.

Із жовтня 2011 р. по серпень 2014 р. завідувачем сектору був кандидат юридичних наук, доцент О. О. Пашенко, а з вересня 2014 р. по цей час доктор юридичних наук, доцент Л. М. Демидова. З 2012 р. по теперішній час співробітники сектора проводять дослідження за темою «Теоретичні питання удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування» (І кв. 2012 р. – IV кв. 2016 р., керівник – доктор юридичних наук, професор, академік НАН України В. Я. Тацій).

За останній період співробітники сектору брали постійну участь у законопроектній та іншій нормотворчій роботі. Вони підготували низку законопроектів, доповідних записок, науково-правових висновків та пропозицій і зауважень на законопроекти щодо внесення змін до Загальної та/або Особливої частин КК України, інших питань законодавчого та правозастосовчого забезпечення боротьби зі злочинністю, зокрема:

– доповідну записку до Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України з питання узгодження положень розділу XVII “Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг” із кримінально-процесуальним законодавством» (В. І. Борисов, Т. А. Павленко, М. В. Шепітько, 2013);

– науково-правовий висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» (щодо внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України) на запит Голови Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності А. А. Кожем’якіна (В. І. Борисов, О. О. Пашенко, 2012);

– зауваження на проект Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про захист суспільної моралі” (щодо визначення засад державної політики з обігу продукції сексуального характеру)» (О. О. Пашенко, 2012);

– науково-правовий висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відпо-

відальності за посягання у сфері інформаційної безпеки» (В. І. Борисов, 2012);

– пропозиції до проекту Плану заходів із реалізації стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р. (В. І. Борисов, 2013);

– судження щодо напрямів подальшого вдосконалення державної системи управління у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та пропозиції щодо рішення Ради національної безпеки і оборони України, підготовлені на запит секретаря Ради національної безпеки і оборони України (Т. А. Павленко, 2013);

– пропозиції до Концепції реформування правоохоронних органів та можливості введення до проекту Конституції України розділу «Охорона Конституції» або «Контрольна влада» (В. І. Борисов, 2012);

– зауваження та пропозиції на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку призначення та виконання покарання у виді довічного позбавлення волі», поданого народним депутатом України В. С. Журавським (О. О. Пащенко, 2014);

– проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (у частині вдосконалення норми, передбаченої ст. 167 КК)» та пояснювальну записку до нього (Д. П. Євтеєва, 2014);

– зауваження та пропозиції на проект Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”» (Л. М. Демидова, 2014);

– науково-правовий висновок на законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення ролі громадянського суспільства в боротьбі з корупційними злочинами» в частині внесення змін до статей 201, 359 Кримінального кодексу України (щодо спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації) (Л. М. Демидова, М. В. Шепітько, 2015);

– зауваження та пропозиції на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення законодав-

ства у сфері підтвердження відповідності, виготовлення, виробництво, реалізацію, придбання продукції, робіт та послуг, що призвело до створення реальної або потенційної загрози національній безпеці України у воєнній сфері» (Л. М. Демидова, Т. А. Павленко, 2015) та ін.

Протягом останніх п'яти років значно активізувалося наукове супроводження діяльності Верховного Суду України і Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Фахівцями сектору підготовлено на запити суддів науково-правові висновки з багатьох питань неоднакового застосування судами норм кримінального права та їх роз'яснення. Зокрема:

– науково-правовий висновок щодо норми матеріального права, яка неоднаково застосована судом касаційної інстанції з приводу встановлення мотивів, за якими може бути вчинено злочин, передбачений ч. 2 ст. 307 КК України, та визначення порядку призначення за нього додаткового покарання у виді конфіскації майна (Л. М. Демидова, С. В. Гізімчук, Т. А. Павленко, 2011);

– науково-правовий висновок щодо норми матеріального права, яка неоднаково застосована судом касаційної інстанції з приводу можливості віднесення особистого спеціального платіжного засобу до важливих особистих документів та визнання банківської пластикової картки предметом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 357 КК України (В. І. Борисов, Л. М. Демидова, С. В. Гізімчук, О. О. Пашенко, 2011);

– науково-правовий висновок щодо норми кримінального закону, яка неоднаково була застосована судом касаційної інстанції з приводу можливості призначення такого покарання, як позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (призначеного як додаткового) (М. В. Шепітько, 2012);

– науково-правовий висновок щодо норми кримінального закону, яка неоднаково застосована судом касаційної інстанції з приводу застосування обставини «поєднане з вимаганням» при кваліфікації діянь ст. 368 КК України (В. І. Борисов, О. О. Пашенко, 2012);

– науково-правовий висновок стосовно ч. 1 ст. 375 Кримінального кодексу України, яка неоднаково застосована судом касаційної

інстанції щодо подібних суспільно небезпечних діянь, виконаний на доручення судді Верховного Суду України Т. С. Тарана (В. І. Борисов, Л. М. Демидова, О. О. Пашенко, 2014);

– науково-правовий висновок стосовно ч. 1 ст. 190, ч. 4 ст. 27, ч. 2 ст. 15 та ч. 4 ст. 369 Кримінального кодексу України, які неоднаково застосовані судом касаційної інстанції щодо подібних суспільно небезпечних діянь, виконаний на доручення судді Верховного Суду України Л. Ф. Глоса (В. І. Борисов, Л. М. Демидова, О. О. Пашенко, 2015);

– науково-правовий висновок щодо ч. 2 ст. 286 Кримінального кодексу України, яка неоднаково застосована судом касаційної інстанції стосовно подібних суспільно небезпечних діянь, виконаний на доручення судді Верховного Суду України Т. В. Гошовської (В. І. Борисов, Л. М. Демидова, Т. А. Павленко, 2015);

– відповідь на запит заступника Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ С. І. Кравченка (щодо приміток 3 і 4 до ст. 364 КК України та абз. 2 п. 1 Прикінцевих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України») (В. І. Борисов, Л. М. Демидова, 2015).

Значна робота проводилася науковцями сектору над проектом Кодексу про кримінальні проступки, що включало розробку та обґрунтування пропозицій до Концепції запровадження такого виду правопорушення (Л. М. Демидова, 2010–2011).

Як уже зазначалося, співробітники сектору постійно займаються законотворчою й експертною діяльністю. За останні 10 років підготовлено науково-правових висновків на 250 проектів законів, інших нормативно-правових актів органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Чимало пропозицій сектору знайшло впровадження у нормотворчості.

Результати наукових розробок співробітників сектору направляються для впровадження в органи державної влади, зокрема, з питань боротьби з корупцією, і згодом підтверджується їх соціальна і правова значимість.

Основні наукові здобутки діяльності колективу сектору протягом усього періоду його існування були відображені у різноманітних публікаціях (монографіях, науково-практичних коментарях, наукових статтях, тезах наукових доповідей та ін.). Зокрема, за останні десять років науковці сектору стали авторами (співавторами) таких монографій та науково-практичних коментарів: Лемешко О. М. «Кримінально-правова оцінка легалізації наркодоходів» (2004); Борисов В. І., Гуторова Н. О., Лемешко О. М. та ін. «Протидія організованій злочинності у сфері торгівлі людьми» (2005); Баулін Ю. В., Борисов В. І., Дорош Л. В. та ін. «Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності)» (2005); «Протидія організованій злочинності у сфері торгівлі людьми» (за заг. ред. В. І. Борисова та Н. О. Гуторової) (2005); Демидова Л. М. «Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації» (2005); Борисов В. І., Пашенко О. О. «Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки» (2006); «Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження)» (за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова) (2008); Борисов В. І., Демидова Л. М. та ін. «Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні» (2011); Борисов В. І. та ін. «Актуальні проблеми протидії корупційним правопорушенням» (2012); Шепітько М. В. «Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання» (2012); Борисов В. І., Крайник Г. С. «Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою» (2012); Нетеса Н. В. «Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр» (2013); Шепітько М. В. «Уголовная юстиция в латинских изречениях и терминах: словарь-справочник» (2013); Демидова Л. М. «Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика» (2013).

Наукові доробки фахівців сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю широко використовуються співро-

бітниками правоохоронних органів із запобігання та протидії злочинності. Зокрема, свого часу швидко поширився серед спеціалістів науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України, виданий уперше в 2003 р. та неодноразово перевиданий згодом.

Крім фундаментальних розробок науковці сектору готують відгуки на автореферати дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата юридичних наук, виступають офіційними опонентами по докторських та кандидатських дисертаціях; беруть участь у госпрозрахунковій діяльності Інституту і готують науково-правові висновки на запити юридичних та фізичних осіб.

Так само співробітники сектору беруть активну участь у підготовці та проведенні науково-практичних конференцій, семінарів, «круглих столів». Зокрема, протягом 2011–2014 рр. разом з іншими фахівцями Інституту, Всеукраїнською асоціацією кримінального права та Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого започатковано традицію проведення щорічних жовтневих науково-практичних конференцій з актуальних питань кримінального права. У таких конференціях із кожним роком бере участь усе більша кількість науковців із різноманітних регіонів України та зарубіжних країн.

У секторі ведеться активна підготовка наукових кадрів. За час існування сектору підготували та успішно захистили кандидатські дисертації М. В. Сенаторов («Потерпілий від злочину в кримінальному праві», 2005), М. М. Панов («Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення», 2006), М. В. Шепітько («Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання», 2011), А. Ю. Коновалова («Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України», 2012), Н. В. Нетеса («Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр», 2012), Д. П. Євтєєва («Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину», 2014), М. В. Кумановський («Кримінальна відповідальність за заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах: соціальна зумовленість та склад злочину», 2014).

Продуктивній діяльності сектору сприяє й тепла атмосфера, що склалася між його співробітниками. Відкритість для співпраці, конструктивна й доброзичлива критика більш досвідченими фахівцями роботи молодших колег, обмін досвідом, цінними порадами, а також взаємна підтримка позитивно відбиваються на творчій роботі колективу.

Академік В. В. Сташис створив умови та визначив вектори діяльності для роботи фахівців сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю. І сьогодні його ідеї втілюються в життя у творчості науковців сектору, приносячи відчутні плоди: сектор продовжує роботу над фундаментальними темами.

Рассматривается роль академика В. В. Сташиса в становлении сектора исследования уголовно-правовых проблем борьбы с преступностью Научно-исследовательского института изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины; приводятся основные вехи в деятельности сектора; указываются наиболее значимые результаты его научной работы.

The role of Academician Stashis in the development of Law Sciences Department for the Study of Criminal Legal Issues of Crime Prevention of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Ukrainian Academy of Law; the essential milestones in the practice of Department are considered; the most significant results of its scientific work are indicated.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 1 від 11 лютого 2015 р.).

Рецензент – академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор В. І. Борисов.

УДК 343.8

А. Х. Степанюк, доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

К. А. Автухов, кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

І. С. Михалко, кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

О. І. Опанасенков, молодший співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

НАУКОВІ РОЗРОБКИ СЕКТОРУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті висвітлено напрями діяльності сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України за період

з 1995 р. і дотепер. Викладені найбільш вагомими результатами наукових розробок співробітників сектору та перспективи їх подальшої діяльності.

Ключові слова: кримінально-виконавчі дослідження, кримінально-виконавча політика держави, засоби виправлення.

Сектор дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства (з 1995 по 2007 р. – сектор проблем кримінально-виконавчого законодавства) був створений одночасно зі створенням Інституту 21 червня 1995 р. та затверджений постановою президії АПрН України за №4/5-н «Про структуру та Статут Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності».

У зв'язку з вирішенням деяких кадрово-організаційних питань сектор розпочав роботу над фундаментальними дослідженнями з 18 квітня 1997 р., коли його керівником було призначено кандидата юридичних наук, доцента Анатолія Хомича Степанюка. Фактична наукова діяльність розпочалася у II кв. 1997 р. з виконання теми «Проблеми теорії та практики виконання покарань»¹, передбаченої планом наукових досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності АПрН України і спрямованої на виконання комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки, затвердженої Указом Президента України від 17 вересня 1996 р. №837/96. Метою дослідження було створення концепції виконання покарань як передумови розробки Кримінально-виконавчого кодексу. Проведене дослідження було зведено до правопізнання діяльності органів та установ виконання покарань через вивчення закономірностей та об'єктивної суті виконання та відбування покарання, тобто предметом дослідження сектору проблем кримінально-виконавчого законодавства постала екзекутивна діяльність як одна із сторін багатofункціональної діяльності органів та установ виконання покарань. Також проведене дослідження дало змогу зробити крок від виправно-трудового бачення проблем діяльності органів та установ виконання покарань до розуміння необхідності пізнання процесу реалізації кари, того, як здійснюються правообмеження, що притаманні покаранням. У результаті було одержано наукове знання, концептуально-теоретичну систему,

¹ Основні виконавці: кандидат юридичних наук, доцент А. Х. Степанюк, В. С. Батиргареева.

створено цілком визначену теоретичну модель реалізації кари, котра логічно відтворює структуру кримінально-виконавчого «пласта» діяльності органів та установ виконання покарань, спрямована на аналіз сутності виконання покарань, виявляє та репродукує закономірності кримінально-виконавчої діяльності.

Результати, отримані під час дослідження, висвітлені у монографії А. Х. Степанюка «Сущность исполнения наказания» (1999).

У II кв. 1999 р. було розпочато роботу над темою «Проблеми імплементації міжнародних стандартів поведження із засудженими у вітчизняне законодавство»¹, передбаченою планом наукових досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності АПрН України і спрямованою на виконання комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки, затвердженої Указом Президента України від 17 вересня 1996 р. № 837/96. Крім того, Україна стала членом Ради Європи у листопаді 1995 р., а отже, взяла на себе численні зобов'язання, зокрема стосовно реформування своєї правової системи, у тому числі і кримінально-виконавчої системи. Проблема реалізації міжнародних стандартів поведження із засудженими в кримінально-виконавчій системі України простежувалася у двох широких та взаємопов'язаних напрямках: правовому та соціально-економічному. Метою дослідження була розробка аналітично-правового забезпечення реалізації міжнародних стандартів у кримінально-виконавчому законодавстві України та практиці виконання покарань. Для цього вивчався статус міжнародних принципів поведження із засудженими в національному кримінально-виконавчому законодавстві. Проведено порівняльний аналіз міжнародного та національного законодавства, що регулює виконання покарань. Розроблені пропозиції для усунення протиріч та узгодження внутрішнього кримінально-виконавчого законодавства з міжнародними стандартами. Проведене дослідження дало змогу зробити висновок, що чинне виправно-трудове законодавство в основному відповідає міжнародним стандартам, але фактичні умови тримання засуджених у виправно-

¹ Основні виконавці: кандидат юридичних наук, доцент А. Х. Степанюк, Т. К. Любжина.

трудових установах України мають значні розбіжності з міжнародними стандартами поводження та тримання засуджених. Отже, попереду процес реформування кримінально-виконавчої системи, зміни пріоритетів у політиці у сфері виконання покарань з тим, щоб умови тримання засуджених не тільки запобігали їх деградації, а й стимулювали розвиток соціальних навичок та активізацію внутрішніх ресурсів особи, які допоможуть включитися в життя суспільства після звільнення, щоб тимчасова ізоляція від суспільства не викликала відчай і не перетворювалася для позбавлених волі у знедоленість і безвихідь. Першим кроком на цьому шляху має бути визнання й законодавче закріплення правового статусу засудженого як суб'єкта прав та обов'язків, передбачених Кримінально-виконавчим кодексом, тобто суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин, який може зазнавати тільки тих правообмежень, що притаманні виключно змісту позбавлення волі – ізоляції від суспільства. За цієї умови жорсткість позбавлення волі буде визначатися насамперед терміном цього покарання, а не матеріально-побутовими умовами тримання засуджених, що перетворюють жорсткість покарання на жорстокість.

Протягом 2001–2002 рр. співробітниками сектору здійснювалося комплексне дослідження за темою «Проблеми реформування кримінально-виконавчої системи України»¹, передбаченою планом наукових досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності АПрН України. Проблема реформування існуючої в Україні кримінально-виконавчої системи зумовлена низкою причин, що викликають необхідність перебудови її роботи та самої структури, а також суттєвого переосмислення інституту виконання покарання в українській державі. Серед причин, що детермінують процес реформування кримінально-виконавчої системи, є причини як внутрішні, так і зовнішні. Причини внутрішні пов'язані перш за все із діяльністю кримінально-виконавчої системи, яка у процесі розбудови демократичної держави зберегла риси, що були притаманні колишній адміністративній системі Радянського Союзу. Причини зовнішні пов'язані зі вступом України до Ради Європи.

¹ Основні виконавці: кандидат юридичних наук, доцент А. Х. Степанюк, Т. К. Любжина, В. А. Липницький, Р. М. Гура.

За останні роки прийнято низку законів та постанов Уряду з питань забезпечення діяльності кримінально-виконавчої системи. Переглянуто на відповідність Конституції України всю нормативну базу, яка стосується діяльності установ виконання покарань. Більшість відомих нормативних документів Департаменту з питань виконання покарань стосуються умов тримання засуджених та ув'язнених, зміцнення охорони та нагляду, переорієнтації соціально-психологічної служби на індивідуальний підхід до кожної людини, підвищення виробництва та працездатності, медико-санітарного обслуговування спецконтингенту, тобто здійснено ряд заходів, які спрямовані на гуманізацію відбування покарань, зміцнення законності в місцях позбавлення волі, підвищення професіоналізму та відповідальності працівників органів і установ виконання покарань.

Поглиблене дослідження проблем функціонування кримінально-виконавчої системи дозволило не тільки характеризувати різні напрями її діяльності, але й встановити, за допомогою яких матеріально-предметних та правових засобів можливо вирішувати поставлені перед нею завдання, з'ясувати, як досягаються цілі кримінально-виконавчої діяльності, установити соціальне призначення кримінально-виконавчої системи. Висунуто низку нових концептуальних положень і висновків, що передують Кримінально-виконавчому кодексу і мають принципове значення для зміни пріоритетів у політиці у сфері виконання покарань. Зокрема, уперше система принципів кримінально-виконавчого права представлена як модель кримінально-виконавчої діяльності, як відображення її сутності. Сформульовано пропозицію законодавчо закріпити принципи законності, справедливості, поважання прав людини, гуманізму й невідворотності виконання покарання в окремій статті Загальної частини майбутнього Кримінально-виконавчого кодексу України. Започатковано новий підхід до з'ясування сутності і змісту діяльності із виконання покарань, що дозволяє підкреслити юридичну природу процесу виконання покарання, дослідити регулювання діяльності органів та установ виконання покарань, звільнитися від змішання правових, педагогічних та економічних аспектів цієї діяльності.

У період з 2002 по 2007 р. науковці сектору проводили комплексне дослідження «Виконання покарання як стадія кримінальної відповідальності», здійснюване у межах фундаментальної теми «Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності та покарання»¹.

У межах розпочатого дослідження здійснено розробку основ теорії виконання покарань, продовжувалось дослідження проблем виконання покарань, альтернативних позбавленню волі, характеристики основних елементів у діяльності органів та установ виконання покарань, імплементації міжнародних стандартів у діяльність органів та установ виконання покарань. Проводився аналіз кримінально-виконавчої діяльності, предмета дослідження, виявлення внутрішніх протиріч та проблем кримінально-виконавчої системи, окреслення шляхів їх подолання.

Визначено новий підхід до первинної та вторинної класифікації засуджених до позбавлення волі, з'ясовані особливості працевикористання засуджених-жінок, розроблено пропозиції щодо перспективи створення служби пробації в Україні.

Проведене дослідження підсумовує етап пізнання діяльності органів і установ Державної кримінально-виконавчої служби України при виконанні кримінальних покарань різних видів і разом із тим служить відправним пунктом подальшого розвитку знань про здійснення правообмежень, притаманних покаранням, оскільки наука кримінально-виконавчого права поки що не є остаточно завершеною і цілком оформленою. Виявлення сутності процесу виконання покарань як стадії кримінальної відповідальності відбиває намір здійснення подальших досліджень закономірностей реалізації кари, виступає фундаментом кримінально-виконавчого права й остаточно його оформлення. Подальший розвиток кримінально-виконавчого права припускає відшліфування тих чи інших деталей, удосконалення певних його якостей, пристосування до пояснення різних форм виконання покарань, розширення царини його застосування.

¹ Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор А. Х. Степанюк, кандидат юридичних наук І. С. Яковець, кандидат юридичних наук О. М. Ткачова, кандидат юридичних наук Р. М. Гура, Т. К. Любжина, О. С. Четверикова.

Здійснена робота дозволила зробити певні висновки та запропонувати рекомендації щодо запровадження заходів, покликаних забезпечити більшу ефективність та відповідність сучасним вимогам як кримінально-виконавчого законодавства, так і практики його застосування, що сприятиме досягненню цілей покарання на стадії його виконання.

Результати, отримані під час дослідження, висвітлені у монографії І. С. Яковець «Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань» (2006).

У межах фундаментальної теми «Фундаментальні та прикладні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні» у період з 2007 по 2012 р. співробітники сектору працювали за напрямом «Теоретичні та прикладні проблеми виконання кримінальних покарань»¹.

Здійснена робота дозволяє зробити такі висновки та запропонувати рекомендації щодо сутності, форм і методів упровадження встановленого порядку виконання та відбування покарання (режиму), суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, громадського впливу як засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, що покликані сприяти досягненню цілей покарання на стадії його виконання:

1. Режим позбавлення волі є найбільш вагомим і дієвим інструментом досягнення цілей покарання, які ставляться кримінальним законом перед органами й установами виконання покарань.

2. Згідно з міжнародними стандартами й принципами поводження з ув'язненими необхідним є створення умов, які дають в'язням можливість займатися корисною оплачуваною працею, що полегшить їх реінтеграцію на ринку робочої сили власних країн і зобов'яже їх надавати фінансову допомогу своїм сім'ям і родичам.

3. Праця засуджених стане чинником позитивного впливу на їх особистість та суттєвим виховним началом, якщо: 1) вона буде добровільною; 2) матиме суспільно корисний характер у широкому розумінні цього слова; 3) підвищуватиме рівень кваліфікації чи

¹ Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор А. Х. Степанюк, кандидат юридичних наук І. С. Яковець, Т. К. Любжина, О. С. Четверикова, О. І. Опанасенков.

освіти людини; 4) її результатом обов'язково буде конкретний продукт певної цінності; 5) форма організації праці (колективна, індивідуальна) обиратиметься відповідно до виду діяльності; 6) праця засуджених буде ініціативною; 7) у праці засуджених поєднуюватимуться різні форми самоуправління, самоорганізації та самодіяльності; 8) праця буде посильною для засуджених та відбуватиметься у належних умовах із забезпеченням всіх вимог техніки безпеки; 9) від засудженого вимагатиметься не просто праця як така, а старанне, акуратне та добросовісне виконання наданої роботи, дбайливе ставлення до обладнання, матеріалів, засобів праці тощо.

4. Залучення засуджених до позбавлення волі до праці буде ефективним при дотриманні таких положень: 1) праця має на меті не отримання прибутку, а спрямована на створення умов для самозабезпечення особи на свободі; 2) пропонується праця відповідає кон'юктурі ринку праці на свободі; 3) організація праці та її оплата відбуваються на тих же засадах, що й праця громадян на свободі; 4) праця в місцях позбавлення волі є правом засудженого, а не його обов'язком.

5. Методи соціально-виховної роботи в установах виконання покарання – це ті ж самі способи впливу, які використовуються в загальній системі виховання, але застосовуються в специфічних умовах УВП і мають свої певні закономірності і взаємозалежності, серед яких першочергове значення мають мета, зміст і конкретне педагогічне завдання й умови його розв'язання, урахування вікових й індивідуальних особливостей засуджених.

6. Навчальна діяльність посідає значне місце у виправленні засуджених. Для того щоб навчальна діяльність засуджених давала позитивні результати, необхідно: а) щоб її ціль усвідомлювалася засудженими, що вимагає об'єднання зусиль усього колективу; б) щоб у процесі діяльності між членами колективу утворювалися відносини взаємної відповідальності й залежності; в) щоб контроль над діяльністю частково здійснювався самими засудженими; г) щоб у колективі була створена атмосфера доброзичливості, товариської взаємодопомоги, відповідального відношення не тільки до особистої долі, але й до успіхів або невдач усього колективу.

7. Важливою є гуманізація загальної освіти в пенітенціарній системі, яка повинна виявлятися у відсутності замкнутості, закритості, жорсткості, виходячи зі специфіки пенітенціарію, а також у наявності стабільності.

8. У теперішній час спостережні комісії є фактично єдиним суб'єктом, який може ефективно справляти громадський вплив на засуджених у процесі їх виправлення та ресоціалізації.

9. Застосування основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених має своїм підґрунтям дотримання галузевого принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки (ст. 5 КВК України).

За результатами дослідження творчим колективом підготовлено колективну монографію «Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі» (2011).

З 1 січня 2012 р. сектор розпочав дослідження за темою «Теоретичні та прикладні проблеми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України»¹, затвердженою постановою президії НАПрН України № 79/8 від 7 грудня 2011 р., № державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0112U001332. Термін виконання: I кв. 2012 р. – IV кв. 2016 р. Науковий керівник теми – доктор юридичних наук, професор А. Х. Степанюк.

Метою наукового дослідження є розробка пропозицій щодо вдосконалення підходів до організації діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України в цілях формування її дії на засадах безумовного забезпечення захисту прав та інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених.

Актуальність наукового дослідження обумовлена, по-перше, недосконалістю існуючої в Україні системи виконання кримінальних покарань, а по-друге, відсутністю комплексного дослідження питань реформування діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України.

¹ Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор А. Х. Степанюк, доктор юридичних наук І. С. Яковець, кандидат юридичних наук О. В. Лисоєд, кандидат юридичних наук К. А. Автухов, кандидат юридичних наук І. С. Михалко, О. І. Опанасенков.

Крім фундаментальних досліджень співробітники сектору брали участь і у прикладних дослідженнях. Так, з I кв. 2007 р. науковці сектору розпочали виконання дослідження за напрямом «Ефективність діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України: поняття, критерії, методика виміру та шляхи підвищення» у межах проекту «Розробка критеріїв ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні та запропонування шляхів її підвищення»¹.

Метою зазначеного дослідження є: вирішення питань ефективності виконання кримінальних покарань та ефективності кримінально-виконавчої діяльності, теоретична розробка та обґрунтування механізму та критеріїв оцінки ефективності діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України.

У межах наукового дослідження проведена оцінка ефективності кримінально-виконавчої діяльності, визначені передумови ефективності діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, досліджені існуючі і запропоновані нові критерії оцінки ефективності ДКВС України.

За результатами дослідження творчим колективом підготовлено науково-практичний посібник «Ефективність діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України» (2009).

У рамках дослідження «Теоретичні проблеми забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні» у період з 2008 по 2010 р. співробітники сектору працювали за напрямом «Теоретичні основи забезпечення якості кримінально-виконавчого законодавства та кримінально-виконавчої діяльності»².

Наукове дослідження переконливо показує недосконалість якісної складової кримінально-виконавчого законодавства України та свідчить про потребу його подальшого доопрацювання. Оперування в КВК України правовими категоріями, як показав вищевикладений матеріал, не витримує ніякої критики, тому що в ряді

¹ Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор А. Х. Степанюк, кандидат юридичних наук І. С. Яковець, О. С. Четверикова.

² Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор А. Х. Степанюк, кандидат юридичних наук І. С. Яковець, О. С. Четверикова, О. І. Опанасенков.

випадків не відповідає вимогам теорії права; окремі законодавчі положення не узгоджені з іншими актами законодавства та не відповідають міжнародним актам у сфері виконання покарань та ін.

Також науковці сектору з 2010 по 2012 р. брали участь у дослідженні за темою «Дослідження теоретичних та практичних проблем соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі (на виконання Плану заходів щодо реалізації Концепції соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, до 2015 року)»¹.

Проведене дослідження підсумовує черговий етап розвитку знань про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження або позбавлення волі. Вивчення теоретичних та прикладних проблем соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі, полягає у повному та всесторонньому аналізі предмета дослідження, виявленні внутрішніх протиріч та проблем зазначеної діяльності, окресленні шляхів їх подолання.

Здійснена робота дозволила виявити сутність соціальної адаптації і зробити такі висновки та запропонувати рекомендації щодо сприяння ефективній організації процесу підготовки засуджених до звільнення та соціального патронажу колишніх засуджених:

1. Можна стверджувати, що відповідну нормативну базу для супроводу процесу соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання в місцях позбавлення волі, створено. Безумовно, вона ще недосконала, потребує подальшого поліпшення і розвитку, існує низка проблем з розроблення, виконання заходів щодо соціальної адаптації зазначених осіб та їх ефективності.

2. Процес соціальної адаптації та ресоціалізації колишніх засуджених ускладнює саме інертність реципієнтів щодо соціальних послуг. Можемо також констатувати, що в теперішній час відсутній універсальний та скоординований усіма задіяними органами та службами проект соціальної адаптації та ресоціалізації звільнених, унаслідок чого діяльність на цих напрямках здійснюється переважно хаотично та стихійно. Лише складання оптимального, науково об-

¹ Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор А. Х. Степанюк, доктор юридичних наук В. С. Батиргарєєва, кандидат юридичних наук І. С. Яковець, О. І. Опанасенков.

грунтованого проекту соціальної адаптації та ресоціалізації колишніх засуджених може привести до вирішення такого завдання, як профілактика рецидивної злочинності. Якщо не забезпечити системний підхід у вирішенні поставлених завдань, функціонування окремих елементів цієї складної системи не призведе до бажаного результату, а отриманий ефект матиме виключно тимчасовий характер.

3. Проведене дослідження показало, що в дійсності межа між термінами «реінтеграція», «ресоціалізація», «реабілітація» засуджених є досить нечіткою і що ці явища тісно співвідносяться між собою. Крім того, очевидним є й те, що за кордоном не вироблено єдиних підходів до їх розуміння, тлумачення. Зустрічаються прямо протилежні позиції щодо одного й того самого питання. Однак ці проблеми не мають того ступеня серйозності, який вони мають в Україні, з урахуванням того, що у нас ці поняття закріплено на рівні законодавства, у нормах права.

4. Якості, важливі для взаємовідносин з ув'язненими, включають такі поняття, як чесність, добросовісне виконання своїх обов'язків, турбота про ув'язнених, ставлення до них як до рівних, потреба в оновленні та вдосконаленні. Працівники тюрми мають усвідомлювати, що ставлення кожного з них до засудженого справляє величезний вплив на дії колег та відносини між ув'язненими і персоналом. Доброзичливі стосунки сприяють вияву позитивних сторін особистості та стримуванню негативних. Така модель розподілу ролей безпосередньо позначається на робочих правовідносинах, атмосфері в самій установі, стані досягнення поставлених завдань з повернення ув'язненого в суспільство. Саме тому, як видається, її й доцільно впроваджувати в національну практику роботи установ виконання покарань.

5. Проведене дослідження доводить необхідність пошуку додаткових стимулів щодо підвищення ефективності діяльності з реалізації завдання стосовно сприяння соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі. Убачається, що для цього необхідно забезпечити, зокрема, поперше, виконання відповідними органами і службовими особами покладених на них функцій і повноважень у повному обсязі, ви-

ключення фактів формалізму в роботі; по-друге, поширення практики залучення широкого кола громадськості до заходів сприяння соціальної адаптації звільнених, координацію діяльності громадських інституцій і державних органів; по-третє, відкритість діяльності органів і служб, покликаних сприяти соціальної адаптації звільнених; по-четверте, належний контроль за цим напрямом роботи з боку прокуратури та органів влади; по-п'яте, переглянути наявну систему органів і служб з метою її спрощення, а також посилення взаємодії між ними. Немаловажне значення для розв'язання проблеми соціальної адаптації має й усвідомлення того, що без системного, цільового та регулярного виділення коштів утворити ефективну систему соціального супроводу неможливо, а без досягнення мети ресоціалізації суспільство не обезпечено від рецидиву злочинів з боку осіб, які відбували кримінальні покарання.

6. Вектор ставлення оточуючих громадян до колишніх засуджених, а також власне сприйняття останніми пропонованої допомоги у соціальної адаптації виступають одними з ключових чинників, які впливають на ефективність цього процесу. Тому говорити про вдосконалення порядку здійснення сприяння у соціальної адаптації особам, звільненим із місць обмеження волі чи позбавлення волі, слід з одночасним формуванням у суспільстві толерантного ставлення та зниження стигми і дискримінації даної категорії людей. Також держава повинна виробляти свою політику з урахуванням пасивності отримувачів відповідних послуг — колишніх засуджених. Має відбуватися компенсація пасивності засуджених щодо користування допомогою держави з боку останньої. Це потребує розроблення відповідних програм, які будуватимуться на ініціативності в першу чергу держави як представника суспільства, яке не в останню чергу зацікавлене в успішній реінтеграції колишніх в'язнів.

7. В основу підготовки засуджених до звільнення мають бути покладені принцип добровільного і власного обрання допомоги, усвідомлення цього вибору для досягнення життєвої мети як вираження власної свободи. Усе це передбачає прийняття відповідальності — форми саморегуляції поведінки і діяльності засудженого, свідомого дотримання моральних принципів і правових норм після звільнення з місць позбавлення волі. У свою чергу, прийняття від-

повідальності трансформується в почуття власної гідності, упевненості у своїх силах та можливостях у майбутньому.

8. В умовах гуманізації суспільних відносин соціальний патронаж як самостійна форма індивідуальної адресної соціальної допомоги та підтримки звільнених осіб набуває важливого значення і діяльність цієї соціальної інституції потребує подальшої оптимізації, оскільки стає чи не єдиним засобом порятунку для осіб, які опинились у кризовій ситуації після звільнення, втративши суспільні зв'язки чи потрапивши в інші соціально-економічні труднощі.

Результати, отримані під час дослідження, висвітлені у колективній монографії «Теоретичні та прикладні проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з місць обмеження або позбавлення волі» (2013).

З 2010 по 2013 р. науковці сектору досліджували тему «Теоретичні і прикладні питання реінтеграції до суспільства осіб, які відбули покарання у виді позбавлення та обмеження волі (на виконання пунктів 1, 2, 4, 15 Плану заходів з реалізації Концепції соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі на певний строк, до 2015 року)»¹.

Здійснена робота дозволяє зробити такі висновки, на які треба звернути увагу під час проведення роботи із реінтеграції засуджених:

- постійний контроль за притягненням засуджених до дисциплінарної відповідальності;
- законність притягнення засуджених до дисциплінарної відповідальності;
- при вирішенні питання щодо доведення засудженим свого виправлення необхідно враховувати позитивні зміни в його поведінці або наявність стійкої тенденції до поліпшення поведінки з обов'язковим свідомим виконанням установлених приписів, належає (таке, що відповідає встановленим приписам) виконання трудових обов'язків;
- правильне оцінювання доказів, які свідчать про виправлення або недоведення виправлення особи;

¹ Основні виконавці: доктор юридичних наук, професор А. Х. Степанюк, кандидат юридичних наук І. С. Яковець, О. І. Опанасенков.

– при вирішенні питань про виправлення або недоведення виправлення засуджених обов'язковість застосування таких положень теорії доказування, як принципи сукупності і причинного взаємозв'язку побічних доказів, критичного аналізу доказів, перевірки їх шляхом зіставлення, суворості об'єктивності в оцінці;

– фіксування процесу позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого;

– при оцінюванні особистості обов'язкове врахування індивідуальних психологічних особливостей.

Результати, отримані під час дослідження, висвітлені у науково-практичному посібнику «Реінтеграційний напрям діяльності персоналу установ виконання покарань» (2013).

Результати проведених наукових досліджень за весь час роботи сектору знайшли своє практичне втілення у монографіях, наукових статтях, висновках і рекомендаціях, надісланих до правоохоронних органів. Протягом уже багатьох років сектор надає наукові висновки, консультації, виконує наукові експертизи в галузі нормативного регулювання у сфері кримінально-виконавчої діяльності. Зокрема, значний обсяг роботи проводився з підготовки проектів та внесення змін і доповнень до законодавчих та інших нормативних актів України щодо регулювання та вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України. Крім того, співробітники сектору беруть участь у законотворчій діяльності. Так, сектором підготовлено зауваження на проекти законів «Про внесення змін і доповнень до Законів України (щодо впровадження служби пробації)», «Про службу пробації» у межах роботи Координаційної Ради з питань ювенальної юстиції та пробації при Інституті законодавства Верховної Ради України.

Розроблено 5 з 7 розділів Концепції створення та розвитку системи пробації в Україні. Усі вони схвалені відповідними експертами та членами Координаційної Ради (виконавець І. С. Яковець). Також підготовлено пропозиції щодо Концепції реформування кримінальної юстиції України.

Розробка законопроектів за власною ініціативою:

– доктором юридичних наук І. С. Яковець, кандидатом юридичних наук Т. В. Дуюною підготовлено Доповідну записку до

Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності щодо проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку призначення та виконання покарання у виді довічного позбавлення волі». Запропоновано, зокрема, внести зміни до статей 81 Кримінального кодексу України та 151, 151², 154 Кримінально-виконавчого кодексу України, що сприятиме захисту прав та законних інтересів осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, членів їх сімей, дозволить гуманізувати умови їх тримання на принципах неухильного додержання Конституції України, вимог Загальної декларації з прав людини, інших міжнародних правових норм і стандартів поведження з ув'язненими;

– доктором юридичних наук І. С. Яковець, кандидатом юридичних наук В. В. Кареліним підготовлено Доповідну записку до **Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності** щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо удосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення». Запропоновано, зокрема, внести зміни до статей 130–134 Кримінально-виконавчого кодексу України, що сприятиме розширенню практики застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, засуджених до позбавлення волі, і дозволить гуманізувати умови їх тримання на принципах неухильного додержання Конституції України, вимог Загальної декларації з прав людини, інших міжнародних правових норм і стандартів поведження з ув'язненими;

– доктором юридичних наук І. С. Яковець, кандидатом юридичних наук К. А. Автуховим підготовлено проект Концепції державної політики у сфері виконання покарань до Міністерства юстиції України. Виділені основні напрями державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, зокрема звернено увагу на: 1) необхідність зміни ставлення до значення кримінальних покарань та процесу їх виконання для суспільства й держави, а також відношення до засуджених і осіб, звільнених від відбування покарання; 2) оновлення пріоритетів процесу виконання кримінальних покарань, форм і методів роботи із засудженими; 3) удосконалення та гуманізацію кри-

мінально-виконавчого законодавства та інших нормативних актів, які стосуються процесу виконання покарань; 4) реорганізацію управління ДКВС, діяльності органів і установ виконання покарань, перегляд їх системи та функцій, принципів роботи персоналу; 5) розвиток науки кримінально-виконавчого права та її взаємодію із практикою виконання кримінальних покарань;

– доктором юридичних наук І. С. Яковець, кандидатом юридичних наук К. А. Автуховим підготовлено проект Положення про спостережні комісії до Міністерства юстиції України. Відповідно до змін, які внесені до Кримінально-виконавчого кодексу України у 2013 р. (що стосуються організації та здійснення громадського контролю за дотриманням прав і свобод засуджених спостережними комісіями), з урахуванням пропозицій науковців та представників громадськості розроблено проект Положення про спостережні комісії. На подані пропозиції був отриманий Акт впровадження № 19889-0-33-14/6 від 5 грудня 2014 р. за підписом заступника Міністра юстиції І. Бондарчука, в якому зазначається, що проект буде враховано при підготовці Міністерством юстиції відповідних нормативно-правових актів.

Крім наукових досліджень і великої за обсягом наукової продукції (монографії, брошури, статті, тези наукових доповідей), сектор приділяє значну увагу підготовці фахівців-кримінологів. Так, за останні роки були захищені дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук І. С. Яковець «Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань» (2014) та на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук І. С. Михалко «Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів та стимулювання правослухняної поведінки засуджених» (2012).

У 2013 р. Ірина Станіславівна Яковець отримала почесну нагороду Міжнародного Академічного Рейтингу «Золота Фортуна» – медаль «Незалежність України» III ступеня.

Указом Президента України від 1 грудня 2008 р. № 1122/2008 І. С. Яковець присуджено премію Президента України для молодих вчених 2008 р.

Указом Президента України від 1 грудня 2014 р. № 1122/2008 К. А. Автухову присуджено премію Президента України для молодих вчених 2014 р.

Наукові здобутки сектору за весь час його функціонування свідчать про значні кроки, зроблені на шляху вивчення актуальних проблем кримінально-виконавчої діяльності органів і установ виконання покарань. Подальше вдосконалення й приріст нових знань, безсумнівно, сприятимуть розвитку та збагаченню сучасної кримінологічної думки в Україні.

В статье изложены наиболее значительные результаты научных разработок сектора исследования проблем уголовно-исполнительного законодательства Научно-исследовательского института изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины.

The basic scientific achievements of the criminal-executive legislation problems research sector of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Ukrainian Academy of Law.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 18 від 24 грудня 2014 р.).

УДК 343.9.01:351.74/76

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ОБ'ЄКТ ГРОМАДСЬКОГО ЗАПОБІЖНОГО ВПЛИВУ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті розглянута малодосліджена теоретична проблема об'єкта запобіжного впливу, його основних властивостей: криміногенності, динамічності, потенційності, латентності. На основі цих розвідок вирішуються практичні питання визначення об'єктів запобіжного впливу громадськості у сфері запобігання злочинності.

Ключові слова: об'єкт, запобіжний вплив, криміногенність, громадськість, злочинність.

Об'єкт (лат. *objectum*) – предмет, існуючий поза нами і незалежно від нашої свідомості, зовнішній світ, матеріальна дійсність; предмет, складова частина зовнішнього, матеріального світу; предмет пізнання і діяльності суб'єкта¹.

Більшість авторів, які торкаються проблеми запобіжної діяльності відповідних суб'єктів, називають, описують, досліджують велике коло, як правило, різних за своїм походженням, властивостями, сталістю, впливовим потенціалом та ін. негативних явищ і процесів, що у тому числі детермінують злочинність, виступають «злочинними джерелами», що близько чи віддалено, безпосередньо

¹ Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина, С. М. Локшиной, Ф. Н. Петрова (гл. ред.) и Л. С. Шаумяна. – Изд. 6-е, перераб. и доп. – М.: Сов. энцикл., 1964. – С. 448.

чи опосередковано, зовнішньо чи внутрішньо пов'язані зі злочинністю і на які необхідно фізично або інформаційно впливати суб'єктам запобіжної діяльності з метою руйнації, обмеження або навіть усунення цих негативних явищ і процесів. Такі негативні явища і процеси, що обумовлюють злочинність і її прояви, у наукових роботах частіше за все іменуються детермінантами; причинами й умовами; причинно-наслідковими комплексами або блоками; сукупністю обставин макро- і мікросередовища; факторами; станом психіки особистості; умовами формування особистості та ін.

Але згодом ученим-кримінологам стало зрозуміло, що потрібний термін, який одночасно на теоретичному рівні узагальнював би все різноманіття детермінант злочинності та мав би кримінологічно значущі властивості, а на практиці – матеріалізувався б у конкретні утворення, котрі предметно підлягають запобіжному, руйнівному, інформаційному або силовому впливу.

У 60–70-ті рр. XX ст. у науковому апараті кримінології з'явився термін «об'єкт запобіжного впливу».

Огляд наукових підходів щодо розуміння узагальнюючого поняття об'єкта запобіжного впливу та переліку його структурних складових показує, що останніми охоплюються:

1) уражені вадами суспільні відносини, що порушують їх регулятивну позитивну функцію, деформують соціальні призначення;

2) дефекти суспільної групової та індивідуальної правосвідомості;

3) «фонові» антигромадські явища, тісно пов'язані зі злочинністю (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція, бродяжництво, аморальність, віктимність, насильство, обман, бідність, брехня та ін.);

4) сукупність узагальнених конкретних негативних явищ, процесів, недоліків на груповому й індивідуальному рівнях, що детермінують злочинні прояви;

5) об'єктивні обставини соціально-психологічного формування особистості (середовище виховання і спілкування; інформаційний вплив мікросередовища і безпосереднього спілкування та ін.), які зумовлюють сприйняття та інтеріоризацію ціннісних орієнтацій,

інтересів, потреб, стереотипів, видів поведінки, що є типовими для розвитку і реалізації злочинної мотивації – ситуаційної і стабільної;

6) сама ця мотивація як суб'єктивна причина злочинної поведінки;

7) чинники, що викликають і загострюють конфлікт між індивідуальними прагненнями особи і суспільними вимогами;

8) зовнішні обставини, які створюють можливість для вчинення злочинів або ті, що полегшують ці діяння;

9) певний стан психіки, що провокує вибір і реалізацію злочинного варіанта поведінки;

10) поведінка та спосіб життя осіб з підвищеною ймовірністю вчинення злочину;

11) соціально значущі риси особистості, що віддзеркалюють антисуспільну спрямованість; деякі її психофізіологічні особливості;

12) сімейне виховання дітей, субкультура малих соціальних груп, девіантна поведінка неформальних соціальних молодіжних об'єднань, неналежна ефективність правоохоронної діяльності, а також агресивність та егоїзм людей; психопатологія та деякі акцентуації особистості, шкідливі звички тощо;

13) окремі особи або контингенти осіб, у яких сформована глибока антисуспільна спрямованість; віктимні особи; безробітні тощо;

14) певні території, де концентрується злочинний елемент, та ін.¹

¹ Див.: Миньковский Г. М. Предмет криминологической профилактики преступлений и некоторые проблемы ее эффективности / Г. М. Миньковский // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1972. – Вып. 17. – С. 10–20; Кудрявцев В. Н. Механизм преступного поведения / В. Н. Кудрявцев // Механизм преступного поведения. – М. : Наука, 1981. – С. 29–30; Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика / Г. А. Аванесов. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – С. 444–445; Игошев К. Е. Социальные аспекты предупреждения правонарушений (проблемы социального контроля) / К. Е. Игошев, И. В. Шмаров. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 26–27; Исмаилов И. А. Проблемы предупреждения преступлений / И. А. Исмаилов. – Баку : Науч.-метод. совет при прокуратуре Аз. ССР, 1990. – С. 22; Закалюк А. П. Проблемы социальной психологии личности правонарушителя и преступника / А. П. Закалюк // Проблемы изучения личности правонарушителя : сб. науч. тр. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1984. – С. 12–17; Голіна В. В. Поняття й характеристика предмета спеціальної профілактики злочинів / В. В. Го-

Цей стислий огляд далеко не висчерпує висловлених у кримінологічній літературі (багато в чому схожих) думок відносно об'єкта запобіжного впливу. Проте стає більш-менш зрозумілим, що поняттям об'єкта охоплюється комплекс взаємодіючих, як правило, негативних явищ, які тисячоліттями створювались людством або виникали в його середовищі у процесі існування суспільства. Запобігання має спрямовуватися на, так би мовити, руйнування, обмеження, усунення цього комплексу, запобігання його створенню і взаємодії явищ, що до нього входять. Складнощі полягають в тому, що науці не завжди відомі ці конкретні явища, механізм їх взаємодії, що нерідко зводить нанівець запобіжні зусилля, оскільки їх здійснює або неналежний суб'єкт, або вживається навіть не той різновид заходів запобіжної діяльності.

Виникає і друга проблема – достатність такого запобіжного впливу на об'єкт. Тобто в арсеналі запобігання не вистачає відповідних дієвих засобів як виявлення і конкретизації, так і ефективного впливу на об'єкт.

Отже, у найзагальнішому вигляді об'єкт запобіжного впливу – це окремі чи взаємопов'язана сукупність негативних явищ і процесів реальної дійсності матеріального і духовного характеру, різних за генезою, сферою буття і свідомості, формами та ступенем інтенсивності проявів своїх властивостей, існування яких призводить до відтворення на суспільному рівні злочинності як соціального явища, а на груповому та індивідуальному – до виникнення масової деструктивної поведінки людей, злочинної мотивації, наміру, прийняття рішення на вчинення злочинів та їх реалізацію.

Таким чином, об'єкт має певну генеруючу силу впливу на суспільні відносини, унаслідок чого вони ставляться під загрозу або деформуються і, у свою чергу, деформують людську правосвідомість.

ліна // Рад. право. – 1984. – № 1. – С. 60–63; Він же. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2011. – С. 48–54; Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія / О. М. Литвинов. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 81–83; Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гада та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2011. – С. 42–71.

мість. Людина, певні групи або прошарки населення потенційно стають криміногенно небезпечними.

Ще за часів появи кримінології виник термін «криміногенність» як підвищена суспільно небезпечна властивість явища, процесу чи людини, що здатна за певних обставин утворювати причинно-наслідковий злочинний ланцюг. Термін «криміногенність» тісно пов'язаний із терміном «криміногенний». Цей термін походить від латинського слова «*crimen*» – злочин і грецького «*genos*» – рід, походження. Цей термін уживається тоді й для того, щоб підкреслити близьку спорідненість, тісний інформаційний, психологічний, соціальний взаємозв'язок явищ, процесів, особистості зі злочинністю. Криміногенність – властивість об'єкта (об'єктів) створювати ймовірність злочинної поведінки, зумовлювати злочинність¹. Термін «криміногенний» вживається у таких словосполученнях, як «криміногенні фактори», «криміногенна ситуація», «криміногенне середовище або угруповання», «криміногенна особа», «криміногенний потенціал суспільства» тощо.

Криміногенність об'єкта запобіжного впливу є величиною змінною, а тому вона може бути відображена кількісно-якісними показниками, як-от: ступінь криміногенності (висока-низька); криміногенний набір (більший-менший); криміногенний інтервал (безпосередній чи опосередкований негативний вплив). Це означає, що на об'єкт запобіжного впливу можна позитивно впливати, змінюючи його параметри і навіть ліквідуючи цей об'єкт. Більше того, «розраховувати» запобіжні можливості суб'єктів, щоб не працювати неефективно.

Крім криміногенності, іншими властивостями об'єкта можуть бути: динамічність, що зумовлює постійну мінливість його кількісно-якісних показників; потенційність – сховані можливості об'єкта; латентність – криміногенність, що прихована від спостерігача. Остання властивість потребує певних роз'яснень. Сучасна вітчизняна система Особливої частини кримінології дуже тісно пов'язана із класифікацією злочинів, наведеною в Особливій частині кримі-

¹ Российская криминологическая энциклопедия / под общ. ред. А. И. Долговой. – М. : НОРМА, 2000. – С. 292.

нального права. Частково, можливо, це виправдано. Але ж кримінологія повинна мати справу не з окремими злочинами, вважаючи тільки їх об'єктом запобіжного впливу, а має досліджувати і запобігати їм тим явищам, що «стоять» за тими чи іншими злочинними проявами. Наприклад, за заподіянням тілесних ушкоджень або погрозою такими – сімейне насильство; за побоями і мордуваннями – катування в стінах правоохоронних органів; за злочинами у сфері незаконного обігу наркотичних засобів – міжнародна, транснаціональна організована злочинність; за насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом – педофілія та ін. За таким підходом стає зрозумілим, що, по-перше, запобігання окремим злочинним проявам та іншим (нерідко непередбаченим) явищам – це не одне і те саме; по-друге, запобігання деяким із цих явищ взагалі не є кримінологічною проблемою, і кримінологія дійсно виступає, за словами І. І. Карпеця, як «сигналізуюча» наука; по-третє, встановити, описати і дослідити «приховані» явища, виявити їх природу – не просто; по-четверте, кримінологія не повинна, виходячи із наведеного вище, брати виключно на себе завдання розробки заходів запобігання цим явищам.

Зрозуміло, що глибина і достатність запобіжного впливу багато в чому залежить від знання суб'єктами, що беруть участь у запобіганні злочинності чи окремим видам злочинів, як самого об'єкта, так і основних його кількісно-якісних показників, тобто оцінки сили прояву криміногенності об'єкта ззовні і достатності ресурсного забезпечення суб'єкта для подолання цієї криміногенності.

Попередньо викладені нами деякі теоретичні положення свідчать про необхідність дослідження питання щодо об'єкта запобіжного впливу з боку громадськості у сфері протидії злочинності. Але спочатку кілька зауважень стосовно поняття «запобіжний вплив».

Згідно з українськомовним тлумачним словником «вплив» означає «дію, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета, тиск діяння»¹, «силу влади, авторитету»².

¹ Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2004. – Т. 1. – С. 382.

² Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1. – С. 751.

Крім того, у спеціальній літературі висловлювались думки стосовно розуміння поняття впливу на злочинність (П. П. Осипов¹, О. В. Ус², О. О. Книженко³ та ін.) як певної діяльності держави і суспільства з метою отримання позитивних змін кримінологічної характеристики злочинності і злочинця. Найбільш вдалим, на наш погляд, є визначення поняття впливу, що сформульоване С. М. Іншаковим. Він вважає, що будь-яке діяння на суспільно небезпечне явище (запобігання, боротьба, контроль) є впливом. Вплив передбачає певний об'єкт. Необхідність визначення об'єкта запобіжного впливу випливає з потреб практики, для якої конкретизація стає запорукою ефективного результату діяльності. Концепція впливу на злочинність дозволяє синтезувати в якості об'єктів, на які повинна бути спрямована активність практиків, усі криміналізовані суспільно небезпечні діяння і криміногенні фактори. Мета впливу як складової причинно-наслідкового ланцюга на злочинність – зменшення сумарної небезпеки у суспільстві⁴.

Отже, вплив – це постійні або термінові активні інформаційні чи силові дії (або їх сукупність) у вигляді здійснення суб'єктами запобігання злочинності відносно криміногенних об'єктів конкретних заходів. У будь-якому разі вплив – це науково обґрунтований процес причинно-наслідкового характеру, завдяки якому (як розраховується) криміногенні об'єкти зазнають певних позитивних змін, хоча такого результату може і не бути.

Таким чином, запобіжний вплив – це тиск, цілеспрямовані зусилля відповідних суб'єктів на ті криміногенні об'єкти, які

¹ Комплексное изучение системы воздействия на преступность (методологические и теоретические основы) / под ред. П. П. Осипова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. – С. 15.

² Ус О. В. Кримінально-правовий вплив: сутність і зміст / О. В. Ус // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.). – Х. : Право, 2013. – С. 217.

³ Книженко О. О. Актуальні питання заходів кримінально-правового впливу / О. О. Книженко // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 243–246.

⁴ Іншаков С. М. Кримінологія : учебник / С. М. Іншаков. – М. : Юриспруденция, 2000. – С. 82–83.

у взаємозв'язку з іншими чинниками породжують явища, що зумовлюють злочинні прояви, злочинну мотивацію і поведінку, а також активізацію антикриміногенних факторів, із метою поступового усунення подібних дій і недопущення злочинів.

Аналіз законодавчих і підзаконних актів України щодо участі громадськості у запобіганні злочинності, зокрема Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р., Типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 20 грудня 2000 р., показує, що у найзагальнішому вигляді об'єкти запобіжного впливу знаходяться у сферах громадського порядку і громадської безпеки. Відносно зазначених понять (громадський порядок і громадська безпека) існує великий обсяг філософської та іншої спеціальної літератури, в якій учені намагаються з різних точок зору надати широке і вузьке розуміння останніх¹. Усі вони так чи інакше схожі між собою, доповнюють одне одного, тому, не вступаючи у полеміку з цього приводу, наведемо деякі з них. Громадський порядок – це сукупність суспільних відносин, що забезпечують спокійні умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності, відпочинку, побуту і нормальної діяльності підприємств, організацій, установ у цій сфері²; або відносини, що забезпечують обстановку громадського спокою, належну поведінку людей у громадських місцях, додержання норм суспільної моральності, повагу до результатів людської праці, фізичну і моральну недоторканність оточуючих³.

Що стосується громадської безпеки, до речі, у широкому розумінні, то це узагальнююче поняття означає захищеність людей, суспільства, природи від усіляких загроз їх нормальному існуванню

¹ Даньшин И. Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка / И. Н. Даньшин. – М. : Юрид. лит., 1973. – С. 68; Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности / В. П. Тихий. – Харьков : Вища шк., 1981. – С. 23–25.

² Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. – Х. : Право, 2014. – С. 264.

³ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 359.

і розвитку (злочинності, зброї, тероризму, джерел підвищеної небезпечності тощо)¹.

Отже, об'єкти запобіжного впливу з боку громадськості знаходяться у сферах моралі, громадського порядку та громадської безпеки і правопорядку. Такими об'єктами є аморальна поведінка і вчинки, адміністративні правопорушення, злочини, а також ті явища, що їх викликають.

Об'єкти запобіжного впливу у сфері аморальної поведінки. Взагалі мораль є системою історично визначених сталих норм, приписів, вимог, принципів, поглядів, оціночних уявлень, ідеалів, переконань, що відбиваються у вчинках людей і регулюють їхнє ставлення один до одного, до суспільства, спільнот, соціальних інститутів, держави, а також підтримуються їх особистими переконаннями, традиціями, звичаями, виховною системою, силою громадської думки суспільства, спільнот². На наш погляд, мораль є своєрідною матрицею і громадського порядку, і громадської безпеки, і правопорядку, і практики запобігання злочинності. Стан моральності суспільства зумовлює і стан останніх. Запобіжна діяльність громадськості, її масова участь у різних формах протидії аморалізму є свідченням рівня моральності суспільства.

Отже, об'єктами запобіжного впливу у сфері аморальної поведінки і вчинків можуть бути: а) правосвідомість і правова культура пересічних громадян; б) правосвідомість носіїв аморальної поведінки і вчинків, упровадження в їх свідомості уявлень про державний, суспільний і громадський осуд і невідворотність моральної або юридичної відповідальності. Справедливим є вислів С. М. Іншакова стосовно ролі громадського впливу у запобіганні злочинності: одним із позитивних аспектів концепції такого впливу є сприяння усвідомленню громадян того, що будь-яке їх діяння, навіть незначне і непомітне, стає елементом соціального процесу руйнування або розвитку злочинності³, а також доповнимо, аморальної поведінки.

¹ Даньшин И. Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка / И. Н. Даньшин. – М. : Юрид. лит., 1973. – С. 90–91.

² Морфологія культури : тезаурус / за ред. В. О. Лозового. – Х. : Право, 2007. – С. 228–229.

³ Российская криминологическая энциклопедия / под общ. ред. А. И. Долговой. – М. : НОРМА, 2000. – С. 115.

Об'єкти запобіжного впливу у сфері адміністративних правопорушень. Відповідно до статей 9 і 10 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» основними завданнями громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, зокрема, є: а) надання допомоги органам внутрішніх справ у запобіганні адміністративним проступкам; б) надання допомоги підрозділам Прикордонних військ України у виявленні та затриманні осіб, які порушили або намагаються порушити державний кордон чи проводять іншу протиправну діяльність на кордоні; в) вжиття спільно з працівниками міліції заходів до припинення адміністративних правопорушень; г) ведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення адміністративних правопорушень; д) надання допомоги у боротьбі з пияцтвом, наркоманією, порушеннями правил торгівлі та у сфері благоустрою територій міст, інших населених пунктів, охороні природи і пам'яток історії та культури, забезпеченні державного руху, припиненні дитячої бездоглядності¹.

Як бачимо, обсяг деліктогенних² об'єктів, що повинні стати точкою дотику запобіжних зусиль громадськості, по суті є необмеженим. Як ілюстрація можливої класифікації деліктогенних об'єктів може бути використана така група об'єктів запобіжного впливу громадськості. По-перше, сама суспільно небезпечна поведінка невизначеного кола правопорушників громадського порядку і безпеки дорожнього руху; по-друге, правосвідомість і мораль деліктогенних осіб, тобто осіб, схильних до вчинення адміністративних правопорушень; по-третє, громадська думка, зміна світогляду людей стосовно пияцтва, алкоголізму, бездоглядності неповнолітніх та ін.; по-четверте, свідомість носіїв цих пороків; по-п'яте, сучасні негативні традиції, звичаї, ритуали тощо, які пов'язані із зазначеними (частково) «фоновими» явищами; по-шосте, інші

¹ Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1835-III // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 30. – Ст. 1248.

² Делікт (лат. *delictum*) – будь-яке правопорушення, тобто незаконна дія, проступок. Деліктогенний – об'єкт, причинно пов'язаний із певними адміністративними правопорушеннями.

деліктогенні об'єкти у сфері торгівлі, охорони природи, пам'яток історії і культури тощо. Не виключаємо, що подібних класифікацій значно більше, ніж наведено.

Навіть ця найпростіша класифікація деліктогенних об'єктів показує, що будь-який із цих класів об'єктів потребує не просто участі пересічних громадян у супроводі міліцейських чи прикордонних підрозділів або інформуванні останніх (що теж необхідно), а й професійного озброєння громадськості. Професійно озброєна у плані запобігання громадськість – це дійсно авторитетна сила. Саме така громадськість здатна виконати завдання, зазначені у Законі України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону».

Об'єкти запобіжного впливу у сфері злочинності та її проявів. Злочини проти громадського порядку та моральності – це умисні суспільно небезпечні посягання на громадський порядок у різних сферах забезпечення життєдіяльності людей і моральні засади життя суспільства¹. Якщо виходити з кримінально-правової класифікації злочинів (за об'єктом злочинного посягнення), то ці злочини передбачені розділом XIV КК України. Традиційно вони поділяються на: а) злочини проти громадського порядку (статті 293–296 КК); б) злочини проти суспільної моральності (статті 297–304 КК). У свою чергу, злочини проти суспільної моральності поділяються на три групи: 1) посягання на основні моральні принципи і цінності у сфері духовного і культурного життя суспільства (статті 297–300 КК); 2) посягання на основні принципи моральності у сфері статевої відносин (статті 301–303 КК); 3) посягання на основні принципи моральності у сфері морального і фізичного розвитку неповнолітніх (ч. 2 ст. 299, частини 2 і 3 ст. 300, частини 2 і 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, частини 3 і 4 ст. 303, ст. 304 КК)². Може скластися враження, що саме цими злочинами й обмежується участь громадян у їх запобіганні. Однак із завдань і прав громадськості, що випливають із тексту статей 9 і 10 Закону України «Про участь громадян

¹ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 359.

² Там само. – С. 359–360.

в охороні громадського порядку і державного кордону», вбачається, що законодавець поняттям громадського порядку охоплює майже увесь Кримінальний кодекс України, оскільки мова йде не лише про злочини, передбачені розділом XIV КК, а й про таку діяльність громадськості, як: інформування органів і підрозділів внутрішніх справ (а їх чимало!) про вчинені або ті, що готуються, злочини, тобто про будь-які злочини, передбачені різними розділами КК України, а також про місця концентрації злочинних угруповань (а це стосується професійної, організованої, терористичної, наркотичної, рецидивної злочинності, злочинності неповнолітніх, економічної злочинності та ін.); сприяння органам внутрішніх справ у виявленні і розкритті злочинів, розшуку осіб, які їх вчинили, захисті інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягнень; участь у боротьбі зі злочинністю неповнолітніх; надання різноінформативних відомостей і запобігання злочинам у сфері державного кордону та ін.

Якщо виокремити запобіжну функцію громадських формувань і громадян, то виникає запитання: на які криміногенні об'єкти саме вони спроможні позитивно впливати, а не бути «позаштатними інформаторами» чи «масовкою» при органах внутрішніх справ? Це можуть бути: по-перше, свідомість, правосвідомість, суспільно небезпечна поведінка певного кола осіб, які вчинили, вчиняють у даний момент або готуються до вчинення будь-якого злочину; особи, які знаходяться у кризових передкримінальних, посткримінальних, віктимологічних ситуаціях і потребують соціальної, матеріальної, психологічної, правової та іншої допомоги і підтримки; особи, які перебувають або звільнилися з місць позбавлення волі; особи з девіантною поведінкою, у тому числі бездоглядні, неповнолітні, схильні до вчинення правопорушень і злочинів; інші категорії осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки чи знаходяться на профілактичному обліку в органах внутрішніх справ; по-друге, місця концентрації кримінальних та інших антисуспільних елементів (кубла, місця розпусти і здирицтва, нічліжки, парки, вокзали, ринки тощо); по-третє, особи, які намагаються порушити режимні умови державного кордону, режим пропуску через державний кордон, у зонах стихійного лиха і надзвичайних ситуацій; по-четверте,

суспільно небезпечна поведінка осіб у сферах безпеки дорожнього руху і громадської безпеки, що здатна викликати злочинні прояви; по-п'яте, пересічні громадяни з метою активізації їх антикримінальних позицій. Розвивати у громадян готовність дати відсіч злочинним проявам, посяганням на їх особистість чи майно (нехай навіть ця готовність ніколи не реалізується) також означає стримуючий вплив на злочинність.

У цій статті започаткована спроба розглянути малодосліджену проблему об'єкта запобіжного впливу відповідних суб'єктів у сфері запобігання злочинності взагалі і громадських формувань зокрема. Актуальність цієї проблеми не викликає сумнівів. Адже без конкретизації того, проти чого повинна бути спрямована запобіжна діяльність, не має сенсу досліджувати останню. Висловлювання вчених на кшталт того, що об'єктами протидії злочинності є причини й умови, причинні комплекси, блоки, суспільні відносини у сфері запобігання злочинності, детермінанти тощо, як теоретичні уявлення є правильними, однак практично вони є марними. Громадськість цього не зрозуміє. Тому потрібна конкретика об'єкта, так би мовити, запобіжна інженерія, яка передбачає визначення об'єктів, їх параметрів, сили інформаційного впливу на свідомість і поведінку людей, розробку відповідних засобів активного запобіжного діяння, визначення ресурсного забезпечення та встановлення критеріїв оцінки ефективності.

В статье рассмотрена малоисследованная теоретическая проблема объекта предупредительного воздействия, его основных признаков – криминогенности, динамичности, потенциальности, латентности. На основе этих исследований решаются практические вопросы определения объектов предупредительного воздействия общественности в сфере предупреждения преступности.

The article is devoted to an almost unexplored theoretical problem of the object of preventive activity and its main features: criminality, dynamics, potentiality, latency. The practical problem of defining the objects of public preventive activity in the field of crime prevention is solved on the basis of these studies.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 5 від 18 березня 2015 р.).

УДК 343.9.01

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ПОНЯТТЯ ЛАТЕНТНОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ ВІД ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ

У статті розглянуто питання збільшення ступеня уразливості жертв латентних злочинних посягань перед повторним заподіянням їм шкоди злочинцями, а також підвищення у зв'язку з цим ризиків злочинних посягань проти невизначеного кола людей.

Ключові слова: жертви латентних злочинів, латентна віктимізація, віктимність.

Віктимізація належить до основних категорій віктимології. Над її розробкою працювало багато зарубіжних і вітчизняних кримінологів. Серед перших слід назвати Л. В. Франка, Д. В. Рівмана, В. І. Полубінського, В. Я. Рибальську, В. П. Коновалова, Г. І. Забрянського, Т. В. Варчук, К. В. Вишневецького, А. В. Майорова, С. М. Іншакова та ін. В Україні проблемою віктимізації у своїх працях займалися В. О. Туляков, О. М. Джу́жа, В. В. Голіна, В. С. Батиргарєєва, В. В. Василевич, С. М. Моїсеєв, О. Г. Кулик, О. М. Литвинов, О. М. Юрченко та ін. Науковим доробком перелічених вчених стало вироблення декількох підходів до розуміння віктимізації від злочинних посягань.

Найбільшої підтримки у науковому товаристві набуло визначення поняття «віктимізація», дане Л. В. Франком. Засновник радянської віктимології розумів віктимізацію як процес перетворення

особи на реальну жертву злочину, його кінцевий сукупний результат. При цьому Л. В. Франк розглядав віктимізацію як поняття, похідне від віктимності. Як впливає із його суджень, віктимізація піддаються особи, наділені віктимністю. Іншими словами, віктимізація – це процес перетворення потенційних жертв у реальних потерпілих від злочинів. Віктимізація відбувається як на одиничному, так і на масовому рівні¹. До заслуг Л. В. Франка також слід віднести введення до наукового обігу термінів «потенційна», «евентуальна» й «латентна» жертви злочинних посягань. Під останньою розумілася особа, що реально постраждала від злочину, але в силу певних причин цей факт залишився невиявленим, прихованим від офіційного обліку. До латентних жертв мають бути віднесені і ті потерпілі від злочинів, яким закон надає право вибору – повідомляти чи не повідомляти про вчинене посягання².

Дещо по-іншому тлумачить віктимізацію Д. В. Рівман. На його думку, це процес реалізації потенційної віктимності особи у ході та результаті злочинного посягання. Стати жертвою злочину не може людина, яка до цього не мала потенційної віктимності. Віктимізація об'єднує як динаміку (реалізацію віктимності), так і статику (реалізовану віктимність). Це своєрідна матеріалізація суб'єктивних (особистих) та об'єктивних (ситуаційних) віктимних (віктимогенних) потенцій³.

У літературі зустрічаються й інші визначення віктимізації, як-от: формування (становлення) жертви як соціального типу; втягнення в орбіту злочинності як реальних, так і потенційних жертв на різних рівнях соціальної взаємодії⁴; загальна сукупність усіх випадків заподіяння особі (соціальній групі) майнової, фізичної або моральної шкоди злочинами⁵.

¹ Франк Л. В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии / Л. В. Франк. – Душанбе, 1977. – С. 8.

² Там само. – С. 82–83.

³ Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Д. В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – С. 41, 80.

⁴ Варчук Т. В. Виктимологическое моделирование в криминологии и практике предупреждения преступности / Т. В. Варчук. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – С. 65.

⁵ Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2006. – С. 68.

Досить широке розуміння віктимізації пропонує В. В. Голіна. За його словами, віктимізація являє собою процес набуття або збільшення віктимності на індивідуальному або масовому рівнях, що підкоряється закону детермінації. Структурними складовими віктимізації є соціальні і психологічні чинники. Таким чином, пише В. В. Голіна, віктимізація – це, по-перше, невиконання або неналежає виконання державою гарантованих конституцією прав і свобод громадян щодо безпеки людини; по-друге, навмисне або необережне порушення людиною (спільнотою людей) правил особистої безпеки; по-третє, використання першого і другого аспектів злочинцями¹.

У новітніх працях російських кримінологів віктимізація розглядається як процес і результат підвищення рівня віктимності особи або певної соціальної групи. Як процес, що протікає у просторі і часі, віктимізація включає систему явищ, пов'язаних із формуванням злочинного мотиву, а саме: взаємодія із злочинцем в умовах конкретної життєвої ситуації; вчинення проти жертви насильницького злочину, що тягне за собою злочинні наслідки².

Узагальнюючи викладені точки зору, необхідно висловити деякі власні судження з цього питання. Насамперед недоцільно отожднювати поняття віктимологічної (віктимогенної) детермінації і віктимізації. Явища становлення жертви злочинця як соціального типу, виникнення (набуття) віктимності, формування віктимної поведінки охоплюються поняттям віктимогенної детермінації, а не віктимізації. Віктимогенна детермінація включає низку явищ і подій, пов'язаних із утворенням та реалізацією віктимності. Серед останніх: а) формування особи потенційної жертви та віктимогенної спрямованості її поведінки; б) дозлочинні зв'язки та відносини, що зумовлюють злочинний намір та вибір конкретної особи (соціальної

¹ Голіна В. В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні / В. В. Голіна // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. – №3 (50). – С. 187–188.

² Вишневецкий К. В. Криминогенная виктимизация социальных групп в современном обществе : монография / К. В. Вишневецкий. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – С. 77; Майоров А. В. Виктимологическая модель противодействия преступности : монография / А. В. Майоров. – М. : Юрлитинформ, 2014. – С. 76–77.

групи) у ролі жертви; в) вплив конкретної життєвої ситуації і віктимної поведінки жертви на реалізацію наміру.

У той же час навряд чи правильно зводити віктимізацію лише до процесу заподіяння шкоди злочинними посяганнями. Віктимізація виникає в результаті віктимогенної детермінації. Вона включає декілька взаємопов'язаних ланок: 1) підвищення рівня віктимності до соціально небезпечної межі; 2) реалізація підвищеної віктимності злочинними посяганнями; 3) накопичення у суспільстві наслідків вчинених злочинів, що сприяють повторній віктимізації жертв злочинних посягань.

Будемо виходити з того, що всі люди, які вступають у різного роду суспільні відносини і виконують необхідні соціальні ролі, тією чи іншою мірою ризикують стати жертвами злочинів, тобто мають потенційну віктимність середньостатистичного рівня. Однак ця віктимність може назавжди залишитися нереалізованою злочином, якщо її носії дотримуються правил особистої і майнової безпеки, свідомо або несвідомо не потрапляють у небезпечні ситуації. Іншими словами, якщо індивідуальна або групова віктимність знаходиться в межах соціально допустимої норми, то загроза злочинних посягань мінімальна, суто гіпотетична. Підвищення ступеня віктимності різних соціальних суб'єктів понад умовно допустиму межу відбувається у зв'язку із посиленням віктимогенних деформацій свідомості і поведінки широких верств населення, зростанням їх віктимної активності та ускладненням криміногенної ситуації у державі. Утворення критичної маси людей із сформованою віктимністю та суттєве поширення віктимної поведінки в суспільстві стимулюють кримінальну активність певної частини населення, створюють сприятливі умови для заподіяння шкоди особам, які опинилися в уразливому стані. Після цього віктимізація переходить у стадію реалізації підвищеної віктимності різних суб'єктів суспільних відносин шляхом вчинення проти них злочинів. Між тим навіть реалізація віктимності далеко не завжди означає, що особа або інший соціальний суб'єкт об'єктивно вийшли із цього уразливого стану, втратили віктимність чи суттєво понизили її рівень до соціально допустимої межі. За різними даними, приблизно у полови-

ні випадків після злочинного посягання ступінь віктимності жертв, навпаки, підвищується, що створює загрозу повторного заподіяння їм шкоди злочинами. Так, за результатами віктимологічного опитування, проведеного Міжрегіональним Інститутом ООН з вивчення злочинності та правосуддя (UNICRI) у 36 країнах світу (2004–2005 рр.), у Великій Британії 50% жертв злочинів були віктимізовані двічі впродовж року, 5% вказали про п'ять і більше випадків віктимізації. У Нідерландах 43% жертв злочинів були віктимізовані двічі впродовж року. У США серед власників магазинів, які стали жертвами грабежів, 50% були віктимізовані двічі, ще 33% – три і більше разів¹. За даними віктимологічного опитування лабораторії кримінологічних досліджень ДНДІ МВС України у 2009 р., 35,9% респондентів стали жертвами злочинних посягань, із них 59% більше одного разу².

Останньою стадією віктимізації є накопичення в суспільстві наслідків злочинних посягань, що детермінують повторну віктимізацію. Сукупні наслідки вчинення злочинів проти фізичних та юридичних осіб включають не тільки акумуляцію спричиненої матеріальної, фізичної та моральної шкоди. Вони охоплюють стереотипні моделі мислення і посткримінальної поведінки жертв, що, серед іншого, виражаються у зверненні або незверненні до компетентних органів за відновленням порушених прав та відшкодуванням шкоди. Саме наслідки віктимізації корелюють із латентною злочинністю, а також із повторною віктимізацією від злочинних посягань. Це спонукає звернутися до розгляду таких взаємопов'язаних і водночас малодосліджених у кримінології питань, як жертва латентного злочину та латентна віктимізація від злочинних посягань.

Жертва латентного злочину – це невідома для уповноважених державних органів фізична чи юридична особа, якій фактично заподіяно шкоду протиправним посяганням, а також відома особа, що офіційно не визнана потерпілим. Латентний стан жертви

¹ Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монографія / В. А. Туляков. – Одесса : Юрид. лит., 2000. – С. 208–209.

² Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 206.

злочину визначається двома ознаками: невідомістю для органів державної влади, уповноважених здійснювати кримінальне провадження, або ж відомістю, однак офіційним невизнанням її у передбаченому законом порядку потерпілим від злочину.

Зміст поняття «жертва латентного злочину» полягає у нелегальному становищі постраждалих від злочину осіб, що унеможлиблює відновлення їхніх порушених прав і законних інтересів в офіційному порядку.

З одного боку, нелегальне становище жертви латентного злочину зумовлене її власною бездіяльністю, небажанням реалізувати права потерпілого у кримінальному провадженні. Ідеться про лінію посткримінальної поведінки жертви, що виражає незацікавлене ставлення до відновлення порушених злочином прав та відшкодування заподіяної шкоди в офіційному порядку. У той же час залишатися невідомими жертви злочину можуть унаслідок пасивної громадянської позиції інших осіб, поінформованих про подію, що містить ознаки злочину.

З другого боку, нелегальне становище жертви латентного злочину може бути результатом несправедливого поводження уповноважених органів державної влади із постраждалим від злочинів. Ідеться про незаконну діяльність службових осіб, що полягає у приховуванні від обліку заявленого злочину, а також інших незаконних процесуальних діяч, унаслідок яких порушуються права та законні інтереси потерпілих як учасників кримінального провадження.

Моментом виникнення стану латентності жертви є фактичне заподіяння злочином шкоди фізичній чи юридичній особі. Моментом припинення такого стану є правова легалізація постраждалої особи шляхом її встановлення та визнання потерпілим у кримінальному провадженні.

Установлення особи невідомої жертви злочину і визнання її потерпілим у кримінальному провадженні – це два самостійних, хоча і взаємопов'язаних етапи правозастосовчої діяльності. Якщо встановлення особи жертви злочину передбачає виявлення вчиненого злочину і його об'єкт, а також визначення постраждалого, то для прийняття рішення про визнання потерпілим у кримінальному провадженні необхідні надання фактичних даних про заподіяну шкоду

і правова оцінка обґрунтованості підстав для набуття процесуального статусу потерпілого¹. Згідно із ст. 55 КПК України права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

За загальним правилом, встановлення особи жертви злочину відбувається в момент звернення із заявою чи повідомленням будь-якої поінформованої особи до державних органів, уповноважених розпочати досудове розслідування. Самим зверненням заявник чи жертва злочину ініціюють кримінально-процесуальну діяльність, а подання заяви чи повідомлення про вчинений злочин по суті виступає приводом і підставою для початку кримінального провадження². Особа постраждалого може бути встановлена при самостійному виявленні працівниками правоохоронних органів з будь-якого джерела обставин, що свідчать про вчинений злочин. Жертва злочину може подати заяву про залучення як потерпілого під час кримінального провадження (досудового розслідування чи судового провадження). Передбачається також надання згоди особи на визнання потерпілим у кримінальному провадженні. У будь-якому разі дії зі встановлення особи постраждалого передують в часі початку кримінального провадження і тим паче визнанню особи потерпілим.

Процедура встановлення особи жертви злочину передбачає подання заяви (повідомлення) до органів досудового розслідування, її прийняття, реєстрацію у відповідному обліковому документі та розгляд (перевірку обґрунтованості і прийняття рішення до внесення відомостей до ЄРДР, що збігається із початком досудового розслідування). Датою подання заяв, повідомлень до державних органів, уповноважених розпочати досудове розслідування, вважа-

¹ Головкин Б. М. Поняття латентної жертви злочину у віктимології / Б. М. Головкин // Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні : матеріали «круглого столу», 25 квіт. 2013 р. – Х. : Право, 2013. – С. 75.

² Грошовий Ю. Актуальні проблеми кримінально-процесуальної теорії та проект КПК України [Електронний ресурс] / Ю. Грошовий, О. Капліна. – Режим доступу: www.info-prensa.com/article-759.html.

ється дата реєстрації заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення у журналі єдиного обліку. Заява чи повідомлення про вчинений злочин вважаються поданими з моменту попередження особи про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення¹.

Посткримінальна поведінка жертви злочину залежить від двох взаємопов'язаних чинників: 1) сприйняття і ставлення до події злочину і злочинця, що виражається у реалізації чи нереалізації публічного інтересу почати кримінальне провадження з метою притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб; 2) сприйняття і ставлення до заподіяної шкоди, що виражається у реалізації приватного інтересу щодо захисту своїх порушених прав та законних інтересів. Пасивна позиція жертв злочинних посягань, а також бездіяльність компетентних органів із виявлення вчинених злочинів на масовому рівні породжують «латентну віктимізацію».

До наукового обігу термін «латентна віктимізація» ввів Г. І. Забрянський. Досліджуючи питання активності потерпілих як джерела інформації про вчинений злочин, він приходив до висновку про існування явища неповідомлення громадянами про злочини, жертвами яких вони стали. Це явище отримало назву «латентна віктимізація»².

Дотепер було прийнято вважати, що латентна віктимізація відображає лише масштаби і наслідки латентної злочинності. На наш погляд, *латентна віктимізація – це процес збільшення ступеня уразливості жертв латентних злочинних посягань перед повторним заподіянням їм шкоди злочинами, а також підвищення ризиків злочинних посягань проти невизначеного кола людей.*

За змістом латентна віктимізація відображає процес утворення латентної злочинності і контингенту жертв латентних злочинів.

¹ Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах прокуратури України заяв, повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення : затв. наказом Ген. прокурора України від 03.12.2012 р. № 125.

² Забрянский Г. И. Городская и сельская виктимизация: сходство и различия / Г. И. Забрянский // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью : сб. науч. тр. – Иркутск : Иркут. ун-т, 1988. – С. 16.

Певна частина таких жертв характеризуються підвищеною віктимістю. За формою прояву латентна віктимізація являє собою явище nereагування жертв (їх законних представників) та інших поінформованих суб'єктів на відомі факти вчинення злочинів. Це так звана заявительська пасивність жертв та інших обізнаних суб'єктів, що полягає у небажанні ініціювати кримінально-процесуальну діяльність, виступати у статусі заявника або потерпілого.

З кримінологічної точки зору латентна віктимізація має істотне значення для детермінації злочинності і злочинної поведінки, оскільки вона відіграє роль умови, що сприяє повторній віктимізації жертв злочинних посягань і кримінальній активності осіб, схильних до протиправної поведінки, а також підвищує рівень групової і масової віктимності в суспільстві.

Прояви латентної віктимізації можна класифікувати на окремі види: а) за змістом – первинна і повторна; б) за рівнем функціонування – індивідуальна, групова, масова; в) за часом утворення та дії – поточна і кумулятивна.

Первинна латентна віктимізація передбачає незвернення до правоохоронних і судових органів осіб, які стали жертвами злочинних посягань уперше. Зазначена бездіяльність жертв злочинних посягань у купі з продовженням віктимної поведінки призводять до того, що частина з них зазнають повторних злочинних посягань два і більше разів. Відбувається повторна віктимізація жертв латентних злочинів. З цього приводу у віктимології навіть існує поняття «природжена жертва».

Процес латентної віктимізації одночасно протікає на різних рівнях організації і здійснення суспільної взаємодії: на індивідуальному, груповому та масовому. Індивідуальний рівень включає статистичну сукупність одиничних латентних злочинних посягань і жертв цих злочинів. Груповий рівень охоплює перетворення у жертв латентних злочинів представників різних соціальних груп, об'єднаних за національною, професійною, расовою, етнічною, демографічними ознаками. Масовий рівень латентної віктимізації передбачає закономірне заподіяння шкоди певною категорією злочинів і злочинністю в цілому різним верствам населення.

Як процес, що протікає у просторі і часі, латентна віктимізація носить поточний характер. Однак її наслідки певний час містять ризики повторного заподіяння шкоди, тобто акумулюються.

Об'єктами латентної віктимізації виступають фізичні та юридичні особи, соціальні групи, держава, благам, правам та інтересам яких заподіяна шкода злочинними посяганнями, що залишилися поза офіційним обліком ЄРДР і без відповідної кримінально-правової оцінки.

Суб'єктами латентної віктимізації є жертви злочинних посягань (їх законні представники), інші соціальні суб'єкти, обізнані про подію злочину, що не звертаються до органів, уповноважених розпочати досудове розслідування, або суду.

Механізм латентної віктимізації складається із декількох взаємопов'язаних етапів: 1) заподіяння фактичної шкоди злочинами жертвам; 2) обізнаність жертв та інших суб'єктів про факт заподіяння злочином шкоди або подію злочину; 3) неповідомлення жертв та інших суб'єктів про відомі факти вчинених злочинів проти них або інших осіб; 4) підвищення рівня віктимності у певної частини жертв, що несе загрозу їх повторної віктимізації, а також створює умови для вчинення злочинів проти поки що потенційних жертв (невизначеного кола осіб).

Об'єктом дослідження латентної віктимізації виступають латентна злочинність, її масштаби та наслідки. Предметом дослідження є природа, тенденції та закономірності латентної віктимізації населення. Метою дослідження є формування віктимологічного напрямку і заходів скорочення латентної злочинності.

До завдань, які ставляться перед дослідженням латентної віктимізації, відносимо:

– визначення та аналіз основних показників вимірювання латентної віктимізації, а також дослідження особистості жертви латентного злочину;

– встановлення тенденцій і закономірностей поведінки віктимізованих жертв латентних злочинних посягань, зокрема: кореляційних та інших зв'язків між дозлочинною віктимною поведінкою та післязлочинною поведінкою жертви; між заявницькою пасивністю

жертви та її повторною віктимізацією; між попереднім досвідом віктимізації і повторною віктимізацією; наявності дозлочинних і післязлочинних зв'язків та відносин між злочинцем і жертвою;

– визначення чинників, що породжують та зумовлюють латентну віктимізацію;

– вивчення наслідків латентної віктимізації та визначення напрямів їх мінімізації;

– розроблення підходів та комплексу заходів протидії латентній віктимізації населення в Україні.

Вирішенню поставлених завдань будуть присвячені наступні публікації.

В статье рассмотрены вопросы увеличения степени уязвимости жертв латентных преступных посягательств перед повторным нанесением им вреда преступлениями, а также повышение в связи с этим рисков преступных посягательств против неопределенного круга людей.

The article deals with the question of increasing the vulnerability of victims of latent crimes before re-harming them, as well as an increase in connection with this, the risk of criminal attacks against unspecified persons.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем злочинності та її причин НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №3 від 18 березня 2015 р.).

УДК 343.9.01

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ЩОДО НЕДОЛІКІВ ПРАКТИКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ БЕЗДОМНИХ ОСІБ (НА ПРИКЛАДІ РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНКРЕТНОЇ СИТУАЦІЇ)

У статті на прикладі конкретної життєвої ситуації, в якій опинилася бездомна особа, що відбула покарання, за допомогою монографічного методу дослідження розкриваються недоліки практики реінтеграції бездомних осіб до суспільства. Зокрема, висвітлюються недоліки нормативного регулювання отримання бездомною особою паспорта та реєстрації місця проживання.

Ключові слова: бездомність, бездомна особа, соціальна реінтеграція.

Не викликає сумніву, що цінність будь-якого кримінологічного дослідження вимірюється практичною його спрямованістю, тобто тією користю, яку воно одразу або згодом здатне привнести у практичну площину. Не є винятком і дослідження явища бездомності та проблем, пов'язаних зі злочинністю бездомних осіб. Особливо цінним є вичленування та аналіз тих проблем, які напряму пов'язані з розробкою конкретних напрямів реінтеграції бездомних осіб, у тому числі правопорушників, до законотворчого суспільства. Уявляється, що найближчими роками актуальність порушеного питання лише посилюватиметься, на що є сьогодні цілком об'єктивні причини. Зокрема, це зумовлюється ситуацією в країні, передусім воєнними діями на сході та вимушеною евакуацією мирного населення, кількість безхатченків зростає¹. Окрім цього, не можна пройти повз того факту, що нові реалії суспільного життя найближчим часом можуть призвести до збільшення армії безхатченків

¹ Суворова Т. У столиці запрацювала Служба порятунку бездомних / Т. Суворова // Голос України. – 2015. – 12 лют. (№ 25 (6029)).

унаслідок позбавлення людей житла за борги, що виникатимуть через неможливість сплати комунальних послуг. Такий «механізм» можливості позбавити людину житла зараз активно обговорюється владними структурами¹.

На початку вивчення проблеми бездомності як негативного соціального феномену, фонового явища злочинності та злочинних діянь бездомних осіб стало зрозумілим, що порушена тема надто складна для осмислення, нібито «закрита» від випадкових спостерігачів та неприйнятна для багатьох. Лейтмотив думки пересічного оточення звучав приблизно так: «А що тут вивчати? Надумана проблема. Життя таке, що кожний сам за себе... Так навіщо опікуватися ще й зайвими людьми, думати, як їм допомогти, а тим більше злочинцям?» При цьому у багатьох «радників» був свій готовий рецепт розв'язання проблеми – не помічати цих людей на вулицях міста, вивозити з міст у резервації, відправляти до тюрми і т. ін. І дійсно, багато хто з нас намагається просто не звертати на бездомних увагу або принаймні воліє спостерігати за ними з безпечної відстані. А щодо проблеми соціальної реінтеграції бездомних осіб, у тому числі правопорушників, майже всі респонденти однозначно висловилися, що для нашого суспільства ці соціальні проблеми не є не лише пріоритетними, а й навіть другорядними.

Можна було б і надалі продовжувати ставитися до бездомних осіб усього лише як до об'єкта кримінологічного дослідження, однак у нас з'явилася реальна можливість апробувати на практиці існуючу модель реінтеграції реальної бездомної особи, при цьому виявивши недоліки та складнощі процесу цього повернення назад до суспільства. До речі, у конкретній ситуації нами був використаний монографічний метод дослідження, який свого часу був перейнятий кримінологічною наукою з арсеналу емпіричної соціології.

У зв'язку із цим треба сказати кілька слів про бездомну особу, на прикладі конкретної життєвої ситуації проаналізуємо недоліки

¹ Докладніше див.: Мичковская Н. Эксперт: за долги у украинцев будут отбирать жилье [Електронний ресурс] / Н. Мичковская. – Режим доступу: <http://kr.ua/economics/493181-ekspert-za-dolhy-u-ukrayntsev-budut-otbyrat-zhyle>. – Заголовок з екрана.

практики реінтеграції бездомних осіб, з якою найчастіше стикається ця категорія осіб.

Олексій К., 59 років, уродженець с. Андріївка Слов'янського району Донецької області. Зростав у повній благополучній родині. Після закінчення медичного училища служив в армії. Повернувшись з армії, вступив до медичного інституту. Навчання в училищі та інституті поєднував з роботою за фахом. Тривалий час працював у службі швидкої допомоги. Мав власну родину і виховував сина. Але зловживання спиртними напоями призвели до втрати родини і роботи за фахом. Після цього Олексій працював на низькокваліфікованих підсобних роботах. На якийсь час відмовився від алкоголю. У дев'яності роки знову працював фельдшером карети швидкої допомоги. Удруге уклав шлюб. Але внаслідок повернення до попереднього способу життя (зловживання алкоголем) втрачає і цю родину. Відповідно втрачає і житло. На початку двохтисячних років Олексій К. учиняє насильницький злочин, пов'язаний зі спричиненням тяжких тілесних ушкоджень, що призвели до смерті потерпілої особи. Причиною конфлікту виявилось намагання потерпілого (такого ж самого бездомного, як і Олексій К.) відібрати в останнього дві гривні і сигарети. Олексія К. було засуджено до 7 років позбавлення волі. Від відбування покарання звільнився умовно-достроково за примірну поведінку. У колонії захворів на туберкульоз, але розуміючи, чим загрожує це захворювання, виконує всі приписи лікарів, що й допомогло бездомному локалізувати хворобу. Настала стадія стійкої ремісії. Але людина після звільнення знову опинилася на вулиці. Як пізніше розповідав Олексій, він шукав випадкові заробітки, доводилося й красти продукти харчування із літніх кафе та торговельних лотків. Своє дозвілля проводив переважно у компаніях бездомних та інших «домашніх» маргіналів – алкоголіків, наркоманів тощо. Час від часу перебував на лікуванні у різних медичних закладах Харкова. В одну із холодних зим відморозив ноги, що призвело до ампутації ступні. До того ж на вулиці переніс інсульт, наслідки якого призвели його до обмеження у рухах.

Урешті-решт ця людина опинилася у полі нашого зору. Ми не змогли пройти повз бездомної літньої людини-інваліда, яка вже

кілька тижнів знаходилася явно у скрутному становищі надворі. Від спостережень ми перейшли до рішучих дій.

Наше спілкування з міською «гарячою лінією» завершилося тим, що нам «авторитетно» відповіли, що на теперішній час у Харкові немає спеціалізованих установ для розміщення бездомних осіб, які до того не можуть про себе подбати внаслідок інвалідності. Тож, якщо хтось переймається долею цієї людини, то нехай викликає міліцію або швидку допомогу і ті служби, у свою чергу, будуть вирішувати, що робити з людиною надалі.

Після наполегливих пошуків шляхів, як допомогти бездомній людині, і звернення безпосередньо до керівництва Департаменту праці і соціальних питань Харківської міської ради нам вдалося зв'язатися з комунальним закладом «Харківський міський центр реінтеграції бездомних осіб», в якому вже довгий час знали Олексія К. Проте вжити реальних заходів, щоб допомогти цій людині, внаслідок обмежених кадрових ресурсів зазначеної установи, відсутності в Олексія будь-яких документів, що посвідчують особу, та необхідності забезпечити належний догляд за інвалідом, якого той потребував, вона (ця установа) теж на даному етапі була не в змозі (?). Єдине, у чому посприям на той час згаданий міський центр реінтеграції, стало звернення до благодійної організації «Де поль Харків», яка зобов'язалася двічі на день приносити їжу до місця «поселення» бездомної людини. Ми зі свого боку звернулися до обласної організації «Червоний Хрест» із проханням надати людині одяг по сезону та спальні приналежності. Наше прохання було одразу задоволене. Крім того, за власні кошти ми придбали медикаменти, щоб допомогти залікувати рани, які відкрилися на ампутованій ступні інваліда. Так продовжувалося певний час. Одного дня людини не виявилось на звичному місці.

Знайти Олексія нам допомогла все та сама благодійна організація «Де поль Харків». Людину госпіталізували у лікарню швидкої та невідкладної медичної допомоги через перелом здорової ноги – не було милиць, що вкрай утруднювало пересування чоловіка. Це і виявилось причиною падіння й отримання серйозної травми, унаслідок якої людина самостійно вже ніколи пересуватися не зможе.

Зараз все десятий місяць Олексій фактично живе в лікарні. Як зазначалося вище, він медик за фахом, чимало років відпрацював у бригаді швидкої допомоги саме в цій лікарні. У лікарні ще працюють колеги, які непогано знають Олексія. Напевно, це і визначило ставлення медичного персоналу до бездомного: медичний персонал лікарні із розумінням ставиться до ситуації, в якій опинилася ця конкретна людина, чого не скажеш про органи, які покликані допомагати бездомним особам. Людина дуже освічена. Багато читає, цікавиться музикою, непогано знає іноземну мову. Відверто відповідає на не зовсім «зручні» запитання. Вісім місяців (!) пішло на те, щоб допомогти бездомному отримати новий паспорт. Сміливо можемо сказати, що, якщо б не наші наполегливі звернення в якості волонтерів до різних інстанцій, й досі людина залишалася б без основного документа громадянина України – паспорта. Тобто на теперішній час бездомний інвалід в Україні не має можливості самостійно без сторонньої допомоги оформити навіть паспорт. А така допомога внаслідок багатьох причин, аналіз яких не є завданням цієї статті, – усе ще рідкісне явище серед пересічних громадян.

Тут слід сказати хоча б кілька слів про бюрократію, що виявляється у стійкому небажанні чиновників чітко слідувати букві закону. Так, за п. 6.7 Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України, затвердженого наказом МВС України від 13 квітня 2012 р. № 320¹ (зі змінами і доповненнями), бездомні громадяни оформлюють паспорти замість утрачених *за місцем майбутньої реєстрації місця їх проживання або перебування*. При цьому до заяви про втрату паспорта долучається копія заяви про реєстрацію майбутнього місця проживання або перебування, зареєстрована в Журналі реєстрації заяв про оформлення реєстрації місця проживання/перебування бездомних осіб, та копія виданого відповідним центром обліку бездомних осіб посвідчення про взяття на облік бездомної особи.

¹ Порядок оформлення і видачі паспорта громадянина України : затв. наказом МВС України від 13 квіт. 2012 р. № 320 // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 54. – Ст. 2178.

На практиці ж районний відділ Державної міграційної служби, на території обслуговування якого знаходиться Центр реінтеграції бездомних, тобто майбутнє місце перебування бездомного, відмовився у прийнятті документів, посилаючись на те, що паспорт треба відновлювати за місцем колишнього перебування особи. Таким місцем перебування слід вважати виправну колонію, з якої наш підопічний звільнився ще у 2007 р. На наше «щастя» колонія розташована у Харкові. Але ж знову нам, волонтерам, прийшлося пояснювати, чому ми безкорисно допомагаємо незнайомій людині, чому звертаємося до відділу ДМС саме цього, а не іншого району і т. ін. Складається стійке враження, що пройти повз нужденної людини – це сьогодні норма, а якщо намагаєшся допомогти – це свідчить про будь-які приховані корисливі або амбітні мотиви. На врегулювання надуманої складності у процесі отримання документа, пов'язаної зі з'ясуванням дислокації відповідної служби, що займається видачею паспорта, знадобилося майже чотири (!) місяці.

Водночас положення наведеного Порядку цілком дохідливо перераховують перелік документів, який необхідно пред'явити бездомній людині для отримання нового паспорта. Однак це за законом. Але практика диктує свої умови. Тому ще одна складність, з якою ми зіткнулися під час оформлення нового паспорта Олексію, полягала у вимозі відділу Державної міграційної служби України надати додатково низку інших документів. Ідеться, зокрема, про копію рішення суду про розлучення, свідоцтво про народження, яке, до речі, неможливо отримати без пред'явлення паспорта, довідку про відбування покарання. Особистісні контакти, наша наполегливість та допомога Центру реінтеграції бездомних в отриманні за запитом останнього довідки про місце народження бездомного в місті іншої області України врешті-решт зрушили справу з мертвої точки. Через два місяці Олексій все ж таки отримав паспорт. Але попереду ще отримання так званого відкріпного талона зняття з реєстрації місця колишнього проживання (!) бездомної особи для реєстрації її нового місця перебування за адресою Центру реінтеграції бездомних, отримання ідентифікаційного коду, збір та подача документів до медико-соціальної експертної комісії з метою

констатації групи інвалідності, оформлення пенсії за інвалідністю. І лише після цього людина може теоретично (за наявності вільного місця) потрапити до геронтологічного центру, в якому їй надаватиметься спеціалізований догляд та медична допомога протягом решти її життя.

Раніше згідно із Порядком реєстрації місця проживання або перебування бездомних осіб, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2011 р. № 895¹, реєстрація місця проживання або перебування бездомної особи здійснювалася шляхом внесення до паспортного документа або документа, що підтверджує законність проживання на території України, відомостей про місце проживання або перебування бездомної особи із зазначенням місцезнаходження центру обліку бездомних осіб, де вона перебуває на обліку, або закладу для бездомних осіб, де їй надається тимчасовий притулок. При цьому для реєстрації територіальними органами та підрозділами ДМС бездомною особою подавалися: 1) заява про реєстрацію за установленою формою; 2) копія посвідчення про взяття її на відповідний облік; 3) паспортний документ або документ, що підтверджує законність проживання на території України; 4) квитанція про сплату державного мита або документ про звільнення від його сплати.

Здавалося б, що законодавством стосовно бездомних осіб усе чітко передбачено. Вимагати будь-які інші документи для реєстрації місця проживання бездомної особи Порядок забороняв. Але з якихось причин у січні 2011 р. цей Порядок втратив чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України «Про визнання такими, що втратили чинність, постанов Кабінету Міністрів України від 28 липня 2004 р. № 985 і від 17 серпня 2011 р. № 895»². Замість цього документа, в якому йшлося про конкретну категорію осіб, Міністерством внутрішніх справ України затверджується новий

¹ Порядок реєстрації місця проживання або перебування бездомних осіб : затв. постановою Каб. Міністрів України від 17 серп. 2011 р. № 895 // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 65. – Ст. 2540.

² Про визнання такими, що втратили чинність, постанов Кабінету Міністрів України від 28 липня 2004 р. № 985 і від 17 серпня 2011 р. № 895 : постанова Каб. Міністрів України від 3 січ. 2013 р. № 3 // Офіц. вісн. України. – 2013. – № 2. – Ст. 44.

Порядок реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього документів¹. Цим документом розширено перелік документів, необхідних для реєстрації місця перебування у спеціалізованій соціальній установі, яким є Центр реінтеграції бездомних. Зокрема, в ньому зазначається про вищезгаданий відкріпний талон зняття з реєстрації місця колишнього проживання особи в Україні.

Стосовно нашого випадку ми готові посперечатися з правомірністю вимог чиновників у цій частині дотримання положень законодавства. По-перше, талон зняття з реєстрації місця проживання в Україні є необхідним лише у разі зміни місця проживання *в межах України*, на чому наголошується у п 2.2 Порядку реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні. При цьому з нормативного акта (принаймні для нас) незрозуміло, чи охоплюються наведеним положенням випадки зміни місця проживання в межах одного й того самого населеного пункту або навіть адміністративного району населеного пункту або тут йдеться про різні обласні чи населені пункти однієї області України?

По-друге, із речення, що «талон зняття з реєстрації місця проживання в Україні не подається у разі оформлення реєстрації місця проживання з одночасним зняттям з реєстрації попереднього місця проживання» можна зробити висновок про те, що потреба у наявності такого талона виникає тоді, коли мова йде саме про реєстрацію *місця проживання*. Стосовно же знаходження бездомних осіб у спеціалізованих соціальних установах, закладах соціального обслуговування та соціального захисту навіть аналізований Порядок стверджує про їх право на перебування в них, а не проживання в них. До речі, різницю між місцем проживання і місцем перебування надано у Законі України «Про свободу переміщення і вільний вибір місця проживання в Україні»². Так, до прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України

¹ Порядок реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього документів : наказ МВС України від 22 листоп. 2012 р. № 1077 // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 99. – Ст. 232.

² Про свободу переміщення і вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 груд. 2003 р. № 1382-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 232.

щодо переведення садових і дачних будинків у жилі будинки та реєстрації в них місця проживання»¹ від 2 вересня 2014 р. № 1673-VII місце перебування визначалося як адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком *менше* шести місяців на рік, а місце проживання – як адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком *понад* шість місяців на рік. Напевно, не можна одразу визначити, скільки часу бездомна особа буде перебувати в установі спеціалізованого соціального захисту – 6 місяців або понад цей строк. Тому в цьому плані положення Порядку реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні стосовно бездомних осіб є правильними. Однак згаданим вище Законом внесено зміни, відповідно до яких тепер під місцем проживання розуміється *житло*, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає постійно або тимчасово, а під місцем перебування мається на увазі адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік. Як бачимо, жоден із цих термінів не є адекватним для характеристики ситуації із фактичним місцем знаходження бездомної особи, не говорячи вже про строк, протягом якого особа буде залишатися там, оскільки один із цих термінів має відношення насамперед до категорії «житло», а другий – до категорії «строк проживання».

І по-третє, як можна бездомній особі отримати такий талон, якщо вона апріорі ніколи в житті не мала будь-якого офіційно зафіксованого місця проживання або перебування? І хоча до нашого конкретного випадку з Олексієм останнє не має відношення, проте факт залишається фактом: вимоги відділу ДМС із приводу надання талона зняття з реєстрації місця проживання є незаконними.

Отже, як на практиці вирішити ситуацію, що склалася з Олексієм К.? Очевидно, будемо всіляко обходити всі «гострі кути», аби не наражатися на «неприємності», що загрожують тяганиною і бю-

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо переведення садових і дачних будинків у жилі будинки та реєстрації в них місця проживання : Закон України від 2 верес. 2014 р. № 1673-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – №43. – Ст. 2037.

рократією. Ми вимушені погодитися із думкою відділу ДМС, що останнім місцем проживання бездомного була виправна установа. Паралельно (щоб прискорити процес реєстрації) Центр реінтеграції бездомних звернувся до виправної установи, в якій Олексій відбував покарання. В офіційній відповіді із цієї установи зазначені лише загальні відомості про відбування покарання (початок та строк відбування покарання, переведення до іншої колонії і т. ін.). В усній розмові нам пояснили, що виправна установа не уповноважена надавати відкріпний талон, оскільки за адресою колонії, висловлюючись термінологією недалеких часів, людей «не прописують». Із сумнівом маємо констатувати, що відстоювати у цьому разі свою цілком обгрунтовану позицію – лише втрачати час. Проте в будь-який спосіб ми здолаємо цю проблему. Адже за цією ситуацією стоїть конкретна людина-інвалід, яка все ще не втратила надію, що вона назавжди «зав'яже» із життям на вулиці, а в усіх у нас залишається надія, що з останніми драматичними подіями у нашій державі українське суспільство не втратить основ добродійності, людяності, а назавжди залишить у минулому прояви здириництва і черствості.

В статье на примере конкретной жизненной ситуации, в которой оказался бездомный человек, ранее отбывший наказание, при помощи монографического метода исследования раскрываются недостатки практики реинтеграции бездомных лиц в общество. Освещаются в том числе недостатки нормативного регулирования получения бездомным паспорта и регистрации места проживания.

In the article on the example of specific life situations, in which there was a homeless person, who previously served a sentence, using monographic research method, the disadvantages of practice reintegration of homeless people into society are analyzed. The disadvantages of the regulatory receiving homeless passport and registration of place of residence have been examined.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №2 від 25 лютого 2015 р.).

УДК 343.102

Л. М. Лобойко, доктор юридичних наук, професор, в. о. завідувача відділу дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

СПІВВІДНОШЕННЯ СТАДІЙ ЛОГІЧНОЇ І ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті досліджені актуальні для теорії і практики питання співвідношення стадій логічної і функціональної послідовності застосування норм кримінального права; з'ясоване значення оптимального співвідношення цих стадій для побудови системи кримінального процесу.

***Ключові слова:** стадії логічної послідовності, стадії функціональної послідовності, кримінальний процес, кримінальна справа, норма права.*

Постановка проблеми. Дослідження стадій кримінального провадження за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) має не лише теоретичне, а й практичне значення. Якщо у КПК 1960 р. термін «стадія» жодного разу не вживався, то у чинному КПК законодавець доволі широко використовує цей термін. Поняття стадії, яке раніше використовувалося лише в теоретичних і навчальних цілях, наразі регламентоване на законодавчому рівні у нормах кримінального процесуального права, які підлягають реалізації щоденно в ході кожного кримінального провадження. Термін «стадія» вживається у КПК сімнадцять разів самостійно, а також у сполученні з іншими словами, в яких відтворена назва конкретної стадії («стадія досудового розслідування», «стадія підготовчого судового засідання» тощо), або як узагальнююче поняття, наприклад «стадія кримінального провадження», «стадія судового провадження», «певна стадія», «будь-яка стадія» тощо. З набуттям чинності КПК 2012 р. змінилася система стадій

кримінального процесу і змістовне наповнення кожної з них. У теорії кримінального процесу попри такі суттєві зміни у законодавстві до цього часу не здійснено досліджень, які стосувалися б співвідношення стадій логічної і функціональної послідовності застосування норм кримінального права. Натомість у юридичній літературі зустрічаються пропозиції повернутися до стадій, що існували за КПК 1960 р., наприклад до стадії порушення кримінальної справи¹. Для того щоб визначитися, наскільки ефективною буде та чи інша стадія кримінального процесу, «повернута» з минулого до його нової системи, потрібні наукові результати, які давали б відповіді на запитання щодо побудови системи стадій функціональної послідовності кримінального процесу з урахуванням системи і змісту стадій логічної послідовності застосування норми кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання співвідношення стадій логічної і функціональної послідовності досліджувалися у теорії кримінального процесу². Але всі дослідження припадають на період дії КПК 1960 р. і, звісно, ґрунтуються на його положеннях, у той час як КПК 2012 р. суттєво змінив систему стадій кримінального процесу.

Постановка завдання. Для опрацювання предмета дослідження цієї статті доцільно виконати такі завдання: 1) з'ясувати, в якому співвідношенні перебувають у кримінальному процесі стадії логічної і функціональної послідовності застосування норм кримінального права; 2) визначити вплив стадій логічної послідовності на кількість і зміст стадій функціональної послідовності кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання про стадії будь-якого правозастосовного процесу у вітчизняній літературі розглядається з двох позицій. Насамперед розглядається з позиції

¹ Задорожній В. Новий КПК: питань усе більше... / В. Задорожній // Юрид. вісн. України. – 2015. – 28 берез. – 6 квіт. (№ 12 (1029)). – С. 13.

² Карабут Л. В. Стадії кримінально-процесуальної діяльності і стадії у кримінально-процесуальній діяльності / Л. В. Карабут // Право і суспільство. – 2011. – № 2. – С. 222–227; Лобойко Л. М. Співвідношення стадій логічної і функціональної послідовності в кримінальному процесі / Л. М. Лобойко // Прокуратура. Держава. Людина. – 2004. – № 2. – С. 78–86.

загальної логічної послідовності будь-якої правозастосовної діяльності (головним чином у загальній теорії права); окрім того, з позиції розкриття функціонального прояву цієї діяльності в ході реалізації норми матеріального права (такий підхід є специфічним для процесуальних наук)¹. Для більш правильної і ґрунтовної характеристики структури правозастосовного процесу «треба розрізняти, з одного боку, стадії, що відображають загальну логічну послідовність здійснення правозастосовних дій, з другого боку, – стадії, які відображають функціональний характер вирішення конкретної справи залежно від її особливостей, що являють собою послідовні процесуальні дії, які закріплюються в різноманітних правозастосовних актах і мають на меті досягнення результату, передбаченого застосовуваною нормою матеріального права»².

Виходячи з викладеного вище, при дослідженні форми (структури) кримінального процесу обов'язковим є аналіз як загальнологічної, так і функціональної послідовності його структурних елементів, а також співвідношення цих елементів між собою.

Кримінальний процес є одним із видів правозастосовного процесу з притаманною тільки йому структурою. Для визначення стадій кримінальної процесуальної діяльності в науці використовується функціонально-часовий підхід. У теорії кримінального процесу відносно їхньої кількості, назви і змісту дискусійних питань, як правило, не виникає. До числа стадій функціональної послідовності у кримінальному процесі традиційно відносять: досудове розслідування; підготовче провадження; судовий розгляд; провадження у суді апеляційної інстанції; провадження у суді касаційної інстанції; провадження у Верховному Суді України; провадження за нововиявленими обставинами; виконання судових рішень³.

На відміну від теорії кримінального процесу, в загальній теорії права стосовно стадій правозастосовного процесу одностайності думок учених не досягнуто. Не ставлячи за мету ґрунтовне дослід-

¹ Юридическая процессуальная форма: теория и практика / под общ. ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 18.

² Там само. – С. 21.

³ Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – С. 17.

дження структури правозастосовного процесу з точки зору загальної теорії права, зазначимо, що по суті всі позиції учених у цій галузі юридичних знань зводяться до виокремлення в правозастосовній діяльності таких трьох стадій: 1) установлення фактичних обставин справи, куди відносяться дії, пов'язані з аналізом фактів, доказуванням їх повноти і достовірності; 2) вибір і аналіз норми права; тут дії пов'язані з вивченням правових норм, установленням їх юридичної сили і т. д.; 3) вирішення справи, виражене в акті застосування права¹.

Проаналізуємо, як ці стадії логічної послідовності відтворюються у стадіях функціональної послідовності кримінального процесу. Цілковито очевидним є те, що прояв їх, з огляду на особливості кримінального провадження порівняно з іншими юридичними справами, є доволі специфічним. На таку специфіку вказують В. М. Горшенев і П. Є. Недбайло. Вони зазначають, що «в кримінальному процесі, окрім того, що існує загальна послідовність правозастосовних дій, виділяються стадії попереднього (наразі досудового. – *Л. Л.*) слідства, судового розгляду кримінальної справи, касаційного оскарження та виконання вироку»². Ці стадії, на їхню думку, утворюють специфічні процесуальні форми діяльності, що складаються з низки процесуальних дій, які закінчуються прийняттям того чи іншого правозастосовного акта (основного чи допоміжного характеру). Тому в змісті стадій кримінального провадження повторюється загальна стадійність правозастосовного процесу. Як приклад зазначені вчені наводять стадію попереднього слідства (наразі досудового розслідування. – *Л. Л.*), що складається з кількох «приватних» етапів, які кожного разу здійснюються з дотриманням правозастосовної процедури: скрупульозне вивчення обставин, їх юридична оцінка та оформлення процесуальних дій у відповідному процесуальному акті. Усі ці процесуальні дії узагальнюються в обвинувальному акті – найважливішому правозастосовному акті, яким завершується розслідування.

¹ Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – С. 412–413.

² Юридическая процессуальная форма: теория и практика / под общ. ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 18.

Так само, на думку В. М. Горшенєва і П. Є. Недбайла, «виглядає процес і в інших стадіях розгляду кримінальної справи»¹. Висновки зазначених авторів щодо повторення у змісті стадій кримінального процесу стадійності правозастосовного процесу є правильними, але лише в плані застосування норм кримінального процесуального права. У кримінальному процесі дійсно відтворюється процес правозастосування. Але, визначаючи співвідношення його логічних і функціональних стадій, слід виходити також із того, що логічний процес застосування норм кримінального права (в окремих випадках і норм інших галузей матеріального права) починається і завершується одночасно з кримінальним процесом. До того ж повне виконання завдань правозастосування з позицій логічної послідовності можливе тільки після виконання кримінальним процесом усіх його завдань. Тому про повне відтворення у стадіях кримінального процесу стадій логічної послідовності правозастосовного процесу можна стверджувати тільки в тому випадку, коли мова йде про застосування норм кримінального процесуального права, бо система кримінального процесу складається із сукупностей окремих процесів їх застосування. Сума результатів діяльності в цих процесах забезпечує повну реалізацію норм кримінального права. Процес логічної послідовності застосування норм кримінального права «розчиняється» у функціонально-часовій послідовності структурних елементів (у тому числі стадій) кримінального процесу. Послідовна реалізація стадій функціональної послідовності кримінального процесу спрямована на досягнення кінцевого результату – застосування норми кримінального права до конкретної життєвої ситуації шляхом визначення остаточної кваліфікації діяння. Таке твердження цілком узгоджується із загальним функціональним призначенням кримінального процесу (а не окремих його структурних елементів) як механізму реалізації норм кримінального права.

Установлення обставин розпочинається відразу після надходження до компетентного органу держави (органу досудового розслідування, прокуратури) первинної інформації про вчинення чи

¹ Юридическая процессуальная форма: теория и практика / под общ. ред. П. Е. Недбайла и В. М. Горшенева. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 20–21.

підготовку кримінального правопорушення. Уже на перших етапах кримінальної процесуальної діяльності відбувається і вибір норми кримінального права: у записі в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі – ЄРДР) обов'язково зазначається попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність (п. 5 ч. 5 ст. 214 КПК), за якою розпочинається досудове розслідування. Але чи можна говорити про те, що процес застосування норми кримінального права повністю відтворився в етапі внесення відомостей до ЄРДР? Очевидно, що ні. У стадії досудового розслідування цей процес триватиме далі. Кваліфікація кримінального правопорушення може зазнавати змін у цій стадії (у протоколі затримання за підозрою, у повідомленні про підозру, в обвинувальному акті) та в наступних стадіях кримінального процесу.

Протягом досудового розслідування, підготовчого провадження та наступних стадій функціональної послідовності знову ж таки будуть відтворюватися стадії логічної послідовності процесу застосування норм кримінального права. Установлення обставин кримінального правопорушення і вибір потрібної норми кримінального права триватиме до моменту постановлення судом за результатами розгляду справи певного остаточного рішення. Зміни кваліфікації діяння відбуваються в реальному кримінальному процесі в результаті встановлення обставин, що не були раніше відомими посадовій особі, яка безпосередньо застосовує норми права.

Розбіжності у кваліфікації можуть мати місце і як наслідок неоднакового підходу суб'єктів, які ведуть кримінальний процес, до оцінки доказів у конкретному кримінальному провадженні. Кожен посадовець, який здійснює провадження в наступній стадії процесу, кваліфікує діяння за правилами вільної оцінки доказів, тобто керуючись законом, але виходячи із власного внутрішнього переконання, що ґрунтується на всебічному, повному і неупередженому розгляді всіх обставин в їх сукупності. Розбіжності в оцінці доказів виникають через те, що на внутрішнє переконання посадової особи, яка веде процес, впливають багато обставин (життєвий та професійний досвід, законний вплив із боку сторонніх осіб, заінтересо-

ваність у покращенні результатів своєї діяльності тощо), більшість яких є індивідуальними для кожного посадовця. Таким чином, висновки різних посадових осіб державних органів, які здійснюють одне й те саме кримінальне провадження, можуть бути (і бувають) різними.

У плані розглядуваних тут проблем неабияке значення має дослідження питання про логіку структурно-функціональної побудови системи кримінального процесу. Утворюючи цю систему, законодавцю доцільно виходити з такої її структурної організації, яка забезпечувала б ефективне функціонування як окремих елементів, так і процесуальної системи в цілому. Кримінальний процес України до набрання чинності КПК 2012 р. був побудований таким чином, що встановлення обставин злочину відбувалося, по суті, в трьох його структурних елементах – стадіях порушення кримінальної справи, досудового розслідування та судового розгляду справи. У попередній конструкції процесу допускалося повторення пізнавальних операцій у різних процесуальних формах, притаманних тому чи іншому структурному елементу. Чи можна було за таких обставин вважати кримінальну процесуальну діяльність економічною? Відповідь на це питання є очевидною.

Чинним КПК із системи кримінального процесу виключена стадія порушення кримінальної справи. Однак у публікаціях учених-процесуалістів висловлюється пропозиція повернути цю стадію до системи процесу¹. Вирішувати питання про практичну прийнятність такої пропозиції доцільно з урахуванням того, що побудова кримінального процесу має бути такою, щоб вона забезпечувала економічність кримінальної процесуальної діяльності не на шкоду об'єктивному встановленню обставин у кожному кримінальному провадженні. Водночас слід зважати й на те, наскільки допустимим є «розтягування» стадії встановлення обставин провадження (стадії логічної послідовності) по стадіях функціональної послідовності кримінального процесу.

Ідеальним варіантом для економії сил і засобів кримінального процесу було б запровадження в ньому однієї стадії – судового

¹ Задорожній В. Новий КПК: питань усе більше... / В. Задорожній // Юрид. вісн. України. – 2015. – 28 берез. – 6 квіт. (№ 12 (1029)). – С. 13.

розгляду, в якій повністю відтворювалися б усі стадії логічної послідовності правозастосування. Але такий варіант структурної організації кримінального процесу не може бути втілений у практику. Навіть у кримінальному процесі «чистої» змагальної форми здійснюється досудова підготовка матеріалів для забезпечення якісного дослідження обставин справи в судовому засіданні. В українському кримінальному процесі, який являє собою змішану його форму, з'ясування обставин суспільно небезпечного діяння традиційно відбувається до суду і в суді. Наявність у процесуальній системі однієї стадії – досудового розслідування – з її арсеналом сил і засобів забезпечує швидке та ефективне пізнання обставин кримінального правопорушення. Тому стадію встановлення обставин діяння, про яке до компетентних органів надійшла інформація як про кримінальне правопорушення, як стадію логічної послідовності застосування норми кримінального права недоцільно «розтягувати» на дві структурні частини процесу – стадію порушення справи і стадію досудового розслідування. Зважаючи на те, що основний обсяг і інтенсивність діяльності з установами обставин діяння з ознаками кримінального правопорушення перенесено на судові стадії кримінального процесу, стадій функціональної послідовності у досудовому провадженні не повинно бути більше однієї. Цей висновок узгоджується із загальновідомим положенням про те, що завдання досудового провадження полягає лише у підготовці справи до слухання у суді, де приймається остаточне рішення по суті обвинувачення. Водночас і судових стадій (функціональної послідовності), завдання яких є перегляд судових рішень за скаргами сторін, не повинно бути багато. Чим більшою є кількість стадій з перегляду рішень суду, тим більшою є невизначеність у праввідносинах, що виникли і розвиваються у межах конкретного кримінального провадження, бо вони протягом тривалого часу не можуть завершитися через відсутність остаточного рішення.

Якщо виходити із тричленної структури процесу логічної послідовності застосування норм права, то з постановленням вироку кримінальний процес мав би бути завершений. Але тоді постає запитання про те, навіщо він взагалі здійснювався. Без реалізації прийнятого у справі рішення не зможуть реалізувати свої права

потерпілий, цивільний позивач та інші суб'єкти процесу, а також не буде забезпечений обов'язок обвинуваченого понести кримінальну відповідальність. За таких умов кримінальний процес утратив би своє не лише правове, а й соціальне призначення. Тут слід знову повернутися до логічної «стадійності» правозастосовного процесу і підтримати вчених у галузі теорії права, які висловлюються за включення до системи стадій логічної послідовності, окрім установлення обставин справи, вибору й аналізу норми права, прийняття рішення у справі, ще й четвертої стадії – виконання рішення, в якій здійснюються «фактичні дії, завдяки чому норма права, її настанови впроваджуються в життя»¹. Ця стадія логічної послідовності за змістом повністю збігається зі стадією функціональної послідовності кримінального процесу, яка називається «виконання вироку».

На завершення слід указати на суттєву обставину, що зумовлює обов'язковість існування стадій функціональної послідовності кримінального процесу.

Виникнення й існування в просторово-часових межах кримінального процесу стадій досудового розслідування, підготовчого провадження, судового розгляду, виконання вироку повністю залежить від імперативних настанов законодавця щодо необхідності реалізації норм кримінального права. Виникнення ж інших структурних елементів повною мірою залежить від реалізації заінтересованими суб'єктами свого права, що, як відомо, завжди є диспозитивним, на оскарження судового рішення. Ці суб'єкти не завжди реалізують право щодо захисту власних інтересів шляхом оскарження рішення суду. Тому стадії, змістом яких є перегляд судового рішення, вважаються винятковими. До їх числа належать провадження у суді апеляційної інстанції, провадження у суді касаційної інстанції, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами.

Дослідження, здійснене у межах цієї статті, дозволяє зробити такі **висновки**: 1) стадії логічної і функціональної послідовності у кримінальному процесі тісно пов'язані між собою, причому пер-

¹ Теорія держави і права / за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 214.

ші «розчиняються» у других; 2) кількість стадій функціональної послідовності має визначатися з урахуванням потреб ефективної реалізації стадій логічної послідовності, забезпечення процесуальної економії та всебічного встановлення обставин кримінального правопорушення.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Тема, досліджена у цій статті, є доволі об'ємною. Для її повного опрацювання потрібно здійснювати подальше дослідження за такими напрямками: 1) з'ясування питання щодо стадій застосування норм кримінального процесуального права і їхнього співвідношення зі стадіями логічної та функціональної послідовності застосування норм кримінального права; 2) визначення співвідношення зазначених стадій, яке було б оптимальним для економії процесуальних сил та засобів і водночас для всебічного дослідження обставин кримінального правопорушення.

В статье исследованы актуальные для теории и практики вопросы соотношения стадий логической и функциональной последовательности применения норм уголовного права; выяснено значение оптимального соотношения этих стадий для построения системы уголовного процесса.

The article focuses on the current issues for the theory and practice of the balance of the stages of logical and functional sequences of criminal law application; there was determined the optimal value of the balance of these stages for building criminal process system.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 18 березня 2015 р.).

УДК 343.98

В. Ю. Шепітько, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, завідувач лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;
В. В. Білоус, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС АВТОМАТИЧНОЇ ФІКСАЦІЇ ПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Стаття присвячена аналізу нормативно-правового і технологічного забезпечення втілення в життя автоматичної фіксації порушень у сфері безпеки дорожнього руху, розробці криміналістичних рекомендацій щодо підвищення ефективності правоохоронної діяльності у цій царині шляхом розбудови інтелектуальної національної дорожньої інфраструктури на основі впровадження інформаційно-телекомунікаційних та автоматизованих систем керування та нагляду за безпекою дорожнього руху.

Ключові слова: автоматична фіксація порушень у сфері безпеки дорожнього руху, інформаційні технології, інформатизація, науково-технічний прогрес.

Сучасний етап євроінтеграційного розвитку України характеризується бурхливою трансформацією правовідносин у більшості сфер взаємодії суспільства і держави. Успішні реформи потребують відповідного законодавчого забезпечення. Однак не всі із запропонованих законодавчих новацій здатні забезпечити досягнення по-

зитивного соціального ефекту, адекватного рівню розвитку інформаційного суспільства початку XXI ст. Основна причина цього криється у невідповідності останніх сучасним потребам правозас-тосовної практики із забезпечення прав і свобод людини і громадянина та неврахуванні потенціалу впровадження у повсякденну правоохоронну діяльність актуальних і перспективних інформаційних технологій з метою підвищення її ефективності.

Очікуваними результатами реалізації Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р, проголошено утвердження принципів верховенства права, неупередженості, доброчесності та додержання прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ; наближення стандартів діяльності органів внутрішніх справ до відповідних стандартів правоохоронних органів європейських країн. До числа заходів, спрямованих на досягнення цієї мети, віднесено впровадження захищених засобів відеофіксації на потенційно критичних об'єктах і автоматичної фіксації порушень у сфері безпеки дорожнього руху.

Актуальність цього є безсумнівною, адже згідно із звітом про глобальну конкурентоздатність, підготовленим експертами Всесвітнього економічного форуму, українські дороги ввійшли до десятки найгірших доріг у світі. Заміни дорожнього покриття потребують 170 тис. км українських доріг¹, а капітального ремонту – 90% автодоріг². З оцінкою у 2,3 бала за 7-бальною шкалою оцінювання за якістю доріг наша держава посіла 137-ме місце зі 144 охоплених рейтингом країн. Гіршим стан автодоріг виявився лише в Габоні (2,3 бала), Тиморі (2,2 бала), Гвінеї (2 бали), Монголії (2 бали), Румунії (1,9 бала), Гаїті (1,8 бала) та Молдові (1,5 бала)³.

¹ Україна ежегодно теряет 4% ВВП из-за плохих дорог [Електронний ресурс] // Левый берег. – 2013. – 13 берез. – Режим доступу: <http://economics.lb.ua>. – Заголовок з екрана.

² В Інтернеті створили мапу «ганьби «Укравтодору» [Електронний ресурс] // Укр. правда. – 2013. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/02/18/6983769/>. – Заголовок з екрана.

³ Українські дороги потрапили до десятки найгірших у світі [Електронний ресурс] // NewsOne. – 2013. – 28 лют. – Режим доступу: <http://newsone.com.ua>. – Заголовок з екрана.

Це призвело до того, що тільки за перше півріччя 2013 р. через незадовільний стан автошляхів в Україні, за оприлюдненими даними, відповідність яких реальним масштабам негативних наслідків викликає обґрунтовані сумніви¹, сталися 274 дорожньо-транспортні пригоди, унаслідок яких 24 особи загинули, а 110 отримали тілесні ушкодження². Загалом же в нашій державі щоденно відбувається близько 477 ДТП, в яких гине близько 10 людей³. Протягом 2014 р. на дорогах України сталося 151 544 ДТП, унаслідок яких загинули 4 420 осіб і 31 966 були травмовані⁴.

Цілковито підтримуючи інновації щодо впровадження захищених засобів відеофіксації на потенційно критичних об'єктах і автоматичної фіксації порушень у сфері безпеки дорожнього руху з метою запобігання описаним негативним наслідкам, висловимо думку про те, що їх утілення в життя повинно здійснюватися за умови невідкладного приведення національної дорожньої інфраструктури у відповідність до вимог чинних європейських норм і стандартів та на основі обов'язкового врахування не лише досягнутого рівня, а й перспектив розвитку науково-технічного прогресу в Україні та світі, а також наявного негативного досвіду впровадження в діяльність Державтоінспекції сумнозвісних «листів щастя».

Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» від 24 вересня 2008 р. № 586-VI Кодекс України про адміністративні правопору-

¹ Огуз А. Дороги смерті. Щотижня через погану якість доріг гине один українець [Електронний ресурс] / А. Огуз // Незалежне бюро новин. – 2013. – 14 серп. – Режим доступу: <http://nbnews.com.ua/ua/tema/96517/>. – Заголовок з екрана.

² Погані дороги спричинили 274 аварії і 24 смерті лише за півроку [Електронний ресурс] // Укр. правда. – 2013. – 30 лип. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/>. – Заголовок з екрана.

³ Талалай Н. Небезпека на дорозі. Україна щорічно втрачає в ДТП понад 5 тисяч людей [Електронний ресурс] / Н. Талалай // Незалежне бюро новин. – 2013. – 21 серп. – Режим доступу: <http://nbnews.com.ua/ua/tema/96580/>. – Заголовок з екрана.

⁴ Дороги смерті. Топ-10 трас України, на которых чаще всего случаются аварии [Електронний ресурс] // Новое время. – 2015. – 29 квіт. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukraine/>. – Заголовок з екрана.

шення було доповнено статтею 14¹ («Відповідальність власників (співвласників) транспортних засобів»). Частиною першою цієї статті було визначено, що «до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху у разі їх фіксації працюючими в автоматичному режимі спеціальними технічними засобами, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобами фото- і кінозйомки, відеозапису притягаються власники (співвласники) транспортних засобів». Неузгодженість цієї норми з іншими положеннями чинного законодавства була доведена численними рішеннями судів загальної юрисдикції, і невдовзі після набрання нею чинності Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського А. О. щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14¹ КУпАП (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22 грудня 2010 р. №23-рп/2010 статтю 14¹ КУпАП було визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною).

Зазначене не завадило в подальшому доповнити КУпАП згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі» від 16 січня 2014 р. №723-VII статтею 14² («Відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі»). Частиною першою цієї статті було визначено, що «адміністративну відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі (за допомогою технічних засобів, що дають змогу здійснювати фотозйомку та/або відеозапис без участі оператора), несе особа, за якою зареєстрований транспортний засіб». Основна концептуальна ідея цього Закону полягала в установленні презумпції вини власника транспортного засобу (особи, за якою зареєстровано транспортний засіб) у вчиненні певних адміністративних правопорушень у разі їх автоматичної фіксації і покладенні (фактично перекладанні) на власника обов'язку доводити свою невинуватість у вчиненні адміністративного право-

порушення. Її реалізація могла потягнути за собою серйозні порушення прав громадян, зокрема конституційного принципу індивідуальності юридичної відповідальності та презумпції невинуватості; створювала правову невизначеність в установленні суб'єкта, що притягується до відповідальності у цій сфері. Закономірно, що ще до набрання цим Законом чинності Законом України від 28 січня 2014 р. № 732-VII його було визнано таким, що втратив чинність, разом з іншими «диктаторськими законами 16 січня». Проте це не завадило його авторам уже на наступний день повторно подати ідентичний законопроект № 4046 від 29 січня 2014 р., який зазнав нищівної критики з боку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України і був відкликаний 27 листопада 2014 р.

На початку 2015 р. зміни до законів і кодексів України щодо відповідальності учасників дорожнього руху у разі фіксації порушень правил дорожнього руху в автоматичному режимі знову були визначені як першочергові для доопрацювання і розгляду у Верховній Раді України¹. Однак у положеннях проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» № 2562 від 6 квітня 2015 р., яким до його доопрацювання, зумовленого потужним тиском громадськості й експертного середовища, взагалі передбачалося скасування принципу презумпції невинуватості в законодавстві України про адміністративні правопорушення, знову пропонується запровадити концепцію, що сформульована першим заступником Міністра внутрішніх справ України Е. Згуладзе у такий спосіб: «Ми штрафуємо машину, а не водія»². Цим законопроектом пропонується доповнити КУпАП статтею 14², в частині першій якої закріпити, що адміністративну

¹ Голова підкомітету з питань безпеки автодорожнього руху Комітету з питань транспорту Ігор Діденко провів робочу зустріч з учасниками координаційної ради Загальнонаціонального Форуму з безпеки дорожнього руху [Електронний ресурс] // Інформ. упр. Апарату Верхов. Ради України. – 2015. – 27 січ. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/news>. – Заголовок з екрана.

² МВД пропонує смешанную систему штрафів для водителів [Електронний ресурс] // Ліга.Нет. – 2015. – 4 квіт. – Режим доступу: <http://news.liga.net>. – Заголовок з екрана.

відповідальність за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі (за допомогою технічних засобів, що дають змогу здійснювати фотозйомку та/або відеозапис та функціонують згідно із законодавством про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах), несуть юридичні та фізичні особи, за якими зареєстровано транспортний засіб, з відповідним визнанням саме цих осіб, а не реальних правопорушників, суб'єктами правопорушень, передбачених частинами першою – третьою ст. 122 і ст. 123 КУпАП. За нашим переконанням, такі законодавчі новації за жодних обставин не можуть бути визнані припустимими з огляду на вищевикладену правову позицію.

Отже, очікуваний у найближчій перспективі розгляд Верховною Радою України чергового законопроекту з усіма недоліками, притаманними його попередникам, зумовлює нагальну необхідність у визначенні ключової проблеми й розробленні спрямованих на її вирішення криміналістичних рекомендацій, реалізація яких сприятиме не лише забезпеченню ефективного контролю за безпекою дорожнього руху з одночасним запобіганням порушенню конституційних прав громадян, а й ефективній протидії злочинним порушенням правил безпеки дорожнього руху та іншим злочинам, що вчиняються з використанням транспортних засобів.

На нашу думку, закономірне фіаско всіх минулих і потенційно можливих спроб упровадження в Україні автоматичної фіксації порушень у сфері безпеки дорожнього руху криється в розробленні проектів відповідних законів на застарілій нормативно-правовій, технічній і технологічній основі, яка: 1) невиправдано обмежує перелік учасників дорожнього руху, правопорушення яких є досяжними для автоматичної фіксації, виключно водіями офіційно зареєстрованих транспортних засобів, а коло адміністративних правопорушень, що об'єктивно можуть бути зафіксовані в автоматичному режимі, звужує виключно до: перевищення обмежень швидкості руху транспортних засобів, проїзду на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху, порушення правил зупинки і стоянки, а також встановленої для транспортних засобів заборони

рухатися смугою для маршрутних транспортних засобів, тротуарами чи пішохідними доріжками, виїзду на смугу зустрічного руху; 2) передбачає опосередковане ототожнення автомобіля за зафіксованим на фотовідеозображенні державним реєстраційним номером встановлення за реєстраційними даними ДАІ виключно власників транспортних засобів, які часто навіть не керували цими засобами під час вчинення правопорушення (фактично не були чи не могли бути їх водіями, наприклад, через перебування в іншому місці чи наявність істотних фізичних вад), а у випадку з власниками – юридичними особами взагалі не могли бути водіями. Одночасно з цим наявна нормативно-правова, технічна і технологічна база взагалі не передбачає можливості здійснення в автоматичному режимі ідентифікації саме учасників дорожнього руху – правопорушників (осіб, які беруть безпосередню участь у процесі руху на дорозі як пішоходи, водії, пасажери або погоничі тварин і вчинили адміністративне правопорушення – протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність). З урахуванням останніх здобутків науково-технічного прогресу, а також положення ч. 2 ст. 61 Конституції України, згідно з яким юридична відповідальність особи має індивідуальний характер, «консервування» на законодавчому рівні неприйнятною у XXI ст. технологічної відсталості й подальше «призначення» певної особи правопорушником виключно через встановлення факту наявності у неї транспортного засобу, а не доведення складу правопорушення в її діях, є неприпустимими.

Відповідно до абз. 3 п. 21 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про міліцію» для виявлення та фіксування порушень правил дорожнього руху працівникам міліції надано право використовувати не будь-які, а лише передбачені нормативно-правовими актами технічні засоби, в тому числі засоби фото- і відеоспостереження. Перелік технічних засобів, що використовуються в підрозділах Державтоінспекції МВС для виявлення та фіксування порушень правил дорожнього руху, затверджено наказом МВС України від 1 березня 2010 р. № 33,

зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 30 березня 2010 р. за №262/17557. До числа спеціальних технічних засобів, які працюють в автоматичному режимі, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, цим Переліком віднесено виключно: 1) вимірювач швидкості радіолокаційний відеозаписувальний «ВИЗИР» з активованою функцією «автоматичний режим» модифікації «ВИЗИР 03»; 2) вимірювач швидкості радіолокаційний з фотофіксацією «АРЕНА»; 3) лазерний вимірювач швидкості транспортних засобів «ТtuСAM». Зауважимо, що виявлення та фіксація лівової частки різновидів порушень Правил дорожнього руху залишаються поза функціональними можливостями цих та інших передбачених Порядком технічних засобів.

Слід відзначити, що не всі ознаки правопорушень і злочинів є досяжними для візуального сприйняття. Тому забезпеченню конституційних прав громадян, безпеки дорожнього руху на вітчизняних дорогах, торжества принципу невідворотності покарання, ефективного використання бюджетних коштів, реалізації потужного транзитного потенціалу України і задоволенню актуальних потреб правоохоронних органів у сучасних інструментах отримання доказової інформації відповідатиме створення на основі позитивного світового досвіду інтелектуальної національної дорожньої інфраструктури, відкритої до глибокої інтеграції не лише державних, а й приватних засобів контролю та фіксації і орієнтованої передусім на запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху з урахуванням специфіки статистичних показників правопорушень у цій галузі, а також стану і перспектив інформатизації суспільства і розвитку науково-технічного прогресу шляхом: 1) визначення місць розташування потенційно критичних об'єктів дорожньої інфраструктури і взяття їх під контроль за допомогою багатофункціональних програмно-апаратних комплексів, придатних для дистанційного виявлення і фіксації максимально широкого кола ознак правопорушень завдяки інтеграції до їх структури не лише розгалуженої мережі спеціальних технічних засобів із функціями фотозйомки і відеозапису, а й таких периферійних пристроїв, як, наприклад: дистанційні датчики виявлення парів алкоголю в авто-

мобілях, що рухаються; датчики вагового контролю вантажного транспорту; детектори радіохвиль, здатні виявляти факти користування водієм під час руху транспортного засобу засобами зв'язку, не обладнаними технічними пристроями hands-free; тепловізори, здатні виявляти факти перевезення пасажирів понад максимальну кількість, передбачену технічною характеристикою транспортного засобу або визначену в реєстраційних документах на цей транспортний засіб; розроблені на основі технології M2M пристрої, здатні виявляти факти керування несправним транспортним засобом, тощо; 2) створення в структурі підрозділу МВС України, що забезпечує безпеку дорожнього руху і має позитивний досвід експлуатації програмно-апаратних комплексів «Гарпун» і «Відеоконтроль-Рубіж», інформаційно-телекомунікаційних та автоматизованих систем керування та нагляду за безпекою дорожнього руху і мережі потужних центрів обробки отримуваної від периферійних пристроїв інформації, заснованих на широкому застосуванні технологій автоматичного розпізнавання (ідентифікації) правопорушників за їх цифровими фото/відеозображеннями, що зберігаються у відомчих банках даних, і біометричними даними, внесеними до Єдиного державного демографічного реєстру; забезпечення доступу до потужностей таких центрів у реальному часі з використанням мобільних автоматизованих робочих місць патрульних¹; 3) інтеграції інформаційних ресурсів інформаційно-аналітичної системи із забезпечення безпеки дорожнього руху до електронної системи Головного ситуаційного центру країни при Раді національної безпеки і оборони України для налагодження високого рівня взаємодії з іншими уповноваженими суб'єктами з метою забезпечення ефективної протидії правопорушенням і злочинам в інших стратегічно важливих галузях.

Урахування наведених рекомендацій при розробленні нормативно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху та втілення їх у повсякденну правоохоронну практику вже у найближчій

¹ Безпеку на дорогах України забезпечуватимуть сучасні та високотехнологічні патрульні автомобілі [Електронний ресурс] // М-во внутр. справ. – 2015. – 4 квіт. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

перспективі сприятиме досягненню цілей реформування національних органів внутрішніх справ і ефективній протидії злочинності.

Статья посвящена анализу нормативно-правового и технологического обеспечения претворения в жизнь автоматической фиксации нарушений в сфере безопасности дорожного движения, разработке криминалистических рекомендаций по повышению эффективности правоохранительной деятельности в этой области путем развития интеллектуальной национальной дорожной инфраструктуры на основе внедрения информационно-телекоммуникационных и автоматизированных систем управления и надзора за безопасностью дорожного движения.

This article analyzes the regulatory and technological support of the implementation of the automatic fixing violations in the field of road safety, the development of forensic recommendations to improve the effectiveness of law enforcement in this area by developing a national intellectual road infrastructure through the introduction of information and telecommunications and automated systems management and supervision road safety.

Рекомендовано до опублікування на засіданні лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 6 від 24 березня 2015 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор В. А. Журавель.

УДК 343.3/7

Л. М. Демидова, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, керівник наукових робіт сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

Т. А. Павленко, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

АКТ СУДОВО-МЕДИЧНОГО ОСВІДУВАННЯ ОСОБИ, ЗДІЙСНЕНОГО ЕКСПЕРТОМ, ЯК ОФІЦІЙНИЙ ДОКУМЕНТ: ПРОБЛЕМИ СЛІДЧО-СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

У статті наводяться поняття «офіційний документ» та його ознаки. Вирішується проблема щодо визнання акта судово-медичного освідчування особи, здійсненого судовим експертом, предметом злочину, передбаченого ст. 366 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: офіційний документ, ознаки офіційного документа, акт судово-медичного освідчування особи, здійснений судовим експертом.

У слідчо-судовій практиці складнощі викликає визнання певних видів документів, що можуть бути визнані судом як доказ, офіційними. До таких належить й акт судово-медичного освідчування, здійсненого експертом. Проблемним є питання про законність ви-

знання такого акта офіційним документом і предметом службового підроблення.

Згідно з ч. 1 ст. 366 Кримінального кодексу України предметом даного злочину є офіційний документ. Тож для того, щоб установити, чи є акт судово-медичного освідування особи, здійсненого судовим експертом, предметом службового підроблення, перш за все необхідно визначити поняття «офіційний документ» та його ознаки. Тривалий час у науці кримінального права існувала дискусія щодо визначення поняття «офіційний документ» та його ознак.

Вивченню цієї проблеми в різні часи приділяли увагу багато вчених-криміналістів: П. Андрушко, М. Бажанов, Б. Здравомислов, С. Келіна, М. Коржанський, О. Коротюк, М. Мельник, В. Сташис, В. Тацій, М. Хавронюк та ін. І хоча на законодавчому рівні з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р. було визначено поняття «офіційний документ» (прим. 1 до ст. 358 КК України), проте ця новела не вирішила всіх проблем, що виникають у правозастосовчій діяльності. Це, зокрема, стосується і проблеми визнання акта судово-медичного освідування особи, здійсненого судовим експертом, офіційним документом.

Метою статті є вирішення проблеми віднесення акта освідування особи, здійсненого судовим експертом, до офіційних документів крізь призму встановлення ознак такого документа та визначення його поняття.

Щодо визначення поняття «офіційний документ», то в теорії кримінального права, як зазначалося, існують досить різні підходи до вирішення цього питання. Так, С. Келіна визначає офіційний документ як письмовий документ, що виданий органом державної влади або органом місцевого самоврядування, містить необхідні реквізити (печатки, підписи і т. п.) та за своїм змістом надає кому-небудь права чи звільняє від обов'язків або засвідчує які-небудь факти, явища чи інші обставини, що мають юридичне значення¹.

¹ Российское уголовное право. Особенная часть / под ред. В. Н. Кудрявцева и А. В. Наумова. – М. : КноРус, 2000. – С. 392.

На думку Б. Здравомислова, під офіційним документом слід розуміти письмові акти, які засвідчують конкретні факти та явища, що мають юридичне значення, складені належним чином та які мають необхідні реквізити (наприклад, дату, штампи, печатку, підпис уповноваженої особи)¹. З точки зору М. Бажанова, В. Сташиса та В. Тація, офіційним документом є та інформація, що зафіксована у формі, передбаченій законом, на будь-якому матеріальному носії (папері, магнітній, кіно-, відео- або фотоплівці, дискеті тощо) з метою її зберігання, використання або розповсюдження і що складається або видається службовими особами від імені державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності для посвідчення фактів, що мають юридичне значення. Офіційні документи мають складатися у відповідній формі і мати всі необхідні реквізити (підпис, штамп, печатку тощо). Офіційними можуть визнаватися і приватні документи за умови, якщо вони передані і знаходяться у веденні (діловодстві) відповідних органів або установ². Таку саму позицію щодо визначення офіційного документа займають М. Мельник та М. Хавронюк³. Подібну точку зору підтримує К. Марисюк, визначаючи, що до офіційних документів належать не лише акти юридичних осіб, а й акти приватних осіб, але лише такі, що вже передані посадовим особам відповідних організацій та вже стали частиною їх діловодства⁴.

Іншу позицію з цього питання займають М. Коржанський, М. Потебенько та В. Гончаренко. Зокрема, М. Коржанський зазначає, що офіційними є лише письмові акти, що видаються державними, громадськими чи приватними підприємствами, установами

¹ Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть / отв. ред. Б. В. Здравомыслов. – М. : Юристъ, 2000. – С. 426.

² Кримінальне право України. Особлива частина / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. ; Х. : Юрінком Інтер : Право, 2001. – С. 403–404.

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. Мельника, М. Хавронюка. – К. : Юрид. думка, 2010. – С. 961.

⁴ Марисюк К. До питання про поняття офіційних документів за статтею 366 Кримінального кодексу України / К. Марисюк // Вісн. Хмельниц. ін-ту регіон. упр. та права : спецвип. : зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук. конф. студ. та асп. «Актуальні проблеми правознавства очима молодих вчених». – 2002. – № 1. – С. 217–218.

або організаціями, які призначені для посвідчення фактів чи подій, що мають юридичне значення¹.

Цікавою є позиція П. Андрушка, який наголошує на тому, що офіційність документа взагалі – це фіксація (підтвердження справжності, дійсності) у ньому (на певному матеріальному носіїві) інформації про явища, події та факти, якими породжені чи можуть бути породжені певні правові наслідки, доказовою базою існування, настання чи можливості настання яких є зафіксована у документі інформація². Як зазначає О. Коротюк, офіційний документ може підтверджувати (посвідчувати) події, явища або факти³.

Як бачимо, позиції дослідників віддзеркалюють рівень узагальнення ознак офіційного документа і залежно від цього визначається змістовне наповнення цього поняття.

Про ознаки офіційного документа йдеться і в узагальненні практики розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення) від 19 жовтня 2009 р., підготовленого суддею Верховного Суду України В. Г. Жуком та головними консультантами управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України О. С. Іщенко та А. І. Смолкною⁴. Так, у наведеному узагальненні практики зазначено, що обов'язковою ознакою службового підроблення є його предмет – офіційні документи. Для того щоб той чи інший акт був визнаний документом та мав статус офіційного, він повинен відповідати певним ознакам:

¹ Коржанський М. Й. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / М. Й. Коржанський. – К. : Атіка : Академія : Ельга-Н, 2001. – С. 549.

² Альманах кримінального права : зб. ст. Вип. 1 / відп. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. – К. : Прав. єдність, 2009. – С. 35.

³ Коротюк О. В. Кримінально-правова характеристика підроблення нотаріусом документів / О. В. Коротюк // Часоп. Акад. адвокатури України. – 2013. – № 18 (1'2013). – С. 2.

⁴ Практика розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення) від 19 жовтня 2009 р., підготовлена суддею Верховного Суду України В. Г. Жуком та головними консультантами управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України О. С. Іщенко та А. І. Смолкною [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28document s%29/7C28988CDB121DF0C2257B7C00497A22>. – Заголовок з екрана.

1) документ повинен містити певну інформацію (відомості, дані тощо);

2) така інформація має бути зафіксована у тій чи іншій формі (письмовій, цифровій, знаковій) і мати певні реквізити (бланк, печатку, штамп, голограму), які передбачені законом чи іншим нормативним актом;

3) інформація повинна бути зафіксована на відповідному матеріальному носії (папері, дискеті, диску, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці тощо) з метою її зберігання, використання або розповсюдження;

4) документ має бути складений, засвідчений, виданий чи розповсюджений в інший спосіб службовою особою від імені державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та об'єднань, а також підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності;

5) офіційним згідно зі ст. 366 КК є лише такий документ, що містить зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, що підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які породили чи здатні породити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази у правозастосовчій діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити.

Із наведеного випливає, що до ознак офіційного документа віднесено: інформаційне наповнення документа, закріплення інформації на матеріальному носії, визнання суб'єкта складання і підтвердження офіційності такого документа самостійною ознакою тощо. Підкреслюючи безспірне значення для слідчо-судової практики визначення ознак офіційного документа, зазначимо, що у на-

веденому узагальненні судової практики їх перелік не є чітким, а в деяких випадках суперечливим. Так, наприклад, у п. 2 зазначається, що така інформація має бути зафіксована у тій чи іншій формі (письмовій, цифровій, знаковій) і мати певні реквізити (бланк, печатку, штамп, голограму), які передбачені законом чи іншим нормативним актом, а у п. 5 при визначенні ознак офіційності документа вказується на види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити. Тобто про можливість передбачення вимог щодо форми такого документа не лише законом, а й іншим нормативно-правовим документом вже не йдеться.

Ця неузгодженість була однозначно розв'язана законодавцем у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р.¹ Так, згідно з новою редакцією примітки до ст. 358 чинного КК України під офіційним документом у цій статті та статтях 357 і 366 КК слід розуміти документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, що підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази у правозастосовчій діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити.

Тобто для того щоб той чи інший акт був визнаний документом та мав статус офіційного, йому (згідно з приміткою до ст. 358 КК

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення [Електронний ресурс] : Закон України від 7 квіт. 2011 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>. – Заголовок з екрана.

України) мають бути притаманні певні ознаки. Відмітимо, що у наведеній примітці йдеться про офіційний документ як родове поняття, різновиди якого визначаються, зокрема, за таким критерієм, як суб'єкт, що його складає, видає чи посвідчує. Наприклад, різновидом офіційного документа є такий документ, що складений, виданий чи посвідчений службовою особою публічного права або службовою особою юридичної особою приватного права. Крім того, у примітці до ст. 358 КК визначено, що документ, який визнається офіційним, містить інформацію, що може бути використана як документи – докази у правозастосовчій діяльності.

Щодо ознак офіційного документа як родового поняття, то аналіз примітки до ст. 358 КК України в чинній редакції дозволяє їх подати у вигляді такої сукупності обов'язкових ознак:

1) **змістовні**: (1) **змістовно-інформаційна** (за своїм змістом офіційний документ – це певний вид інформації); (2) **змістовно-правова**: (а) *правового характеру* (ця інформація підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, що спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру) чи (б) з *правовими наслідками* (вона може бути використана як документи – докази у правозастосовчій діяльності);

2) **щодо форми**: (1) **матеріальність** (така інформація має зовнішній (матеріальний) вираз, вона має бути зафіксована на матеріальному носії); (2) **законодавча формальна визначеність** (форма і її реквізити передбачені законом);

3) **суб'єктні**: щодо такого документа (1) дії вчиняють **певні суб'єкти, які є повноважними (компетентними)** – певні особи органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремі громадяни, у тому числі самозайняті особи; (2) **суб'єкти наділені повноваженнями** щодо складання, видачі чи посвідчення такого документа, які (3) **визначені законом**.

Наведені ознаки повністю віддзеркалюють зміст офіційного документа, який передбачено в примітці до ст. 358 КК України. Офіційними можуть бути визнані й документи, що виходять від

приватних осіб, за умови якщо вони наділені законом повноваженнями щодо їх складання, видачі чи посвідчення.

Як уже зазначалося, на практиці викликає складнощі кваліфікація підроблення акта судово-медичного освідчування, здійсненого експертом, у першу чергу щодо визнання такого акта офіційним документом.

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу»¹ на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ч. 1 ст. 69 КПК України²). У зазначеній статті і ст. 70 КПК України визначено повноваження експерта та встановлені обмеження щодо них.

Судово-медичне освідчування – це вид діяльності судово-медичного експерта, що проводиться для встановлення різних фізіологічних станів і патологічних змін та отримання судово-медичних експертних доказів. Таке дослідження документується актом судово-медичного освідчування (експертним висновком). Такий акт складається у відповідності до статей 101, 102 КПК України, тобто він містить відповідну інформацію (зокрема, підтверджує або спростовує факт спричинення тілесних ушкоджень); ця інформація фіксується у письмовій формі; даний акт складається особою, яка має спеціальні знання (експертом) і складає акт судово-медичного освідчування у зв'язку з її професійною діяльністю. Складається такий документ у письмовій формі (п. 1 ч. 5 ст. 69 і п. 7 ст. 101 КПК України³ та п. 1 ст. 12 Закону України «Про судову експертизу»⁴)

¹ Про судову експертизу [Електронний ресурс] : Закон України від 25 лют. 1994 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. – Заголовок з екрана.

² Кримінальний процесуальний кодекс України // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.

³ Там само.

⁴ Про судову експертизу [Електронний ресурс] : Закон України від 25 лют. 1994 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. – Заголовок з екрана.

з дотриманням вимог, зазначених у підп. 4.14 п. 4 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 р. № 1950/5)¹, з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки)).

Згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України висновок експерта є джерелом доказів, і хоча відповідно до ч. 10 ст. 101 КПК висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, який здійснює провадження, він містить відомості, що можуть засвідчувати факти, що в подальшому можуть мати юридичне значення.

Таким чином, зазначене підтверджує наявність в акті судово-медичного освідування, здійсненого експертом, усіх ознак офіційного документа (змістовних, щодо форми та суб'єктних).

З огляду на наведене вважаємо, що *акт судово-медичного освідування особи може бути предметом підроблення, адже інформація, що міститься в ньому, може бути використана як доказ у кримінальній справі (наразі кримінальному провадженні) за умови, що він був складений (виданий чи посвідчений) повноважною (компетентною) особою.*

Щодо кваліфікації дій експерта, який підробив акт судово-медичного освідування, ним здійсненого, за ст. 366 КК України, то така кваліфікація є помилковою. Суб'єктом службового підроблення (ст. 366 КК) є службова особа. Експерт не є службовою особою, бо належить до осіб, професійна діяльність яких пов'язана з наданням публічних послуг, тому відповідальність таких осіб за зазначеною статтею виключається.

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс] : наказ М-ва юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>. – Заголовок з екрана.

Викладене дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Офіційний документ як предмет злочинів, передбачених у статтях 357, 358, 366 КК України, характеризується такою сукупністю обов'язкових ознак: змістовними (змістовно-інформаційною, змістовно-правовими (із правовим характером чи з правовими наслідками)), щодо форми (матеріальність і законодавча формальна визначеність) та суб'єктними (компетентність суб'єкта, його повноваження щодо документа (акта), визначені законом).

2. Акту судово-медичного освідчування, здійсненого експертом, притаманні ознаки офіційного документа, якщо такий експерт є компетентною особою з повноваженнями (правами, обов'язками та відповідальністю) стосовно складання (видачі чи посвідчення) такого акта.

В статье приводятся понятие «официальный документ» и его признаки. Решается проблема о признании акта судебно-медицинского освидетельствования лица, совершенного судебным экспертом, предметом преступления, предусмотренного ст. 366 Уголовного кодекса Украины.

The article presents the concept of «official document» and its signs. The problem of recognition of the act of judicial medical examination of the person that a judicial expert made as a subject of an offense under Art. 366 of the Criminal Code of Ukraine is determined.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №9 від 18 березня 2015 р.).

УДК 343.9

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

СТАН КОРУПЦІЇ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У науковій статті на підставі офіційної статистичної інформації аналізуються рівень, структура та динаміка злочинів корупційної спрямованості у Харківській області.

Ключові слова: *корупція, корупційні злочини, корупційні правопорушення, Харківська область.*

Корупція є супутником сучасного розвитку цивілізації та функціонування різних соціальних інститутів у всіх без винятку країнах світу. Негативний характер цього соціального явища проявляється в економічній, соціальній, духовній, правовій, технологічній та інших сферах. Шкідливі наслідки корупції стосуються суспільства в цілому та кожного громадянина окремо. Дана обставина пов'язана зі зменшенням кількості господарських операцій, що оподатковуються; скороченням дохідної частини Державного бюджету України; низьким рівнем заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат; спотворенням належного уявлення громадян про законність та необхідність її додержання; негативним впливом корупції на технологічний розвиток вітчизняного виробництва та відсталість останнього від сучасних передових зразків тощо.

Достатньо чітко загрози від корупції для світового співтовариства окреслені у Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти

корупції від 2003 р., яка ратифікована Верховною Радою України 18 жовтня 2010 р. Зокрема, у даному документі вказується, що корупція:

1) вже не є локальною проблемою, а перетворилася на транснаціональне явище, яке впливає на суспільства й економіки всіх країн;

2) підриває демократичні інститути, етичні цінності, справедливість та завдає шкоди сталому розвитку й принципу верховенства права;

3) має тісні зв'язки та зумовлює інші форми злочинності: організовану, економічну та ін.¹

Для України явище корупції є дуже актуальним, оскільки вона широко поширена в українському суспільстві. Доказом цьому є дані відомої міжнародної організації Transparency International. Зокрема, за індексом сприйняття корупції Україна протягом 2006–2014 рр. у відповідному рейтингу опустилась на 43 позиції. Якщо у 2006 р. Україна за цим показником посідала 99-те місце із 163 країн світу, то у 2014 р. – 142-ге місце із 174 держав, в яких здійснювалося дослідження вказаною міжнародною соціологічною установою. Таким чином, Україна на теперішній час за рівнем корупції знаходиться у списку тотально корумпованих держав. Поширеність корупції в нашій країні є найбільшою серед усіх європейських держав. Що стосується країн пострадянського простору, то станом на 2014 р. Україна за індексом сприйняття корупції поступається лише Таджикистану, Узбекистану та Туркменистану². За результатами вивчення корупції у нашій країні, станом, наприклад, на 2009 р. до органів та установ, де є найбільш поширеним це явище, можна віднести: державні медичні заклади – на це вказали 67,4% опитаних громадян; державну автомобільну інспекцію – 23,2%; державні загальноосвітні школи – 22,7%³.

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції // Відом. Верхов. Ради України. – 2007. – №49.

² Transparency International – Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org>. – Заголовок з екрана.

³ Див.: Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009. Для Порогової програми для України Корпорації «Виклики тисячоліття» (МСС) / Київ. міжнар. ін-т соціології. – К., 2009. – С. 28.

Серед причин, що сприяють укоріненню корупції в Україні, можна назвати такі:

- недосконалість прийнятого протягом 2011–2014 рр. антикорупційного законодавства;

- відсутність політичної волі на здійснення кардинальних кроків у протидії корупції (люстрація політиків-корупціонерів; відсторонення від займаних посад керівників правоохоронних та судових органів; відміна депутатської недоторканності; встановлення обов'язкового декларування доходів і витрат для державних службовців; забезпечення доступності до інформації, яка міститься у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, тощо);

- нерішучість влади у запровадженні нових принципів діяльності суб'єктів запобігання злочинам корупційної спрямованості та критеріїв її оцінки;

- неготовність українського суспільства у цілому до відсторонення від корупційних зв'язків тощо.

Погіршення стану запобігання корупції впродовж останніх років відбулося за рахунок існування стійкої та ієрархічно вибудованої політичної системи. У ній корупції з боку керівництва попередньої влади відводилось особливе місце, оскільки корупційні практики були основним джерелом отримання мільярдних злочинних доходів. За оцінкою Федерації роботодавців України, щорічний дохід представників попередньої влади від корупції у різних сферах діяльності держави становив щонайменше 160 млрд грн. Наприклад, у 2013 р. із запланованого обсягу державних закупівель у 274,2 млрд грн корупційна складова становила від 50 до 137 млрд грн¹. Це означає, що із Державного бюджету України, використовуючи різні технології кримінального збагачення, розкрадалася майже половина коштів.

Перелічені негативні обставини, які вказують на широке поширення корупції та її укорінення в усіх без винятку сферах дер-

¹ Див.: У Фірташа озвучили масштаби корупції при Януковичі: з легального обігу виводили мінімум 160 млрд грн щорічно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acrc.org.ua/ua/news-and-events/news/all/u-firtasha-ozvuchili-masshtabi-korupcziji-pri-yanukovichi-z-legalnogo-obigu-vivodili-minimum-160-mlrd-grn-shhorichno.html>. – Заголовок з екрана.

жавного та суспільного життя в Україні, вимагають рішучих, послідовних та злагоджених дій між різними суб'єктами. Такими суб'єктами є правоохоронні, судові органи, органи державної влади, місцевого самоврядування, громадськість. Цілеспрямований характер впливу на явище корупції досягається шляхом програмно-цільового підходу. Він реалізується через розроблення, прийняття та реалізацію спеціальних програмних документів, антикриміногенні заходи яких спрямовані на усунення причин та умов злочинності чи її окремих проявів, до яких належать злочини корупційної спрямованості.

У цілому Україна є першою державою на пострадянському просторі, в якій запроваджено програмно-цільовий метод при запобіганні злочинності¹. У 1993 р. було прийнято першу в нашій країні Державну програму боротьби зі злочинністю². За весь період незалежності в Україні діяло 5 комплексних державних програм запобігання злочинності. Вони приймалися на різні строки, стосувалися протидії різним видам злочинності, включали відмінні за характером заходи тощо. Зараз на загальнодержавному рівні діє та впроваджується План заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року³. При цьому важливою є та обставина, що програмно-цільовий метод став невід'ємною складовою кримінологічної політики в Україні.

Подібні комплексні програми розробляються не лише на державному рівні та стосуються не тільки злочинності у цілому. Майже у кожній області України місцевими обласними радами за участі обласних державних адміністрацій розробляються та прий-

¹ Див.: Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні : монографія / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – 304 с.

² Про затвердження Державної програми боротьби зі злочинністю : Постанова Верхов. Ради України від 25 черв. 1993 р. № 3325-ХІІ // Збір. законодавства України. – 2000. – Т. 6-6 (ПВР) 39.

³ Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : постанова Каб. Міністрів України від 8 серп. 2012 р. № 767 // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 73. – Ст. 2935.

маються програми запобігання злочинності в конкретній області на визначений період часу. Є також спеціальні програми, які розраховані на запобігання та протидію окремим проявам злочинності, включаючи корупцію. Зокрема, 25 квітня 2013 р. Харківською обласною радою було затверджено Регіональну програму запобігання і протидії корупції в Харківській області на 2013–2015 роки¹.

Зазначена Програма, як і решта антикорупційних обласних програм, піддавалася ретельному вивченню на предмет оцінки її якості. Ця оцінка проводилася за п'ятьма критеріями: 1) визначення цілісності програми; 2) визначення її узгодженості з антикорупційним законодавством державного рівня; 3) встановлення структурної відповідності програмно-цільовому методу; 4) наявність наукової обґрунтованості; 5) оцінка належного фінансування запропонованих заходів.

У цілому констатовано, що Регіональна програма запобігання і протидії корупції в Харківській області на 2013–2015 роки відповідає заявленим критеріям та може бути визнана як така, що має належний рівень якості. Із 26 програм указаний документ посів 9-те місце з інтегральною оцінкою 0,3356².

Загалом високий показник якості форми та змісту даної Програми можна пояснити тим, що:

- у її підготовці брали активну участь провідні наукові та навчальні установи Харківщини (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, Харківський національний університет внутрішніх справ);
- програма обговорювалася представниками громадськості;
- при формуванні її заходів ураховувався досвід розробки попередніх програм, що діяли в Харківській області у сфері запобігання злочинності.

¹ Регіональна програма запобігання і протидії корупції в Харківській області на 2013–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ts.lica.com.ua/?type=1&base=77&menu=369528&id=4> 010. – Заголовок з екрана.

² Див.: Губарева І. О. Оцінка якості державних програм запобігання і протидії корупції / І. О. Губарева // Пробл. економіки. – 2014. – № 1. – С. 117–122.

Указана Програма серед різних за характером та спрямованістю завдань закріплює п. 1.7. Він стосується «вивчення стану корупції в місті Харкові та Харківській області шляхом проведення аналізу та узагальнення кількісних і якісних показників проявів корупційних діянь (за даними офіційної судової статистики та статистики правоохоронних органів)». Виконання цього завдання покладено, окрім інших, на Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Тому з метою, по-перше, виконання даного завдання Регіональної програми запобігання і протидії корупції в Харківській області на 2013–2015 роки; по-друге, запровадження періодичного аналізу стану та поширення корупції в регіоні для оперативного реагування соціальних інституцій на зміни стану цього явища; по-третє, заповнення інформаційної прогалини щодо обмеженості статистичних даних про чисельність осіб, притягнутих до відповідальності за вчинення корупційних діянь¹, дослідимо рівень, структуру й динаміку найбільш поширених злочинів корупційної спрямованості у Харківській області за останні кілька років.

Для цього скористаємось офіційною статистичною інформацією, що отримана із прокуратури Харківської області, Управління по боротьбі з організованою злочинністю Головного управління МВС України в Харківській області, Управління Служби безпеки України в Харківській області та територіального управління Державної судової адміністрації України в Харківській області. Об'єктом вивчення стали кількісно-якісні показники злочинів корупційної спрямованості, передбачені статтями 191, 209, 364–370 КК України. Також аналізувалися дані щодо кількості вчинених адміністративних корупційних правопорушень, передбачених статтями 172⁴–172⁹ КУпАП. Статистичні дані з указаною інформацією подані в табл. 1–4.

¹ Див.: Христич І. О. Корупція в Україні: сучасний стан і шляхи її подолання / І. О. Христич // Правові та інституційні механізми протидії корупційним правопорушенням : матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 20 квіт. 2012 р.) / НАПрН України, НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса ; редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – К. : Ред. журн. «Право України» ; Х. : Право, 2013. – С. 61–64.

Таблиця 1
Статистична інформація прокуратури Харківської області щодо кількості спрямованих до суду окремих категорій кримінальних справ та осіб, стосовно яких спрямовано такі справи, у тому числі що мають ознаки корупції, у Харківській області у 2009 р. – I півріччі 2014 р.¹

Параметри	2009				2010				2011	
	Вид органу	Прокуратура	УМВС	СБУ	Прокуратура	УМВС	СБУ	Прокуратура	УМВС	СБУ
Спрямовано до суду кримінальних справ										
За ст. 191 КК України, з них з ознаками корупції		227 2	69 -	4 -	176 2	74 -	- -	54 6	182 -	2 1
За ст. 209 КК України, з них з ознаками корупції		2 -	- -	1 -	1 -	- -	- -	2 -	- -	- -
За статтями 364–370 КК України, з них з ознаками корупції		310 43	- -	- -	285 48	- -	- -	256 76	- -	- -
Чисельність осіб, стосовно яких спрямовано до суду кримінальні справи										
За ст. 191 КК України, з них з ознаками корупції		239 2	73 -	4 -	186 2	81 -	- -	58 6	210 -	2 1
За ст. 209 КК України, з них з ознаками корупції		- -	- -	1 -	1 -	- -	- -	2 -	- -	- -
За статтями 364–370 КК України, з них з ознаками корупції		332 49	- -	- -	303 56	- -	- -	295 95	- -	- -

¹ Див. Лист прокуратури Харківської області від 01.08.2014 р. №21/2-606вих-14.

Закінчення табл. 1

Роки	2012			2013			6 місяців 2014 р.		
	Проку- ратура	УМВС	СБУ	Проку- ратура	УМВС	СБУ	Проку- ратура	УМВС	СБУ
Параметри	Спрямовано до суду кримінальних справ (проваджень)								
За ст. 191 КК України, з них з ознаками корупції	21 4	123 1	6	-	124 8	-	-	45 4	-
За ст. 209 КК України, з них з ознаками корупції	-	-	-	-	-	-	-	-	-
За статтями 364–370 КК України, з них з ознаками корупції	194 80	-	1	53 53	87 24	-	-	61 28	-
Чисельність осіб, кримінальні справи (провадження) стосовно яких спрямовано до суду									
За ст. 191 КК України, з них з ознаками корупції	22 4	133 1	7	-	129 9	-	-	55 4	-
За ст. 209 КК України, з них з ознаками корупції	-	-	-	-	-	-	-	-	-
За статтями 364–370 КК України, з них з ознаками корупції	216 97	-	1	69 69	92 26	-	-	63 30	-

Таблиця 2

Дані Головного управління МВС України в Харківській області щодо кількості складених протоколів при вчиненні адміністративних корупційних правопорушень на території Харківської області впродовж 2009 р. – I півріччя 2014 р.¹

Стаття КУпАП Параметр	172 ⁴	172 ⁵	172 ⁶	172 ⁷	172 ⁸	172 ⁹	Усього
	Кількість складених адміністративних протоколів	9	5	43	2	–	

Таблиця 3

Статистична інформація територіального управління Державної судової адміністрації України в Харківській області щодо чисельності осіб, засуджених за вчинення різних злочинів корупційної спрямованості у Харківській області протягом 2009–2013 рр.²

Стаття КК України	Чисельність засуджених осіб	Роки				
		2009	2010	2011	2012	2013
Ст. 191		153	118	129	106	83
Ст. 209		–	–	–	–	–
Ст. 209 ¹		1	–	–	–	–
Ст. 306		1	–	–	–	–
Ст. 354		1	–	–	1	–
Статті 364–370		122	95	78	80	98
Усього		278	213	207	187	181

¹ Див. Лист УБОЗ в Харківській області від 22.07.2014 р. № 111/4-3807лв.

² Див. Лист територіального управління Державної судової адміністрації України в Харківській області від 03.07.2014 р. № 03-61/1459/14.

Таблиця 4

**Статистична інформація територіального управління Державної
судової адміністрації України в Харківській області
про чисельність осіб, притягнутих до адміністративної
відповідальності за вчинення корупційних правопорушень
у Харківській області протягом 2011–2013 рр.¹**

Стаття КУпАП \ Чисельність осіб	Роки		
	2011	2012	2013
Ст. 172 ⁴	10	3	6
Ст. 172 ⁵	1		4
Ст. 172 ⁶	–	20	81
Ст. 172 ⁷	3	3	3
Ст. 172 ⁸	–	–	–
Ст. 172 ⁹	–	1	2
Усього	14	27	96

Як видно із табл. 1–4, найбільш активним місцевим правоохоронним органом з точки зору виявлення злочинів корупційної спрямованості є прокуратура Харківської області. Це є логічним, бо саме на органи прокуратури відповідно до чинного законодавства покладається обов'язок виявлення та розкриття службових злочинів, передбачених статтями 364–370 КК України. Ці кримінальні прояви складають ядро корупційної злочинності.

У цілому можна констатувати, що протягом 2009–2013 рр. кількість спрямованих до суду кримінальних справ (кримінальних проваджень) корупційної спрямованості збільшилась у два рази: 43 – у 2009 р. проти 77 – у 2013 р. Аналогічні тенденції спостерігаються й щодо чисельності осіб, щодо яких кримінальні провадження про вчинення службових злочинів з ознаками корупції спрямовано до суду.

¹ Див. Лист територіального управління Державної судової адміністрації України в Харківській області від 03.07.2014 р. №03-61/1459/14.

Незначний показник представляють корупційні злочини, кримінальна відповідальність за вчинення яких передбачена ст. 191 КК України. Упродовж 2009 р. – I півріччя 2014 р. органами кримінальної юстиції Харківської області виявлено 26 таких злочинів. До Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) за вказаний проміжок часу взагалі не вносилися інформація про вчинення злочинів, передбачених ст. 209 КК України.

Що стосується адміністративних корупційних правопорушень, то за час, який вивчається, складено лише 59 адміністративних протоколів про вчинення правопорушень, передбачених статтями 172⁴–172⁹ КУпАП. Найбільш поширеним корупційним правопорушенням, згідно з офіційною статистичною інформацією, є порушення вимог фінансового контролю (ст. 176⁶ КУпАП). У структурі всіх адміністративних корупційних правопорушень на нього припадає понад 70%. Указане правопорушення пов'язане із неподанням, несвоєчасним поданням декларації про майно, доходи, витрати; поданням завідомо недостовірних відомостей у такій декларації; неповідомленням або несвоєчасним повідомленням про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента.

Рівень судимості за вчинення корупційних злочинів показує протилежні тенденції порівняно із рівнем корупційних злочинів. Так, якщо протягом 2009–2013 рр. спостерігається стійка тенденція до збільшення подібних зареєстрованих (занесених до ЄРДР) злочинів у два рази, то за аналогічний часовий проміжок чисельність осіб, засуджених за їх вчинення, скоротилась на 35%. Однак це не можна сказати про тенденції, які намітились із чисельністю осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень, передбачених статтями 172⁴–172⁹ КУпАП. У 2011–2013 рр. цей показник збільшився аж у сім разів (!): 14 – у 2011 р. проти 96 – у 2013 р.

Висновок. Збільшення рівня реєстрації корупційних злочинів у Харківській області впродовж 2009–2014 рр. можна пояснити прийняттям за цей період часу пакета антикорупційних нормативно-правових актів. Це певним чином активізувало діяльність та ефективність роботи органів кримінального переслідування щодо виявлення корупційних злочинів. Паралельне зниження рівня

судимості за вчинення даних злочинів, на нашу думку, пояснюється корупцією у правоохоронних та судових органах. Частина кримінальних проваджень не доходять до суду через кілька обставин: штучна недоведеність вини підозрюваних осіб; повернення матеріалів кримінальних проваджень на додаткове досудове розслідування тощо. Частина злочинів, передбачених статтями 364–370 КК України, необгрунтовано перекваліфіковується в адміністративні корупційні правопорушення. На це вказує суттєве неспівпадіння показника рівня судимості за вчинення корупційних злочинів, який скорочується, та кількості осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності, що, навпаки, значно збільшився.

Реалізація Регіональної програми запобігання і протидії корупції в Харківській області на 2013–2015 роки не обмежується аналізом сучасного стану корупції у Харківській області. Потребує з'ясування поширеність корупційних практик серед різних верств населення Харківщини, у діяльності різних органів державної влади й місцевого самоврядування. До того ж необхідно встановити ставлення харків'ян до корупції та у зв'язку із цим окреслити основні шляхи запобігання даному негативному соціальному явищу. Здійснення вказаних планових завдань передбачається шляхом проведення анонімного кримінологічного опитування, результати якого будуть висвітлені у наступних статтях науковців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

В научной статье на основе официальной статистической информации анализируются уровень, структура и динамика преступлений коррупционной направленности в Харьковской области.

In this scientific article the author analyzes the level, structure and dynamics of corruption crimes in the Kharkiv region based on the official statistical information.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №13 від 17 грудня 2014 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник В. С. Батургарєва.*

УДК 343.9.01

О. В. Дубович, кандидат юридичних наук, м. Полтава

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ ІЗ БЕЗДОМНІСТЮ ТА ЗЛОЧИНАМИ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОСОБАМИ БЕЗ ВИЗНАЧЕНОГО МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ

У науковій статті увагу приділено вивченню зарубіжного досвіду боротьби із бездомністю та злочинними діяннями осіб без визначеного місця проживання. Залежно від ставлення держави та суспільства до проблеми подолання бездомності, а відповідно й боротьби зі злочинністю цих осіб, зарубіжні країни розподілено на три групи.

Ключові слова: *бездомність, особи без визначеного місця проживання, боротьба із бездомністю та злочинами бездомних осіб.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Практично в усіх країнах світу, включаючи демократичні та економічно розвинуті суспільства з багаторічними традиціями соціального патронажу щодо нужденних прошарків населення, є бездомні особи. У світовому масштабі це явище визнається однією із глобальних проблем людства, яка полягає у відсутності можливості забезпечення житлом великої кількості жителів планети і що породжується різноманітними причинами глобального, регіонального і місцевого значення як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру¹. У свою чергу, збереження осілого способу життя – вагомий чинник на шляху унеможливлення у подальшому зростання кількості злочинів осіб, які не мають ані постійного, ані навіть тимчасового житла, придатного для проживання в ньому, та збереження звичного мікроклімату життя як окремих осіб, так і цілих родин. У зв'язку з цим нагальною є потреба осмислення передового зарубіжного досвіду ставлення й вирішення і проблеми бездомності в цілому, і подолання злочинності бездомних осіб зокрема.

Стан розробки проблеми. У спеціальній літературі, на сайтах, форумах та в інших засобах масової інформації зазначається про

¹ Бездомные люди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fond-znak.com/bezdomnye-ludi>. – Заголовок з екрана.

різні програми та державні проекти із розв'язання проблеми бездомності в різних країнах світу. У свою чергу, серед науковців, які досліджували проблему бездомності, зокрема й злочинних проявів цих осіб, можна виділити таких, як С. М. Абельцев, Я. І. Гілінський, С. Б. Дебрер, Г. С. Кара-Мурза, С. А. Стівенсон, З. Р. Соловйова, Н. Дж. Смелзер, С. М. Іншаков та ін. Разом із тим, якщо в одних країнах розв'язанню проблеми бездомності приділяється найпильніша увага (багато країн Європи, особливо Західної), то в інших це явище розцінюється як природний супутник національного укладу життя, навіть традицій народів (країни Південної та Південно-Східної Азії, Африки, Південної Америки). Тому будь-яких особливих заходів обмеження цього явища на теперішній час там майже не вживається.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження явища бездомності у різних країнах світу, а також злочинності осіб без визначеного місця проживання для опрацювання та можливого запровадження ефективних способів подолання цих негативних явищ сучасної дійсності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними ООН, на початку ХХІ ст. у світі нараховувалося близько 100 млн бездомних, ще 1,2 млрд осіб проживали у непристосованих для життя умовах. Проте з початком кризи число осіб без визначеного місця проживання почало стрімко зростати¹. На жаль, проблема бездомності не вирішена в жодному суспільстві. Немає навіть спільних методик та підходів до збору даних щодо кількості бездомних осіб і стану бездомності. Сьогодні відповідні звіти у різних країнах уповноважені готувати різні організації. Так, наприклад, у Данії, Люксембурзі, Португалії, Словенії та Фінляндії звіти про стан бездомності, характеристики бездомних, послуги, що надаються, готують та публікують національний чи регіональні уряди. Недержавні або дослідні організації займаються цим у Бельгії, Італії, Нідерландах та Польщі. У таких країнах, як Ірландія, Швеція та Естонія, бази даних готуються муніципалітетами. У деяких країнах такий облік ведеться навіть кількома інституціями, наприклад уря-

¹ Полухович А. Нью-Йорк ставит рекорды по числу бомжей / А. Полухович, Е. Цветков // Маркер : деловая газ. – 2011. – 11 окт.

дом та недержавними і (або) дослідними організаціями чи муніципалітетом (Австрія, Велика Британія, Іспанія, Німеччина, Чеська Республіка, Угорщина, Франція). У Греції жоден орган не займається підготовкою таких даних¹. Що стосується обліку кількості правопорушень, учинених такими особами, то офіційної статистики практично не існує, хіба що в окремих дослідженнях, присвячених аналізу середовища, в якому знаходяться бездомні, або тих чи інших видів правопорушень, наводяться деякі дані.

Усі країни залежно від ставлення до проблеми бездомності, а відповідно й боротьби зі злочинністю цих осіб, можна розподілити на такі групи: а) країни, в яких, як зазначено вище, системно не вживається заходів щодо вирішення проблеми бездомності; за вчинення злочинів до бездомних осіб застосовується покарання на загальних підставах; б) країни, в яких намагання подолати або принаймні обмежити бездомність шляхом вживання соціальних заходів підкріплюється репресивними способами кримінально-правового характеру; в) країни, в яких для викоренення бездомності вживаються насамперед заходи соціальної спрямованості, а відповідальність за вчинення правопорушень настає, як і за вчинення аналогічних злочинів будь-якою особою на загальних підставах.

До першої із перелічених груп належать переважно країни зі слабкою економікою та великою щільністю населення, що не дозволяє на теперішній час успішно реалізовувати політику обмеження явища бездомності. У свою чергу, до радикально налаштованих у питанні подолання бездомності країн слід віднести насамперед Сполучені Штати Америки. Так, наприклад, у практиці США активно застосовуються заходи, спрямовані на криміналізацію явища бездомності. До їх числа можна віднести: прийняття та забезпечення дотримання кримінального закону, за яким забороняється в громадських місцях спати, сидіти або зберігати особисті речі людям, які не мають житла, відкривати та порсатися у контейнерах зі сміттям, жебракувати у містах або передмістях, розподіляти продовольство серед бездомних людей у громадських місцях, справ-

¹ Measurement of Homelessness at European Union Level / B. Edgar, M. Harrison, P. Watson, V. Busch-Geertsema. – European Communities, 2007. – P. 99.

ляти природні потреби та ін.¹ Проте слід додати, що проводиться й серйозна соціальна політика у сфері зменшення кількості бездомних на вулицях міст. Наприклад, на програми допомоги бездомним на 2014 р. Конгрес США виділив майже \$1,4 млрд доларів².

Інші країни, навпаки, відходять від суто репресивних заходів боротьби з бездомністю. Так, у 2010 р. Болгарія відмовилася від кримінального переслідування бездомних громадян, хоча до цього часу у ст. 328 КК Болгарії передбачалася кримінальна відповідальність тих осіб, які вдавалися до бродяжницького способу життя у складі блукацької групи або вели такий спосіб життя, не маючи постійного місця проживання і не займаючись суспільно корисною працею³. Таким шляхом пішли й Україна та колишні радянські республіки. До цього треба додати, що вектор у роботі із бездомними особами поступово зміщується у бік посилення саме ресоціалізації останніх. Отже, у пригоді стає досвід розвинутих країн світу, в яких наголос завжди робився на заходах так званої нормалізації життя бездомних осіб. Практику саме цих країн треба брати за зразок при покращенні становища у цій площині суспільного життя. Тому є сенс розглянути підходи до вирішення проблеми бездомних у деяких країнах. У виборі країн, на прикладі яких нами розглянуто практику боротьби з бездомністю та (за можливості) злочинністю цих осіб, ми виходили із принципу опрацювання відповідного досвіду передових країн різних континентів.

Японія. За даними уряду Японії, у країні нараховується близько 25 тис. бездомних⁴. Зменшення кількості бездомних у цій країні – це результат прийнятого на початку ХХІ ст. закону, що спрямований на їх соціалізацію. У Японії активно діють центри із працевлашту-

¹ Homes Not Handcuffs: The Criminalization of Homelessness in U. S. Cities // A Report by The National Law Center on Homelessness & Poverty and The National Coalition for the Homeless. – Washington, 2009 (July). – Р. 9–10.

² National Alliance to End Homelessness [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.endhomelessness.org/pages/legislative_updates. – Заголовок з екрана.

³ Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. А. И. Лукашова ; пер. с болг. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова ; вступ. ст. И. Айдарова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001.

⁴ Северина О. Бездомные за рубежом [Електронний ресурс] / О. Северина // Нескучный сад : журн. о православ. жизни. – 2003. – № 3 (7) . – Режим доступу: <http://www.nsad.ru/articles/bezdomnye-za-rubezhom>. – Заголовок з екрана.

вання, створена велика кількість гуртожитків, співробітники соціальних служб постійно проводять роботу із бездомними особами, що і дає помітний результат. Особливо наполегливо діє у цьому напрямі влада Токіо, де існує програма дешевого і доступного житла. Переважна більшість японських бездомних працює, хоча й по-різному. Значна частина, наприклад, зайнята збором утильси-ровини (наприклад, алюмінієвих пляшок, журналів, які вони здають на переробку). Проте чимало й тих, хто має постійну роботу у компаніях, щоправда, на низькооплачуваних посадах. До того ж японські бездомні переважно мають постійне місце «проживання» (саморобний невеликий картонний або брезентовий будиночок, як правило, на набережній або у парку). У деяких є плита для готування їжі і навіть телевізори, що працюють на автомобільних батареях.

Що стосується правопорушень, то бездомні не стають учасниками правопорушень, не займаються жебрацтвом¹, хоча нерідко самі піддаються агресії з боку деяких осіб, особливо підлітків². На підставі цього можна дійти висновку, що японські бездомні як злочинці не настільки помітно впливають на кримінальну обстановку в країні, як впливають вони на цю обстановку, виявляючись жертвами від насильницьких злочинів. У японській мові є навіть особливе поняття «хоморесу-гари», що означає полювання на бездомних.

США. У цій країні й досі немає достовірної статистики про чисельність бездомних людей. За даними громадських організацій, у Сполучених Штатах без даху протягом року постійно або тимчасово залишаються до 3,5 млн осіб. Щоночі на вулицях американських міст і селищ ночують близько 750 тис. чоловіків, жінок і дітей³. Тому не випадково уряд країни звернувся до багатьох великих міст із пропозицією розробити десятирічний план подолання без-

¹ Головин В. Бездомные разных стран [Електронний ресурс] / В. Головин. – Режим доступу: <http://www.echo.msk.ru/blog/roadmap/1181300-echo>. – Заголовок з екрана.

² Северина О. Бездомные за рубежом [Електронний ресурс] / О. Северина // Нескучный сад : журн. о православ. жизни. – 2003. – № 3 (7). – Режим доступу: <http://www.nsad.ru/articles/bezdomnye-za-rubezhom>. – Заголовок з екрана.

³ США стурбовані зростанням кількості «злочинів ненависті» проти бомжів // Кримінал. – 2008. – 30 квіт.

домності. Одним із результатів цього стало рішення під назвою «Housing first» («Домівка перш за все») про будівництво багатоквартирних, субсидованих державою будинків, оскільки головною причиною бездомності є нестача дешевого, доступного за ціною житла. Ідеєю, що була закладена у зазначеному рішенні, стало усвідомлення пріоритету надання безхатченкам будь-якого постійного житла та засобів підтримки останнього замість залишення цих осіб у соціальних притулках. Але для втілення у життя такого рішення, за визначенням фахівців, треба здолати чимало перешкод¹.

Що стосується стану криміногенності у середовищі бездомних, то у США зростає кількість так званих «злочинів ненависті» проти бездомних. Згідно з даними громадських організацій, зокрема Національної коаліції із захисту бездомних (NCH), жертвами агресивних дій у 2007 р. стали 160 бездомних проти 142 роком раніше (122 випадки нанесення тяжких тілесних ушкоджень і 20 убивств бездомних осіб)²; 64% нападів на бездомних здійснюються в США підлітками у віці від 13 до 19 років. Помічено навіть два випадки, коли нападаючим було по 10 років³.

ФРН. Німецькі закони гарантують усім громадянам право на впорядковане житло площею, як мінімум, 18 м² на кожну людину. Якщо у людини немає власного житла, вона має право звернутися у відповідне відомство і держава бере на себе оплату оренди житла. Проте на практиці звернення по допомогу відбувається рідко, оскільки у житлі треба підтримувати порядок, людині необхідно працювати, так як у противному разі її позбавлять грошової допомоги. Як це не парадоксально, ще одна причина незначної кількості випадків такого звернення криється в тому, що для корінного німця статус отримувача соціальної допомоги є ганебнішим, ніж стати жебраком⁴. До речі, у ФРН просити милостиню офіційно до-

¹ Abel D. For the homeless, keys to a home: Large-scale effort to keep many off street faces hurdles / D. Abel // Boston Globe. – 2008. – February, 24.

² Американцы превратили убийства в спорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.xata.co.il/?n_id=3522. – Заголовок з екрана.

³ США стурбовані зростанням кількості «злочинів ненависті» проти бомжів // Кримінал. – 2008. – 30 квіт.

⁴ Дебрер С. Неідеальний бомж – найбільш гордий в світі? / С. Дебрер // Факты. События. Комментарии. – 2006. – № 39 (545).

зволено, поліцейські хіба що обмежують присутність таких людей на центральних вулицях міста. Законами ФРН за це не передбачено ані кримінальної, ані адміністративної відповідальності. Окрім жебракування, бездомні перебиваються випадковими заробітками, цуплять по дрібницях чуже майно. Гідною альтернативою жебракуванню виступає перевезення речей або сортування смітників. Так само можна заробляти на прожиття продажем вуличних газет¹.

Типовий німецький бездомний – це або наркоман зі стажем, або хронічний алкоголік, що втратив зв'язок із родиною та колишніми друзями й знайомими. Примусового лікування від алкоголізму та наркоманії не існує; воно здійснюється на безоплатній основі, але тільки за бажанням самої людини. Отже, 70% німецьких бездомних – це люди, які страждають на наркотичну або алкогольну залежність і не мають жодних намірів соціалізуватися. Крім того, поширеними причинами існування стану бездомності є: розлучення, безробіття, відсутність чітко відпрацьованих процедур реабілітації після тюремного ув'язнення, не говорячи вже про хвороби, у тому числі психічні.

Кількість бездомних у Німеччині не зареєстровано в жодній державній статистиці. Оцінки стану бездомності робляться лише незалежними установами, що надають соціальні послуги². За оцінками однієї з найавторитетніших організацій – Федерального союзу допомоги бездомним (Bundesarbeitsgemeinschaft Wohnungslosenhilfe), у Німеччині станом на 2006 р. кількість людей, які не мали житла, дорівнювала 345 тис. осіб³. Теоретично можливість повернутися до нормального життя у бездомної людини у Німеччині існує. Для цього достатньо звернутися до соціального відомства, після реєстрації в якому особа отримає соціальну допомогу, медич-

¹ Северина О. Бездомные за рубежом [Електронний ресурс] / О. Северина // Нескучный сад : журн. о православ. жизни. – 2003. – № 3 (7). – Режим доступу: <http://www.nsad.ru/articles/bezdomnye-za-rubezhom>. – Заголовок з екрана.

² Bistrich A. Homelessness in Germany (The visible form of true poverty) [Електронний ресурс] / A. Bistrich. – Режим доступу: <http://www.shareintl.org/archives/homelessness/hl-abgermany.htm>. – Заголовок з екрана.

³ Деббер С. Немецкий божм – самый гордый в мире? / С. Деббер // Факты. События. Комментарии. – 2006. – № 39 (545).

ну страховку, направлення на безоплатне лікування від алкоголізму чи наркоманії, а оренда житла, яке людина підшукує, як вище зазначено, сплачуватиметься за рахунок коштів органів місцевого самоврядування. Крім того, існує чимало соціальних програм із надання допомоги бездомним, існує мережа притулків, релігійних і громадських благодійних організацій, що відповідають європейським стандартам. У них усі нужденні можуть отримати дах над головою, харчування, мати цілком пристойний одяг і навіть безоплатну стоматологічну допомогу. Уся ця робота забезпечується необхідною кількістю спеціально підготовлених соціальних працівників, які проводять консультації із приводу повернення бездомних до нормального життя.

Щодо криміногенної ураженості бездомних осіб у ФРН зазначимо, що, за даними німецьких дослідників, дві третини з обстежених бездомних визнавалися винними в кримінальному злочині протягом останніх кількох років¹. У той же час злочинність створює загрозу для життя цих осіб, оскільки вони самі нерідко стають жертвами насильницьких злочинів.

Франція. За даними, що містяться в щорічному звіті Фонду Абата П'єра (Fondation Abbé Pierre) – громадської організації, яка займається проблемами бездомних, кількість таких осіб у Франції із 2001 р. по 2013 р. зросла на 50%: зараз на вулицях у країні проживає 141 тис. бездомних осіб². Традиційно бездомність розглядалася у Франції із точки зору правопорушення, у даному випадку бродяжництва і жебрацтва. До Кримінального кодексу, оприлюдненого Наполеоном ще на початку XIX ст., була включена відповідна стаття, і тільки в 1994 р. вона була вилучена з КК Франції. Таким чином, ставлення держави до бездомних із політики репресій і придушення змінилося на визнання боротьби із соціальним виключенням як одного з пріоритетних напрямів сучасної соціальної

¹ Health situation of homeless in a health care home in Hannover / T. Doering, E. Hermes, M. Konitzer, G. Fischer, B. Steuernagel // Gesundheitswesen. – 2002. – Jun. – № 64(6):375-82.

² Число бездомных во Франции за десяток лет выросло наполовину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russian.rfi.fr/frantsiya/20140131-chislo-bezdomnykh-vo-frantsii-za-desyatok-let-vyroslo-napolovinu>. – Заголовок з екрана.

політики. У 1998 р. прийнятий Закон проти виключення, в якому визначається сукупність заходів, що регламентовані державою і зобов'язують будь-яке місто та регіон мати програму дій щодо надання житла та допомоги особам, які опинилися у несприятливих умовах, із пріоритетною цільовою спрямованістю на бездомних. Однак спеціальні програми для бездомних допомагають тільки тим, хто в даний момент уже потрапив до цієї категорії. Дуже рідко довгострокові місцеві програми включають до своїх завдань зменшення та запобігання бездомності або зміну умов, які призводять до бездомності¹. До речі, на сьогодні розмір допомоги сягає 440 євро, а якщо бездомний має дитину, йому належить отримати ще 220 євро. На ринках існують безоплатні пункти харчування для жебраків. Так само існують «Ресторани серця», які забезпечують продуктами незаможних людей². У Франції є єдина у світі на теперішній день швидка допомога для бездомних, яка у випадках різких похолодань намагається кожну людину влаштувати у тепле приміщення, допомогти у питаннях гігієни та нагодувати гарячою їжею за необхідності³.

Що стосується інформації щодо кількості правопорушників із середовища французьких бездомних, то в інформаційному просторі, на жаль, маються лише невелика кількість публікацій про окремі випадки.

Вважаємо, що в будь-якому разі ознайомлення із досвідом розв'язання проблеми бездомності в інших державах світу сприятиме не лише порівнянню тактичних засобів у відповідній практиці обмеження кількості бездомних на вулицях населених пунктів, а й обранню нашою країною найкращої на теперішній час стратегії подолання цього явища в цілому.

¹ Бездомность в России: проблематика и методология изучения / Е. А. Коваленко, А. В. Федорев. – М. : Фонд «Ин-т экономики города», 2006. – С. 72, 74.

² Аракелян С. Люди без определенного места жительства [Електронний ресурс] / С. Аракелян. – Режим доступу: http://porogy.zp.ua/?page=blog_view&article=549. – Заголовок з екрана.

³ Бездомные люди Парижа, или жизнь на улицах Парижа по ту сторону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vceizfrance.com/bezdomnyie-lyudi-parizhaili-zhizn-na-ulitsah-parizha-po-tu-storonu>. – Заголовок з екрана.

В научной статье внимание уделено изучению зарубежного опыта борьбы с бездомностью и преступными деяниями лиц без определенного места жительства. В зависимости от отношения государства и общества к проблеме преодоления бездомности, а соответственно и борьбы с преступностью этих лиц, страны разделены на три группы.

In the scientific article attention is paid to foreign experience to combat homelessness and crime stateless certain habitats. Depending on your attitude of state and society to the problem of homelessness, and therefore the fight against crime these people, the countries were divided into three groups.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №2 від 25 лютого 2015 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник **В. С. Батиргарєва**.*

УДК 343.132(477)

О. І. Марочкін, молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем судової, слідчої та прокурорської діяльності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ОСОБАЛИВОСТІ МОТИВУВАННЯ СЛІДЧИМ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА

Статтю присвячено дослідженню особливостей мотивування слідчим обвинувального акта. На підставі аналізу КПК України, слідчої та судової практики його застосування, а також судової практики Європейського суду з прав людини розглядаються питання, що підлягають вирішенню слідчим у обвинувальному акті.

Ключові слова: обвинувальний акт, обвинувачення, мотивування, слідчий, мотивування обвинувального акта.

Постановка проблеми. Розбудова України як демократичної правової держави потребує відновлення довіри до всіх її органів та посадових осіб, у тому числі й уповноважених приймати рішення у кримінальному провадженні¹. Особливого значення ці питання набувають під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності, у тому числі й шляхом прийняття такого процесуального рішення слідчого, як обвинувальний акт. Його мотивування є однією із гарантій забезпечення законності, а отже, й захисту прав і свобод людини і громадянина у кримінальному провадженні.

Ступінь наукової розробки проблеми. Важливі аспекти мотивування процесуальних рішень були предметом наукових пошуків таких представників науки кримінального процесу, як Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, О. Р. Михайленко, О. Б. Муравін, Н. Г. Муратова, О. М. Толочко та ін. Утім

¹ Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. – Заголовок з екрана.

недостатньо розробленими залишаються питання мотивування процесуальних рішень слідчого взагалі та обвинувального акта зокрема. Останній має важливе значення не лише в аспекті формування обвинувачення та формулювання висновків правового характеру, визначення правового статусу особи, а й підсумування досудового розслідування. Зазначене актуалізує наукові пошуки в цій царині, що і зумовило обрання теми цієї статті.

Мета і завдання статті полягають у дослідженні особливостей мотивування обвинувального акта та виявленні на підставі матеріалів вітчизняної слідчої та судової практики, а також практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) недоліків у правозастосовній діяльності.

Виклад основного змісту матеріалу. Як відомо, складанням обвинувального акта завершується діяльність слідчого¹ щодо формування обвинувачення². У цьому процесуальному рішенні обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, мають бути встановлені всебічно й повно (тобто слідчим і прокурором повинно бути досягнуто кінцеву мету доказування обставин кримінального правопорушення).

Зміст мотивувальної частини обвинувального акта міститься у ч. 2 ст. 291 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), виходячи з якої слідчий, серед іншого, мотивує висновки про: 1) фактичні обставини кримінального правопорушення; 2) його правову кваліфікацію; 3) формулювання обвинувачення; 4) обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання; 5) вид

¹ Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України слідчий – це службова особа органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

² Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – С. 267–270; Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – С. 494–498.

і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 6) розмір процесуальних витрат; 7) особу обвинуваченого; 8) особу потерпілого. Розглянемо особливості мотивування обвинувального акта докладніше.

1. Мотивування висновку слідчого про фактичні обставини кримінального правопорушення, які він вважає встановленими (п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК). Зважаючи на те, що судовий розгляд кримінального провадження ініціюється саме обвинувальним актом, законодавець передбачив серед імперативних змістовних складових цього рішення викладення фактичних обставин вчиненого кримінального правопорушення. Разом із тим вивчення слідчої та судової практики виявило непоодинокі випадки неконкретного опису слідчим у обвинувальному акті фактичних обставин кримінального правопорушення чи наведення суперечливих даних, що не дозволяє суду прийняти законне й обґрунтоване рішення про призначення справи до розгляду. Зокрема, в ухвалах суду, постановлених за результатами підготовчого судового засідання у порядку ч. 3 ст. 314 КПК, констатовано «суттєві недоліки у викладенні фактичних обставин кримінального правопорушення» (ухвала Червонозаводського районного суду м. Харкова від 21 жовтня 2013 р., справа № 646/8465/13-к)¹, «суттєві протиріччя, що містяться у фактичних обставинах та не дозволяють суду встановити ставлення особи до події кримінального правопорушення, викладеного в обвинувальному акті» (ухвала Дзержинського районного суду м. Харкова від 27 червня 2013 р., справа № 638/7765/13-к), «неповноту викладених у обвинувальному акті фактичних обставин» (ухвала Дзержинського районного суду м. Харкова від 20 грудня 2013 р., справа № 638/20376/13-к), унаслідок чого обвинувальні акти повернуто прокурору через їх невідповідність вимогам КПК. А ухвалою Балаклійського районного суду Харківської області від 31 жовтня 2013 р. (справа № 610/3769/13-к) судом взагалі зафіксовано невстановлення фактичних обставин кримінального правопорушення².

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

² Там само.

Крім того, недоліки мають місце й при встановленні окремих обставин кримінального правопорушення (часу, місця, знаряддя його вчинення тощо). Зокрема, в ухвалах суду, постановлених за результатами підготовчого судового засідання, указується на «відсутність в обвинувальному акті дати вчинення кримінального правопорушення та посилання на те, що точна дата в ході досудового розслідування не встановлена» (ухвала Держинського районного суду м. Харкова від 4 червня 2013 р., справа № 638/6854/13-к); «відсутність в обвинувальному акті точного місця вчинення кримінального правопорушення, а саме, в якому районі та якій області його вчинено» (ухвала Балаклійського районного суду Харківської області від 16 жовтня 2013 р., справа № 610/2156/13-к)¹. Ухвалою Чугуївського міського суду Харківської області від 25 лютого 2013 р. (справа № 2036/6073/2012) встановлено нечіткість викладення фактичних обставин та відсутність в обвинувальному акті відомостей щодо знаряддя злочину, що зумовило повернення обвинувального акта прокурору у зв'язку із невідповідністю вимогам КПК².

2. *Мотивування висновку слідчого про правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність (п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК).* В обвинувальному акті мають зазначатися факти та підстави початку досудового розслідування, зміни кваліфікації кримінального правопорушення, об'єднання або виділення матеріалів досудового розслідування, зупинення (відновлення) досудового розслідування або закриття кримінального провадження щодо окремих осіб або за окремими епізодами обвинувачення, що мали місце в межах цього кримінального провадження. Викладаючи в обвинувальному акті обставини кримінального правопорушення, описуючи певні дії особи (окремі епізоди обвинувачення) відповідно до ознак, передбачених конкретними статтями Кримінального кодексу України (далі – КК), слідчий повинен

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

² Там само.

указати, чому недоцільною є кваліфікація цих дій узагалі або за іншими (суміжними, схожими) статтями КК (окремо вказуючи на наявність сукупності кримінальних правопорушень, необхідність окремої кваліфікації дій обвинуваченого або на те, що вказані дії охоплюються іншим складом злочину, обвинувачення за яким уже викладено у цьому ж обвинувальному акті). Слідчий має також довести роль кожного з обвинувачених у події кримінального правопорушення (докладніше див. рішення ЄСПЛ у справі «Падуро проти України» від 11 грудня 2014 р.¹).

Водночас на практиці мають місце випадки невиконання слідчим вимог закону щодо кваліфікації дій обвинуваченого. У цьому контексті необхідно підкреслити, що, враховуючи поліаспектне значення обвинувального акта, указане в ньому обвинувачення має бути конкретним за змістом, що, серед іншого, означає правильну кваліфікацію дій обвинуваченого. Однак серед підстав повернення судом обвинувального акта прокурору зустрічаються випадки недотримання слідчим вимог закону в цій частині².

Обвинувачення, сформульоване в обвинувальному акті, не повинно істотно відрізнятися за фактичними та юридичними обставинами від формулювання підозри у повідомленні про підозру. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) зазначив, що обвинувальний акт вважається таким, що не відповідає вимогам законодавства, якщо

¹ Справа «Падуро проти України» (Заява №48229/10) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_a33. – Заголовок з екрана.

² Так, ухвалою Червонозаводського районного суду м. Харкова за результатами підготовчого судового засідання обвинувальний акт повернуто прокурору у зв'язку із невідповідністю вимогам КПК. Судом встановлено, що обвинувальний акт взагалі не містить відомостей щодо правової кваліфікації кримінального правопорушення, посилань на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність (ухвала Червонозаводського районного суду м. Харкова від 9 жовтня 2013 р., справа №646/9021/13-к), що унеможливило визначення статті КК, за якою особа обвинувачується. В ухвалі Сахновщинського районного суду Харківської області від 16 січня 2014 р. (справа №634/1471/13-к) суд констатував відсутність підстав для зазначення повторності в якості кваліфікуючої ознаки, що стало однією з підстав повернення обвинувального акта прокурору (див.: Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана).

містить положення, що суперечать одне одному¹. Так, за результатами підготовчого судового засідання ухвалою Ленінського районного суду м. Харкова від 6 листопада 2013 р. (справа №642/9523/13-к) обвинувальний акт щодо вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 299 КК, повернуто прокурору. Судом, зокрема, зазначено, що, як вбачається зі сформульованого в обвинувальному акті обвинувачення, особі було повідомлено про підозру в учиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК. Разом із тим в обвинувальному акті зазначено, що особа вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 299 КК. На думку суду, зазначене свідчить про наявність істотних суперечностей в обвинувальному акті та його невідповідність вимогам ст. 109 КПК².

За наявності кількох обвинувачених обвинувальний акт повинен містити правову кваліфікацію кримінальних правопорушень, учинених кожним із них. Утім, за результатами підготовчого судового засідання ухвалою Шевченківського районного суду Харківської області від 20 лютого 2013 р. (справа № 637/181/13-к) обвинувальний акт щодо вчинення особами кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК, повернуто прокурору. Суд установив, що обвинувальний акт не містить відомостей щодо правової кваліфікації кримінального правопорушення, вчиненого одним з обвинувачених, дії якого взагалі слідством ніяк не кваліфіковані³.

3. Мотивування висновку слідчого про формулювання обвинувачення (п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК). Унаслідок імпліцитного (прихованого) характеру мотивування такого акта система і форма викладення обвинувачення повинні приводити слідчого та прокурора до

¹ Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] : інформ. лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивіл. і кримінал. справ від 3 жовт. 2012 р. №223-1430/0/4-12. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/informacijni_listi.html. – Заголовок з екрана.

² Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

³ Там само.

логічного висновку про достатність доказів для складання обвинувального акта. Тобто, з одного боку, недопустимою є стислість формулювання обвинувачення (адже ігнорування будь-яких обставин може призвести до неправильної кваліфікації кримінального правопорушення), а з другого – неправильним та недоцільним є включення до формулювання обвинувачення фактів, що не мають відношення до даного кримінального провадження. Однак не можна обмежуватися лише загальним посиленням на винуватість обвинуваченого, не розкриваючи змісту суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, не вказуючи обставин, які характеризують форму вини та характер умислу або необережності, мотив та мету кримінального правопорушення. До того ж особливого значення набувають терміни, що використовує слідчий при складанні обвинувального акта. Ці терміни мають бути конкретними, зрозумілими та загальноприйнятими.

Утім у правозастосовній діяльності мають місце певні недоліки у викладенні цієї частини обвинувального акта. Наприклад, за результатами підготовчого судового засідання ухвалою Червонозаводського районного суду м. Харкова від 9 жовтня 2013 р. (справа № 646/9021/13-к) обвинувальний акт щодо вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 191 КК, повернуто прокурору через те, що в ньому взагалі відсутнє формулювання обвинувачення¹. Ухвалою Чугуївського міського суду Харківської області від 30 травня 2013 р. (справа № 636/1957/13-к) обвинувальний акт із мотивів відсутності конкретизації обвинувачення також повернуто прокурору².

Формулювання обвинувачення повинно містити в собі юридичну оцінку всіх дій обвинуваченого, встановлених під час досудового розслідування. Ухвалою Держинського районного суду м. Харкова від 4 червня 2013 р. (справа № 638/6854/13-к) обвинувальний акт за результатами підготовчого судового засідання повернуто прокурору, оскільки не всі дії обвинуваченого, викладені в обви-

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

² Там само.

нувальному акті, знайшли своє відображення у формулюванні обвинувачення¹.

В обвинувальному акті, складеному стосовно кількох обвинувачених, формулювання обвинувачення повинно містити належну юридичну оцінку дій кожного із них. Так, ухвалою Дзержинського районного суду м. Харкова від 20 грудня 2013 р. (справа № 638/20376/13-к) обвинувальний акт щодо вчинення двома особами кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 296 КК, повернуто прокурору у зв'язку із відсутністю юридичної оцінки дій однієї з осіб².

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК у кримінальному провадженні також підлягає доказуванню винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення³.

4. *Мотивування висновку слідчого про обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання (п. 6 ч. 2 ст. 291 КПК)*, не повинно зводитися до їх простого перелічення, оскільки необхідність їх всебічного, повного і неупередженого встановлення та дослідження випливає зі змісту засади законності кримінального провадження (ст. 9 КПК). Утім мають місце недоліки з встановлення вказаних обставин, що, зокрема, констатовано в ухвалі Київського районного суду м. Харкова від 13 січня 2014 р. (справа № 640/65/14-к). Обвинувальний акт щодо вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 296 КК, повернуто прокурору через

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

² Там само.

³ Так, в ухвалі Чугуївського міського суду Харківської області від 28 серпня 2013 р. (справа № 636/3362/13-к) звернуто увагу на відсутність посилань в обвинувальному акті на наявність умислу в особи; ухвалою Балаклійського районного суду Харківської області від 16 жовтня 2013 р. (справа № 610/2156/13-к) встановлено відсутність в обвинувальному акті вказівки на мотив учинення обвинуваченим кримінального правопорушення, а ухвалами Сахновщинського районного суду Харківської області від 27 листопада 2013 р. (справа № 634/1214/13-к) та від 4 грудня 2013 р. (справа № 634/1204/13-к) констатовано недоліки у викладенні в обвинувальному акті мети вчинення кримінального правопорушення (див.: Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана).

відсутність посилання на обставини, що обтяжують покарання, хоча необхідність у цьому вбачається з фактичних обставин учиненого кримінального правопорушення¹.

5. *Мотивування висновку слідчого про вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (п. 7 ч. 2 ст. 291 КПК).* В обвинувальному акті вид і розмір такої шкоди мають зазначатись окремо стосовно кожного потерпілого. Така необхідність зумовлена тим, що встановлення цих обставин має важливе значення для забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а в окремих кримінальних правопорушеннях – і для кваліфікації діяння обвинуваченого².

6. *Мотивування висновку слідчого про розмір процесуальних витрат (розмір витрат на залучення експерта у разі проведення експертизи під час досудового розслідування – п. 8 ч. 2 ст. 291 КПК).* В обвинувальному акті точний розмір процесуальних витрат має вказуватись окремо стосовно кожної проведеної експертизи із зазначенням її реквізитів. Проте така вимога законодавця виконується не завжди³.

7. *Мотивування висновку слідчого щодо відомостей про особу обвинуваченого (п. 2 ч. 2 ст. 291 КПК).* Відповідно до пп. 4 та 5 ч. 1 ст. 91 КПК у кримінальному провадженні підлягають доказуванню

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

² Проте серед досліджених автором процесуальних документів виявлені обвинувальні акти, що мають певні вади в частині мотивування вказаних обставин. Зокрема, за результатами підготовчого судового засідання ухвалою Дзержинського районного суду м. Харкова від 12 червня 2013 р. (справа № 638/6857/13-к) обвинувальний акт щодо вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК, повернуто прокурору. Однією з підстав такого рішення суду стало невизначення в обвинувальному акті розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (див.: Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана).

³ Так, ухвалою Дзержинського районного суду м. Харкова від 12 червня 2013 р. (справа № 638/6857/13-к) обвинувальний акт щодо вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК, повернуто прокурору через те, що з нього не вбачається розмір витрат на залучення експерта, що, на переконання суду, перешкоджає призначити судовий розгляд (див.: Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана).

обставини, які характеризують особу обвинуваченого, або виключають кримінальну відповідальність, або є підставою для закриття кримінального провадження, а також обставини, що є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності або покарання. Зокрема, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 291 КПК обвинувальний акт має містити анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство), що повинні бути встановлені з максимальною повнотою¹.

Як свідчить аналіз слідчої практики, до відомостей, зазначених у п. 2 ч. 2 ст. 291 КПК, цілком слушно мають додаватися також і відомості про наявність або відсутність в особи судимостей. Такі відомості мають суттєве значення для правильної правової кваліфікації кримінального правопорушення, визначення обставин, що можуть обтяжувати покарання, а також характеристики особи².

¹ На жаль, на практиці мають місце недоліки у складанні цієї частини обвинувального акта. Так, за результатами підготовчого судового засідання ухвалою Чугуївського міського суду Харківської області від 31 січня 2014 р. (справа № 636/1059/13-к) обвинувальний акт щодо вчинення особами кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 185 КК, повернуто прокурору у зв'язку із невідповідністю вимогам КПК. Судом встановлено, що підозру в учиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 185 КК, згідно з обвинувальним актом, направленим до суду, пред'явлено не тій особі, відносно якої обвинувальний акт переданий до суду (див.: Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана).

² Разом із тим зустрічаються недоліки у визначенні та викладенні наявності або відсутності судимості в обвинуваченого. Так, в ухвалі Держинського районного суду м. Харкова від 4 червня 2013 р. (справа № 638/6854/13-к) констатовано, що в обвинувальному акті стосовно вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 309 КК, узагалі відсутні відомості щодо наявності чи відсутності судимості обвинуваченого, а в ухвалі Чугуївського міського суду Харківської області від 30 травня 2013 р. (справа № 636/1957/13-к) зазначено, що в обвинувальному акті щодо вчинення особою кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 187 та ч. 1 ст. 304 КК, неправильно вказано дату винесення вироку за попередньою судимістю обвинуваченого (див.: Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана).

Особливої уваги потребує з'ясування обставин припинення судимості особи внаслідок її погашення або зняття за наявності законних підстав. Так, за результатами підготовчого судового засідання ухвалою Держинського районного суду м. Харкова від 20 грудня 2013 р. (справа № 638/20376/13-к) обвинувальний акт щодо вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 296 КК, повернуто прокурору через відсутність достовірних відомостей щодо наявності судимості в обвинуваченого. Установлено, що календарно визначений йому іспитовий строк після вироку суду вже завершився, проте дані щодо винесення судом відповідної ухвали за поданням кримінально-виконавчої інспекції не наведені, указівка ж на судимість, у свою чергу, дає підстави вважати таку інформацію сумнівною¹.

8. *Мотивування висновку слідчого щодо відомостей про особу потерпілого (п. 3 ч. 2 ст. 291 КПК).* Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 291 КПК обвинувальний акт має містити анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство). Більше того, за деяких обставин (учинення певних категорій кримінальних правопорушень) установлення особи потерпілого є вкрай важливим².

Наведене дозволяє дійти висновку, що обвинувальний акт як підсумковий акт досудового розслідування, в якому слідчий формулює кінцеве для цієї стадії кримінального провадження обвинувачення, виконає своє функціональне призначення лише за умови відповідності його вимозі вмотивованості, сутність якої полягає у наведенні слідчим з усіх питань, які підлягають розв'язанню в даному рішенні, ґрунтовних висновків.

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

² На жаль, на практиці мають місце такі недоліки у викладенні в обвинувальному акті відомостей про особу потерпілого: відсутність його анкетних даних взагалі (ухвала Держинського районного суду м. Харкова від 27 червня 2013 р., справа № 638/7765/13-к), неправильне зазначення його по батькові (ухвала Чугуївського міського суду Харківської області від 30 травня 2013 р., справа № 636/1957/13-к) та ін. (див.: Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. – Заголовок з екрана).

Статья посвящена исследованию особенностей мотивировки следователем обвинительного акта. На основании анализа УПК Украины, следственной и судебной практики его применения, а также судебной практики Европейского суда по правам человека рассматриваются вопросы, подлежащие разрешению следователем в обвинительном акте.

The article is devoted to the particular qualities of motivation of indictment by the investigator. Dealing the questions which are to be subject to deal in indictment, based on Criminal Procedure Code, practice of its application and decisions European Court of Human Rights.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем судової, слідчої та прокурорської діяльності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 18 березня 2015 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор
О. Г. Шило.

УДК 343.9:340.134(477):061.1

О. М. Овчаренко, кандидат юридичних наук, в. о. завідувача сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

СИСТЕМИ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена характеристиці системи органів кримінальної юстиції. На основі вивчення європейського досвіду та національного законодавства здійснено класифікацію органів кримінальної юстиції.

Ключові слова: органи кримінальної юстиції, система органів кримінальної юстиції, суд, поліція, органи прокуратури, Європейський Союз.

На державному рівні Україною проголошено курс на європейську інтеграцію. Указом Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 р. визначено, що метою нашої держави є набуття статусу повноправного членства в цій міжнародній організації¹. Відповідно до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, схваленої Верховною Радою України 18 березня 2004 р., первинне і вторинне законодавство ЄС має враховуватися при розробці нових нормативних актів України². Окрім того, закріплена вимога приведення чинного законодавства у відповідність до існуючих актів. Указані завдання набувають особливої значущості у світлі отримання Україною

¹ Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11 черв. 1998 р. № 615/98 // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 24. – Ст. 870.

² Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.

статусу асоційованого членства в ЄС 27 червня 2014 р¹. Отже, актуальність вивчення європейських стандартів і практик організації та функціонування органів державної влади, зокрема у сфері кримінальної юстиції, є беззаперечною.

Проблема визначення сутності та змістовних елементів системи органів кримінальної юстиції вивчалася як вітчизняними (Н. В. Сібільова, М. І. Сірий, М. Є. Шуміло, С. Г. Міщенко), так і закордонними вченими (С. Т. Рейд, І. Б. Михайловська, Т. Г. Морщакова). Однак у юридичній літературі наразі бракує єдності у розумінні концепції кримінальної юстиції та її складників. Не намагаючись дати вичерпну відповідь на поставлені фундаментальні питання, спробуємо у цій статті узагальнити основні підходи до поняття системи кримінальної юстиції та представити власну класифікацію органів, які належать до її структури.

У прийнятій Концепції реформування кримінальної юстиції України² вперше визначено поняття «система кримінальної юстиції». До неї включено кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство, а також органи та установи кримінальної юстиції, що розглядають кримінальні справи, інститут державних обвинувачів (прокуратура), органи, наділені повноваженнями проводити досудове розслідування, органи та установи виконання кримінальних покарань, адвокатуру. Варто відзначити, що дане поняття містить як *нормативний*, так і *функціональний* аспекти досліджуваного явища, тоді як у більшості наукових джерел приділяється увага переліку органів і установ, що складають систему кримінальної юстиції.

На вирізнення організаційного і процесуального аспектів системи кримінальної юстиції звертають увагу зарубіжні науковці. Так, професор Вашингтонського університету С. Т. Рейд характеризує

¹ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс] : підписана 27 черв. 2014 р. . – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535. – Заголовок з екрана.

² Концепція реформування кримінальної юстиції в Україні [Електронний ресурс] : затв. Указом Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008 // Президент України Віктор Ющенко : офіц. інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/7703.html>. – Заголовок з екрана.

кримінальну юстицію як систему і процес¹. Більше того, кримінальний процес, тобто метод, за допомогою якого система розглядає кожний конкретний випадок, є сукупністю взаємоумовлених дій. Він складається із законодавчо визначених взаємопов'язаних послідовних стадій, частина з яких (приміром, арешт або розгляд справи у суді) відбувається публічно, а частина, незважаючи на всю свою суспільну значущість, проходить за зачиненими дверима правоохоронних органів. Система кримінальної юстиції має розглядатися як єдине ціле².

Отже, ураховуючи наведені позиції учених, можна виділити:

а) *процедурний аспект системи кримінальної юстиції*, який включає норми і положення закону, що регламентують провадження у разі виявлення компетентними органами держави факту вчинення кримінального правопорушення (цей аспект тотожний кримінальному процесу);

б) *функціонально-інституціональний аспект системи кримінальної юстиції*, що охоплює систему державних органів, уповноважених реагувати на правопорушення й усувати їх негативні наслідки. Дієвість указаної системи суттєвою мірою залежить від вдалого розподілу функцій і повноважень органів і посадових осіб, які складають її елементи.

Як справедливо відзначається у науковій літературі, кримінальна юстиція – це цілісний правовий механізм, що покликаний забезпечити реалізацію правосуддя³. Досить влучно систему органів кримінальної юстиції охарактеризував С. Г. Міщенко, указавши, що до неї входять державні правоохоронні органи – дізнання, досудового слідства, прокуратури та суди загальної юрисдикції із розгляду кримінальних справ, організаційно не віднесені до однієї управлінської структури. Водночас, на думку вченого, однорідність цілей,

¹ Reid S. T. *Crime and Criminology* / S. T. Reid. – 13th Edition. – Oxford University Press, 2011. – P. 260.

² *The Challenge of Crime in a Free Society. A Report by the President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice* [Електронний ресурс]. – Washington : United States Government Printing Office, 1967. – Режим доступу: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/42.pdf>. – Заголовок з екрана.

³ Прилуцький С. В. Кримінальна юстиція України: права природа, шлях реформи та відродження / С. В. Прилуцький // Бюл. М-ва юстиції. – 2007. – № 7. – С. 10.

завдань та характеру їхньої діяльності, а також процесуальна форма здійснення останньої об'єднує цю частину державного правоохоронного апарату в цілісну та самодостатню систему¹. На думку американського дослідника А. В. Боуза, характеристиками будь-якої системи є координація, взаємодія, порядок, єдність методів діяльності, співробітництво, об'єднання, внутрішні зв'язки, організація й структура. Система функціонує як організм, що складається із різних, але взаємопов'язаних і взаємоузгоджених частин. У свою чергу, незалежність структурних одиниць системи кримінальної юстиції негативно відбивається на її ефективності².

Система органів кримінальної юстиції. На жаль, жодний міжнародно-правовий документ не дає характеристики оптимальної інституційної моделі органів кримінальної юстиції. У будь-якій країні це питання вирішується індивідуально відповідно до традицій, особливостей організації органів державної влади і конкретних завдань системи кримінальної юстиції.

У науковій юридичній науці представлено кілька теоретичних моделей системи кримінальної юстиції, що розрізняються за базисними елементами (за органами, функціями, методами діяльності), їх приналежністю (суспільству й державі або тільки державі), характером зв'язків між ними (ієрархічні або децентралізовані), а саме: 1) функціонально-суб'єктна децентралізована державна модель органів кримінальної юстиції (В. М. Кудрявцев³) або суспільно-державна (І. Б. Михайловська⁴); 2) державна ієрархічна суб'єктно-функціональна (Г. Г. Зуйков⁵); 3) динамічна суспільно-

¹ Міщенко С. Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Г. Міщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2011. – 20 с.

² Bouza A. V. Police Administration. Organization and Performance / A. V. Bouza. – New York, 1978. – P. 291–292.

³ Кудрявцев В. Н. Уголовная юстиция как система / В. Н. Кудрявцев // Правовая кибернетика. – М. : Наука, 1973. – С. 7–21.

⁴ Теория управления в сфере правоохранительной деятельности : [учебник / В. З. Веселый, Г. М. Воскресенский, В. Е. Караханов и др.]; под ред. В. Д. Малкова. – М. : [б. и.], 1990. – С. 121–122, 209–224; Михайловская И. Б. Социальное назначение уголовной юстиции и цель уголовного процесса / И. Б. Михайловская // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 111–118.

⁵ Зуйков Г. Г. Организация расследования преступлений как практическая деятельность, предмет исследования и преподавания / Г. Г. Зуйков // Организация

державна функціонально-суб'єктна (С. Є. Віцин¹); 4) функціонально-суб'єктна (Т. Г. Морщакова²).

У країнах ЄС у систему кримінальної юстиції входять поліція, суди, державні обвинувачі, державні захисники, органи виконання покарань, органи пробації (своєрідний аналог вітчизняним органам і установам виконання покарання, що мають більш широкі функції), тобто це визначення охоплює практичну діяльність інститутів держави, спрямованих на підтримку соціального контролю, утримання від учинення злочинів та зменшення злочинності, притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб і призначення їм покарань та реабілітаційних заходів. Так, у Болгарії органами кримінальної юстиції є органи загальної компетенції, а також створено спеціалізований орган – Національну службу з боротьби з організованою злочинністю³. У Польщі до органів кримінальної юстиції належать поліція, прокуратура⁴. До органів кримінальної юстиції Угорщини належать Національне бюро розслідувань, поліція, прикордонна служба, митні органи⁵. До органів кримінальної юстиції

расследования преступлений органами внутренних дел : сб. ст. – М. : Акад. МВД СССР, 1978. – С. 3–24.

¹ Віцин С. Е. Системный подход и преступность : монография / С. Е. Вицин. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 88–139.

² Морщакова Т. Г. Система уголовной юстиции: цели, функции и направления совершенствования / Т. Г. Морщакова // Проблемы совершенствования советского законодательства : сб. науч. тр. / М-во юстиции СССР. – М. : ВНИИСЗ, 1988. – Вып. 41. – С. 121–133.

³ Шостко О. Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах : монографія / О. Ю. Шостко. – Х. : Право, 2009. – С. 315–316; Клітченко О. С. Забезпечення внутрішньої безпеки країн у контексті нових загроз і викликів (Болгарія, Румунія, Словаччина та Угорщина) [Електронний ресурс] / О. С. Клітченко // Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb3&issue=2005_2. – Заголовок з екрана.

⁴ Policing Profiles of Participating and Partner States [Електронний ресурс] : Poland // OSCE : Policing OnLine Information System. – Режим доступу: http://polis.osce.org/countries/details?item_id=37. – Заголовок з екрана; Шостко О. Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах : монографія / О. Ю. Шостко. – Х. : Право, 2009. – С. 316–317.

⁵ Організована злочинність в Україні та країнах Європи : посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 114; Шостко О. Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах : монографія / О. Ю. Шостко. – Х. : Право, 2009. – С. 323–324.

Румунії віднесено прокуратуру, Департамент боротьби з корупцією, поліцію¹ тощо.

У довіднику з установ кримінальної юстиції (Criminal Justice Agencies), виданому в 1970–1972 рр. Урядом США, наведено такий перелік органів кримінальної юстиції: суди (Courts); правозастосовні органи (Law Enforcement Agencies); виправні установи (Correction Institutions); установи, що контролюють поведінку умовно засуджених та умовно-достроково звільнених (Probation and Parole Agencies); державні обвинувачі (Prosecutors); державні захисники (Public Defenders); інші установи кримінальної юстиції. Варто відзначити, що органи, які входять у систему кримінальної юстиції США, належать до різних гілок державної влади. Так, суди утворюють самостійну гілку, інші органи є складовою частиною виконавчої гілки влади².

Як справедливо відзначає М. І. Сірий, спільними для органів кримінальної юстиції країн Європи є такі риси. У поліцейському відомстві не може бути органу, наділеного повноваженнями на самостійне проведення попереднього розслідування, самостійне виконання слідчих дій, спрямованих на процесуальне закріплення доказів. Основним суб'єктом на попередньому розслідуванні виступає прокуратура, процесуальне закріплення доказів на досудових стадіях шляхом проведення слідчих дій здійснює судовий орган³.

У країнах Європи органи кримінальної юстиції мають різні структуру, повноваження та порядок підпорядкованості, тому що побудова системи державних органів, у тому числі кримінальної юстиції, є суверенною справою кожної країни. Про це свідчить досвід окремих європейських країн, які відповідно до вимог Євросо-

¹ Гурська З. «Рожева мрія» Румунії про Шенген посунулася за горизонт [Електронний ресурс] / З. Гурська // Перший національний : офіц. сайт тв. – Режим доступу: <http://1tv.com.ua/uk/specialnews/2013/02/01/1627>. – Заголовок з екрана.

² The Criminal Justice System: An Introduction / Ronald J. Waldron, Chester L. Quarles, David H. McElreath, Michelle E. Waldron, David Ethan Milstein. – Washington : CRC Press, 2009. – P. 23.

³ Сірий М. І. Реформи правоохоронних органів у Європі й Україні / М. І. Сірий // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 8 (72). – С. 26.

йозу реформують системи органів кримінальної юстиції з урахуванням національних особливостей¹.

На підставі вивчення європейського досвіду функціонування органів кримінальної юстиції можна здійснити їх *класифікацію за кількома критеріями*:

I. За способом управління системою кримінальної юстиції відповідні органи поділяються на:

а) *централізовані (більшість країн ЄС, Україна та країни СНД)*. У Данії централізовані поліцейські органи є уніфікованими. У разі наявності спеціалізованих органів (окрім поліції) вони виконують інші функції. Юрисдикція спеціалізованих органів не залежить від того, чи йдеться про великі міста або сільську місцевість. Фінансування органів кримінальної юстиції здійснюється із центрального бюджету. Організаційно і процесуально всі місцеві осередки відповідних органів підпорядковуються центральному відомству, яке встановлює правила діяльності підпорядкованих йому органів і видає обов'язкові для виконання вказівки;

б) *децентралізовані (ФРН, Велика Британія, США)* системи кримінальної юстиції характеризуються відсутністю єдиної централізованої системи управління відповідними органами та наявністю різних джерел їх фінансування (це бюджети як загальнонаціонального, так і місцевого рівня). Наприклад, у *Великій Британії* центральні, регіональні і місцеві правоохоронні органи є автономними в межах власної юрисдикції. Існують різні варіанти реалізації такої моделі, проте їх характерною ознакою залишається відсутність ієрархії. У Великій Британії центральних правоохоронних формувань не існує взагалі – на вищому рівні державного управління діють лише координаційні структури. Однак усі правоохоронні формування фінансуються із центрального бюджету. Під впливом континентальних європейських моделей муніципальні поліцейські формування, тобто такі, які створюються і фінансуються місцевими

¹ Шишолін П. А. Бачення концепцій реформування правоохоронних органів / П. А. Шишолін // Реформування системи правоохоронних органів України та міжнародний досвід трансформації поліції в країнах Центральної та Східної Європи : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Київ, 14 жовт. 2005 р.) / Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України ; за заг. ред. О. С. Бодрука. – К. : НІПМБ, 2006. – С. 36–39.

громадами, фактично припинили своє існування, хоча дозволені законом. У ФРН, з одного боку, поряд із місцевими (земель, міст і округів) поліцейськими органами діють федеральні, з другого – муніципальної поліції (поліції місцевих громад) практично не існує, хоча це дозволяється законом. Поліцейські органи у Німеччині, так само як й у Великій Британії, фінансуються із центральних бюджетів федерації і бюджетів окремих земель. Найбільш децентралізованою вважається система кримінальної юстиції США. У цій країні існують федеральні правоохоронні органи, правоохоронні органи штатів, великих міст, округів, місцевих громад, окремих територій, містечок і навіть університетських кампусів. Усі вони є автономними, мають різну юрисдикцію, джерела фінансування, процедури адміністративного та оперативного підпорядкування. У назвах федеральних органів, як правило, присутні слова «агентство» або «служба». На рівні штатів і великих міст правоохоронні органи називаються поліцією, на рівні громад і окремих територій – офісами шерифа. Правоохоронці, що обслуговують суди і пенітенціарну систему, називаються маршалами та констеблями. На федеральному рівні також спостерігається значне різноманіття органів кримінальної юстиції. Структурно вони належать до різних міністерств, більшою частиною до Міністерства юстиції (серед них ФБР та Агентство по боротьбі з наркотиками) і внутрішньої безпеки (у тому числі Секретна служба), або можуть бути автономними в межах системи органів виконавчої влади (наприклад, Капітолійська поліція США)¹.

II. За належністю системи органів кримінальної юстиції до певної правової системи. У науковій юридичній літературі традиційною є класифікація інститутів права відповідно до їх належності до певної правової сім'ї:

а) *романо-германської*. До основних ознак романо-германської правової сім'ї належать: 1) формування на основі рецепції (запозичення) римського права, яке після розпаду Західної Римської

¹ Їжак О. Порівняльно-правовий аналіз поняття правоохоронних органів за вітчизняним та зарубіжним законодавством, їх характерні ознаки, види та місце в системі органів виконавчої влади [Електронний ресурс] / О. Їжак. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/July2009/29.htm>. – Заголовок з екрана.

імперії понад сім століть було «мертвим», нечинним правом, та канонічного права; 2) єдине розуміння норми права, котра розглядалася як абстрактне, загальне та неперсоніфіковане правило поведінки, що може неодноразово застосовуватися до невизначеної кількості випадків та осіб; 3) основним джерелом права виступає нормативно-правовий акт, головним з яких в ієрархії починаючи з ХІХ ст. є закон. Інші джерела права також визнаються, але мають другорядне значення; 4) за деякими винятками, не визнаються правотворчі повноваження судді та судові прецеденти; 5) визнається поділ права на публічне та приватне, а також на відносно виокремлені галузі (конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне та ін.); 6) усі основні галузі права кодифіковані; 7) наявність системи загальних принципів, на яких базується правовий порядок. Деякі з них зафіксовано в законодавстві (наприклад, заборона зловживати правом, порушувати рівноправність чоловіків і жінок); 8) пріоритет матеріального права над процесуальним¹.

Як відзначає Л. Ю. Тюріна, до головних ознак судових і правоохоронних органів країн романо-германського типу можна віднести: 1) наявність спеціалізованих судів, що складають відособлені судові системи, насамперед адміністративної юстиції та Конституційного Суду України; 2) підпорядкування прокуратури, функціональне призначення якої полягає в здійсненні кримінального переслідування і підтримки обвинувачення в суді, Міністерству юстиції із чітким поділом компетенції залежно від ієрархічної побудови судів загальної юрисдикції; 3) наявність слідчого судді; 4) централізоване управління в системі органів внутрішніх справ²;

б) *англосаксонської*. Особливостями цієї правової родини є: а) значна питома вага судових рішень у структурі джерел права; б) яскраво виражений казуальний характер права, що проявляється у домінуванні прецедентів над кодифікованими правовими актами серед джерел права; в) незначна частка рецепції інститутів римсько-

¹ Зайчук О. В. Теорія держави і права : підручник / О. В. Зайчук ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 25–26.

² Тюріна О. В. Сучасні системи судових і правоохоронних органів (порівняльно-правова характеристика) : навч. посіб. / О. В. Тюріна. – К. : КНТ : Вид. дім «Скіф», 2008. – С. 29.

го права в історичній ретроспективі; г) значна роль процесуального права у порівнянні із матеріальним; д) високий рівень незалежності судової влади щодо інших гілок влади; е) обвинувальний характер судового процесу із розвиненим принципом змагальності¹; є) менш абстрактний характер норм, ніж у романо-германському праві; ж) відсутність принципового значення поділу на приватне і публічне право; з) поширеність інституту присяжних².

Базовими ознаками англосаксонського типу системи судових і правоохоронних органів є такі: 1) наявність спеціалізованих судів без виділення їх в окремі судові системи; 2) підпорядкованість прокуратури, функціональне призначення якої полягає в здійсненні кримінального переслідування, Міністерству юстиції; 3) децентралізоване управління в системі Міністерства внутрішніх справ (поліції)³;

в) *традиційної* (традиційні, зокрема мусульманські, правові системи вносять свій вклад у розвиток системи кримінальної юстиції ЄС (Франція, ФРН)). До сутнісних ознак традиційних правових систем можна віднести такі: 1) відсутність або обмежена кількість писемних, офіційних джерел права. Основним джерелом права є звичаї, традиції та релігійні норми; 2) відсутність чітко вираженої структури інститутів влади, відсутність юридичної професії та юридичної науки; 3) правосуддя вершать, як правило, старійшини; 4) дотримання норм-традицій та норм-звичаїв заповане на авторитеті лідерів громади, а також на уявленнях про потойбічний світ, адже порушення звичаю може спричинити негативну реакцію духів; 5) звичайне право впливає на формування місцевої влади, регулює основні питання суспільного життя, визначає порядок та організацію правосуддя всередині громади⁴.

¹ Марченко М. Н. Источники права : учеб. пособие / М. Н. Марченко. – М. : Вестбелі : Проспект, 2005. – С. 517–534.

² Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – С. 128–132.

³ Тюріна О. В. Сучасні системи судових і правоохоронних органів (порівняльно-правова характеристика) : навч. посіб. / О. В. Тюріна. – К. : КНТ : Вид. дім «Скіф», 2008. – С. 56.

⁴ Саидов А. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / А. И. Саидов. – М. : НОРМА, 2000. – 261 с.

До 2050 р. відсоток мусульманського населення ЄС зросте з 5% до 20% (дані Інституту міграційної політики надруковані у газеті *The Daily Telegraph*)¹. Тому не випадково ісламські мораль і право посідають усе більш помітне місце в правовій системі ЄС. Так, за даними журналу *Der Spiegel*, у мечетях чи кафе ФРН збираються мусульманські старійшини, розглядають судові випадки і виносять вироки, виконання яких контролюють ісламські спільноти. Ісламські судді виступають посередниками між іммігрантами, часто «скривдженими» німецьким правосуддям. Також є нерідкими випадки, коли шаріатські судді займаються прикриттям і виправданням злочинів, учинених мусульманами, перешкоджаючи діям німецьких органів правосуддя.

Німецькі політики та соціальні служби звертають увагу на примусові шлюби і «вбивства честі» в ісламській общині, проте діяльність ісламських суддів залишається багато в чому непоміченою громадськістю. Журналіст І. Вагнер у своїй книзі «Судді без законів» так описує цей феномен: «Ісламська паралельна система правосуддя стає загрозою конституційній правовій системі. Влада цих суддів ґрунтується не на законі, а на положеннях, що існують усередині ісламської громади. Більшість із так званих суддів є старійшинами кланів, імамами, деякі для вирішення спорів навіть спеціально приїжджають із Туреччини або Лівану. Часто мусульмани звертаються до суддів у випадках суперечок між сім'ями або коли потрібно засудити дочку, що має відносини з немусульманами»². Судді і прокурори не раз висловлювалися проти такої альтернативи правосуддю, що значно ускладнює розкриття багатьох, у тому числі тяжких, злочинів. Зі слів представників правоохоронної системи, при розгляді справ, в яких виступають в якості відповідачів мусульмани, на адресу чиновників найчастіше надходять погрози

¹ До 2050 року п'яту частину жителів ЄС становитимуть мусульмани. Детальніше читайте на УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://religions.unian.ua/islam/253558-do-2050-roku-pyatu-chastinu-jiteliv-es-stanovitimumusulmani.html>. – Заголовок з екрана.

² Wagner J. Richter ohne Gesetz / J. Wagner. – Taschenbuch Broschur, 2012. – P. 45.

з боку деяких послідовників ісламського порядку, чиниться тиск на свідків¹;

г) *права ЄС*. Особливістю сучасного етапу розвитку права ЄС є посилення міжвідомчої співпраці правоохоронних та судових органів країн – членів ЄС, утворення спеціальних структур, таких як Європол, Євроюст, а також налагодження зв'язків між ними та державами-членами. Правовою підставою для такої співпраці є п. 3 ст. 67 Угоди про утворення ЄС в Лісабонській редакції, яка визначає, що Союз докладає зусиль для забезпечення високого рівня безпеки за допомогою заходів із запобігання та боротьби проти злочинності, расизму й ксенофобії та заходів із координації та співпраці органів поліції, правосуддя й інших компетентних органів, а також шляхом взаємного визнання судових рішень у кримінальних справах та в разі потреби зближення норм кримінального права².

Метою діяльності Європолу є підвищення ефективності співробітництва компетентних відомств у запобіганні та протидії злочинності, що є найбільш небезпечною в європейському масштабі, а також аналіз причин поширення злочинності. Європол підтримує країни ЄС шляхом аналізу оперативної роботи поліцейських відомств країн ЄС; через підготовку щорічних доповідей стратегічного характеру, які містять дані про організовану злочинність; через поліпшення обміну інформацією між офіцерами зв'язку в межах національного законодавства; завдяки проведенню експертизи й наданню технічної допомоги для розслідування та проведення оперативних заходів у межах усього Євросоюзу під контролем і за відповідальності держави, на території якої було вчинено злочин³.

¹ Исламская судебная система получает все большее распространение в Германии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig2203.htm>. – Заголовок з екрана.

² Договор о Европейском Союзе // Европейское право : учебник / под ред. Л. М. Энтина. – М. : НОРМА, 2000. – С. 521–720.

³ EUROPOL [Електронний ресурс] : офіц. сайт Європолу. – Режим доступу: http://www.europol.europa.eu/index.asp?page=content_jit&item=jit_historical_background. – Заголовок з екрана.

Головними завданнями Євроюсту є підтримання й зміцнення координації та співробітництва між національними органами слідства та обвинуваченням у сфері розслідування тяжких злочинів, що впливають на дві або більше держави-члени та потребують спільного обвинувачення, що ґрунтується на проведених операціях та інформації, наданій органами держав-членів та Європоллом. Завдання можуть включати таке: а) ініціювання кримінальних розслідувань, а також подання пропозицій щодо ініціювання переслідувань, що проводять компетентні національні органи, зокрема, щодо злочинів проти фінансових інтересів Союзу; координацію розслідувань та переслідувань, зазначених у пункті (а); б) зміцнення судового співробітництва, зокрема, шляхом урегулювання конфліктів юрисдикцій та шляхом тісної співпраці з Європейською судовою мережею¹.

Фактично структури на кшталт Європолу та Євроюсту є наднаціональними правоохоронними органами, які виконують частину функцій національної юстиції.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити про таке:

1) на підставі вивчення європейського досвіду функціонування органів кримінальної юстиції та національного законодавства виділено процедурний та функціонально-інституціональний аспекти системи органів кримінальної юстиції. Доведено, що дієвість указаної системи багато в чому залежить від вдалого розподілу функцій і повноважень органів і посадових осіб, що складають її елементи;

2) здійснено класифікацію органів кримінальної юстиції за такими критеріями:

а) за способом управління системою кримінальної юстиції на: централізовані (більшість країн ЄС, Україна та країни СНД); децентралізовані (ФРН, Велика Британія, США);

б) за належністю до правової сім'ї на: англосаксонську систему органів кримінальної юстиції; романо-германську систему органів

¹ Стаття 86 Угоди про функціонування ЄС в Лісабонській редакції // Основи права Європейського Союзу : нормат. матеріали / за заг. ред. М. В. Буроменського. – Х. : ФІНН, 2010. – С. 85.

кримінальної юстиції; систему органів кримінальної юстиції традиційних правових систем; наднаціональні органи кримінальної юстиції ЄС.

Стаття посвячена характеристиці системи органів уголовної юстиції, класифікації органів уголовної юстиції на основі изучения європейського опыта и національного законодавства.

The article is devoted to the system of criminal justice, the classification of criminal justice based on the study of the level of international experience and national legislation.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 18 березня 2015 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник І. С. Яковець.

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

УДК 343.211

О. О. Пащенко, кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ЗНАЧЕННЯ МОРАЛІ ДЛЯ З'ЯСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

У статті запропоновано авторське бачення проблеми впливу суспільної моралі на соціальну обумовленість кримінально-правових норм. Доводиться, що її вирішення слід проводити диференційовано залежно від виду досліджуваних норм. Наголошується на необхідності відмежування проблеми моральної обумовленості кримінально-правових норм від проблеми моральності застосування закону.

Ключові слова: *право, мораль, соціальна обумовленість, криміналізація, види кримінально-правових норм, застосування закону про кримінальну відповідальність.*

Формування вітчизняної правової системи, яка б відповідала вимогам світового розвитку, потребує виявлення взаємозв'язку права і моралі, забезпечення їх «змішання», унаслідок чого право позбавляється своїх суттєвих ознак і перетворюється на виправданя неправових дій, а офіційна мораль стає риторичним прикриттям аморалізму¹. Як слушно зауважив С. С. Алексєєв, право і мораль – два самостійних інструменти соціального регулювання, що взаємодіють як окремі «суверенні» явища, кожне з яких виконує свої

¹ Удовика Л. Г. Співвідношення права і моралі крізь призму праворозуміння / Л. Г. Удовика // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ. – 2003. – № 4. – С. 3.

особливі функції та має власну особливу цінність¹. Розв'язання названого питання ускладнюється тим, що моральні та правові норми невід'ємно пов'язані між собою, відображають залежність людини від суспільства. Право має моральне обґрунтування, виходить із морального досвіду і знаходить своє вираження у свідомості людей². Кримінально-правові та моральні заборони не можуть бути повністю автономними, їх перетинання і в деякій мірі співпадіння є історично і соціально неминучим³. Право і мораль об'єднують те, що вони виконують спільну соціальну функцію: регулюють поведінку людей та виражають загальнолюдські уявлення щодо належного та справедливого⁴. Саме у зближенні правових і моральних норм існує соціальна справедливість. Право, що відображає реальне життя, наявні суспільні відносини, є обумовленим уявленнями про загальнолюдські моральні цінності, які сформувалися в процесі історичного розвитку суспільства та засвоєні більшістю його членів⁵. На жаль, і в наш час не завжди надається належна оцінка моральним підґрунтям права. Не завжди законодавець у належній мірі оцінює відповідність запроваджуваних кримінально-правових норм моральним уявленням суспільства, що в певній мірі свідчить про кризу кримінальної політики. Мораль повинна визначати право, виступаючи духовним регулятором суспільних відносин⁶. Якщо кримінально-правові норми суперечать нормам моралі,

¹ Алексеев С. С. Общая теория права : курс : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – С. 184.

² Оніщенко Н. М. Гендерно чутлива політика як спосіб подолання правового нігілізму / Н. М. Оніщенко, О. В. Матвієнко, М. О. Томашевська // Держава і право : зб. наук. пр. – 2005. – Вип. 30. – С. 19–25; Вступ до теорії правових систем : монографія / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2006. – С. 27.

³ Пудовочкин Ю. Е. Учение об основах уголовного права : лекции / Ю. Е. Пудовочкин. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 155.

⁴ Якубов А. Е. Взаимосвязь уголовного права и этики / А. Е. Якубов // Вестн. МГУ. Серия 11, Право. – 1992. – № 5. – С. 14.

⁵ Панько К. К. Теория и практика законотворчества в уголовном праве : монография / К. К. Панько. – М. : Юрлитинформ, 2011. – С. 22.

⁶ Тасаков В. С. Нормы общественной нравственности и их роль в формировании уголовной политики / В. С. Тасаков // Научные воззрения профессоров Пионтковских (отца и сына) и современная уголовно-правовая политика : сб. докл. и материалов Междунар. науч.-практ. конф. / под ред. Ф. Р. Сундурова, М. В. Талан. – М. : Статут, 2014. – С. 82, 85.

то зусилля кримінальної юстиції можуть бути марними. Від законодавця вимагається особливе вміння у сфері відбору цінностей, захист яких потребує кримінальної репресії, для того аби встановлена кримінально-правова заборона не входила у протиріччя з моральними нормами¹. У такому випадку необхідним є невідкладне розв'язання цього протиріччя. Кримінальний закон повинен проводити між злочином і аморальним проступком чітку межу. При цьому положення закону повинні бути точними й однозначними, інакше відкривається шлях до свавілля². У цьому проявляється взаємозв'язок моралі з іншою обставиною, що визначає соціальну обумовленість кримінально-правових норм, а саме «єдність і визначеність термінології». Думка про те, що «добро» і «зло» як морально-оцінні категорії мають конкретно-історичний зміст і постійно змінюються³, служить ілюстрацією зв'язку моралі із ще однією обставиною соціальної обумовленості – зміною умов життя суспільства. Прикладом зміни законодавства про кримінальну відповідальність у зв'язку з еволюцією моральних уявлень може служити розвиток регламентації відповідальності за приховування злочинів та неповідомлення про них. Урешті-решт це призвело до декриміналізації у КК України 2001 р. неповідомлення (крім його спеціальних випадків – ч. 7 ст. 27)⁴ та передбачення у ч. 2 ст. 396 імунітету для певних категорій осіб при регламентації відповідальності за приховування.

Питання співвідношення права і моралі завжди перебувало в полі зору правників. Його дослідженню у своїх роботах приді-

¹ Пудовочкин Ю. Е. Указ. праця. – С. 156.

² Тасаков С. В. Нравственные основы норм уголовного права о преступлении ях против личности : монография / В. С. Тасаков. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. – С. 55.

³ Микитчик О. В. Моральний вимір злочину / О. В. Микитчик // Держава і право : зб. наук. пр. : Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 13. – С. 445.

⁴ Нам вдалося відшукати в Особливій частині лише один такий випадок: ч. 3 ст. 243 КК встановлює відповідальність зазначених у ній осіб за *неповідомлення* інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини, та інших відходів.

лили увагу такі фахівці, як С. С. Алексєєв, А. А. Гусєйнов, Ю. А. Демидов, Д. А. Керимов, Є. А. Лукашкова, Г. В. Мальцев, М. І. Мірошніченко, І. Д. Мішина, В. С. Нерсєсянц, Н. М. Онїщенко, Л. І. Петражицький, А. С. Романова, Е. Ю. Соловйов, С. Г. Якуба та ін. Окремо питання взаємозв'язку кримінального права і моралі досліджувалися у роботах таких учених-криміналістів, як А. М. Герасимов, В. В. Гончарук, О. О. Дудоров, М. Г. Іванов, І. І. Карпець, М. І. Козлов, Н. О. Коваленко, Н. Є. Крилова, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, О. В. Микитчик, С. І. Нікулін, К. К. Панько, В. Є. Пудовочкін, П. П. Сердюк, С. В. Тасаков, А. Є. Якубов та ін.

Домінування нормативного погляду на право та відповідного уявлення про сутність і значення держави в суспільстві призвело у вітчизняній науці, зокрема, до того, що принципи і норми моралі нерідко ототожнювалися з нормами права, у той час як вони мають різну психологічну і наукову теоретичну змістовно-сутнісну основу¹. Ще М. С. Таганцев зауважував, що злочинне не може і не повинне ототожнюватися з аморальним².

Питання щодо взаємодії моралі та права закономірно постає тому, що вони виступають регуляторами суспільного життя. Якщо правові закони є регулятором відносин фізичних і юридичних осіб, то моральні закони формують світогляд і сприяють еволюційному розвитку суспільства³. Моральність є підґрунтям, на якому базуються правові закони⁴. Кримінальне право впливає на суспільні відносини найбільш сильнодіючими засобами і тому більше, ніж інші галузі права, потребує дотримання етичних правил при фор-

¹ Темченко В. Етика та право: теоретичні аспекти співвідношення / В. Темченко // Право України. – 2002. – №9. – С. 24.

² Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Т. 1 / Н. С. Таганцев. – Тула : Автограф, 2001. – С. 43.

³ Гончарук В. В. Значение нравственных и правовых законов в борьбе с организованной преступностью / В. В. Гончарук // Проблеми вдосконалення законодавства та практика його застосування з урахуванням прогнозу злочинності : Вісн. ЛІВС МВС України. Спецвип. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – Ч. 3. – С. 137.

⁴ Коваленко Н. О. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за наругу над могилою / Н. О. Коваленко // Вісн. Запоріж. юрид. ін-ту. – 2001. – № 1. – С. 213.

муванні кримінальних законів¹. Взаємодія права і моралі забезпечує той правовий стан, за якого закон – джерело позитивного права – стає правовим законом на підставі закріплення в ньому природно-правових норм, що є невід’ємною рисою правової держави². О. О. Дудоров та К. Б. Дудорова обґрунтовано відзначають, що в юридичній літературі зустрічається чимало слухних висловлювань щодо наповнення кримінального права морально-етичними засадами³. Зокрема, переконують правники, важко не погодитися з такими думками: поняття злочинів загалом і конкретних складів злочинів зокрема повинні відображати зло (Б. Разгільдієв); криміналізація того чи іншого різновиду поведінки людини, існування певної кримінально-правової заборони мають відповідати моральним уявленням суспільства (А. Наумов); норми моралі, будучи своєрідною стелею для норм про злочини, слугують орієнтиром для законодавця при криміналізації і декриміналізації діянь (Н. Кузнєцова)⁴.

Уявляється, що вирішення питання щодо значення моралі для з’ясування соціальної обумовленості кримінально-правових норм слід здійснювати диференційовано залежно від їхнього виду: чи є норма охоронною, регулятивною або заохочувальною. При цьому, як раніше вказувалося автором, для охоронних норм (норм-заборон) мораль не виступає самостійною обставиною соціальної обумовленості, а враховується разом із правосвідомістю і суспільною думкою⁵. Це зумовлюється тим, що з’ясувати, які саме моральні уявлення має переважна більшість соціуму на даному етапі його

¹ Якубов А. Е. Указ. праця. – С. 13.

² Удовика Л. Г. Указ. праця. – С. 17.

³ Дудоров О. О. Плагіат – злочин чи аморальний вчинок? / О. О. Дудоров, К. Б. Дудорова // Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 10 квіт. 2015 р.) / редкол.: В. Ф. Примаченко (голов. ред.) та ін. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ, 2015. – С. 11.

⁴ Там само. – С. 12.

⁵ Пашенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) / О. О. Пашенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 212.

розвитку, можна лише шляхом вивчення суспільної думки. Саме вона виступає джерелом знань законодавця про уявлення населення щодо таких моральних категорій, як добро, зло, честь, гідність, обов'язок та ін. Крім того, як уже давно було підмічено, вплив моралі на право здебільшого відбувається шляхом впливу моральної свідомості на правові погляди суспільства¹. З другого боку, характер соціальної (у тому числі й правової) свідомості та стан громадської думки залежать від моральних устоїв суспільства². Викладене зумовлює доцільність дослідження трьох наведених явищ у межах однієї обставини соціальної обумовленості кримінально-правових норм-заборон, проте розкрити їхній зміст вбачаємо за можливе окремо.

Метою даної статті є з'ясування значення суспільної моралі для соціальної обумовленості кримінально-правових норм залежно від їх (найбільш характерних) видів.

Аналізуючи *охоронні* кримінально-правові норми, слід зазначити, що деякі науковці перебільшують значення моралі. Так, К. К. Панько зазначає, що вона включається у зміст кримінального права³; Є. С. Бухтиярова переконує, що це є головним соціально-психологічним фактором криміналізації⁴; С. Г. Келіна вважає, що відсутність чи низький ступінь морального засудження відповід-

¹ Кузнецова Н. Ф. Уголовное право и мораль : монография / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во МГУ, 1967. – С. 55; Якубов А. Е. Взаимосвязь уголовного права и этики / А. Е. Якубов // Вестн. МГУ. Серия 11, Право. – 1992. – № 5. – С. 15.

² Катеринчук К. В. Вплив релігії на формування кримінального законодавства у сфері охорони здоров'я особи від злочинних посягань / К. В. Катеринчук // Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 10 квіт. 2015 р.) / редкол.: В. Ф. Примаченко (голов. ред.) та ін. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ, 2015. – С. 65.

³ Панько К. К. Основы законодательной техники в уголовном праве России (теория и законодательная практика) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / К. К. Панько ; Саратов. гос. акад. права. – Саратов, 2006. – С. 18–19.

⁴ Бухтиярова Е. С. Религиозные предпосылки формирования уголовно-правового запрета / Е. С. Бухтиярова // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Міжнар. гуманіт. ун-ту (м. Одеса, 28 жовт. 2011 р.). – О. : Фенікс, 2011. – С. 45.

ного діяння є підставою для його декриміналізації¹; з точки зору О. В. Микитчика, критерієм розмежування «правових» і «неправових» законів є їх моральна оцінка². На наш погляд, не все так очевидно. Справа у тому, що уявлення людей про добро, зло, честь, гідність, справедливість є неоднорідними. Як справедливо зазначає Ю. Є. Пудовочкин, будь-яке уявлення щодо змісту суспільної моральності буде відносним, договірним, умовним³. Крім того, виникають об'єктивні труднощі, пов'язані з установленням змісту моральних уявлень суспільства, що постійно змінюється. На думку А. Р. Остапенко, сьогодні українське суспільство є кризовим, тому потреба в духовних пошуках особистості стрімко зростає. Підвищення духовної культури нації, надання народу, особливо молоді, чітких духовних (моральних) орієнтирів – усе це потрібно сьогодні державі Україні⁴. На противагу цьому В. С. Богданов указує, що ситуація в українському суспільстві, коли у свідомості людей втрачено багато попередніх норм і цінностей соціальної взаємодії (так звана аномія), сприяє засвоєнню нових норм і цінностей, що складають когнітивний наслідок суспільної діяльності⁵. П. П. Сердюк, аналізуючи погляди інших науковців щодо стану суспільної моралі, пише, що одні з них вважають, що нині відзначається досить сумний етап її розвитку, пов'язаний із нагромадженням у багатьох сферах суспільного життя криміногенного потенціалу, підвищенням небезпеки так званої кримінальної інтоксикації суспільної свідомості. У той час інші відзначають, що суспільний поступ вступає в закономірну фазу розвитку, в якій на перший план виходить більш

¹ Келина С. Г. Об основаниях и последствиях декриминализации деяний / С. Г. Келина // Сов. государство и право. – 1988. – № 11. – С. 14–17.

² Микитчик О. В. Указ. праця. – С. 445.

³ Пудовочкин Ю. Е. Указ. праця. – С. 152.

⁴ Остапенко А. Р. Місце права та релігії в механізмі злочинної поведінки осіб, які вчиняють насильницькі посягання на власність релігійних організацій в Україні / А. Р. Остапенко // Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 10 квіт. 2015 р.) / редкол.: В. Ф. Примаченко (голов. ред.) та ін. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ, 2015. – С. 154.

⁵ Богданов В. С. Нормативно-правові основи соціального порядку / В. С. Богданов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. – О. : ОНЮА, 2004. – Вип. 22 – С. 26.

відчутний індивідуалізм, а відтак, мають бути переосмислені певні усталені моральні традиції; причому підкреслюється, що життєво важливих інтересів суспільства це не торкнеться, оскільки мораль особи ґрунтується на усвідомленні значення суспільного для індивідуального¹. Тому, звичайно, можна виділити певні основоположні цінності, що поділяються абсолютною більшістю соціуму: життя, здоров'я, безпека тощо. Норми, що передбачають відповідальність за посягання на подібні відносини, мають абсолютну моральну обумовленість. У той самий час існують такі охоронні норми, що встановлюють відповідальність за діяння, до вчинення яких переважна більшість суспільства ставиться байдуже: не схвалюючи і водночас не засуджуючи їх. Таке ставлення передусім може бути пов'язане з тим, що окремі діяння можуть вчинятися лише спеціальними або навіть вузькоспеціальними суб'єктами, а характер їх (діянь) суспільної небезпечності є таким, що не є очевидним для пересічних громадян. Очевидно, їм немає діла до незаконного видобування корисних копалин, незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, вчинення переважної більшості інших господарських злочинів, від яких вони не можуть бути потерпілими. Тому вважаємо, що до існування подібного роду норм слід установлювати не «моральну обумовленість», а «моральну несуперечливість». Тобто достатнім є те, що діяння, передбачене у відповідній нормі, не сприймається суспільством як позитивне. Не обов'язково воно повинно викликати рішучий протест, обурення з боку більшої частини населення. Зазначене дозволяє стверджувати, що мораль є не обов'язковою, а *факультативною обставиною*, що визначає соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм².

¹ Сердюк П. Роль кримінально-правових засобів у забезпеченні духовно-моральної безпеки суспільства / П. Сердюк // Право України. – 2006. – № 5. – С. 41.

² Пашенко О. О. Моральна обумовленість кримінально-правових норм / О. О. Пашенко // Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 10 квіт. 2015 р.) / редкол.: В. Ф. Примаченко (голов. ред.) та ін. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ, 2015. – С. 37.

Разом із тим кількість норм, що мають моральне підґрунтя, є великою, і розташовані ці норми у різних (навіть у всіх) розділах Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК). Тому мораль (разом із правосвідомістю і суспільною думкою) була віднесена автором до числа *родових* факультативних обставин соціальної обумовленості¹.

Від проблеми моральної обумовленості кримінально-правових норм слід, з нашої точки зору, відрізнити випадки схвалення більшістю суспільства фактів учинення конкретних злочинів. Тут маються на увазі ситуації, коли сама кримінально-правова заборона заперечення у суспільства не викликає, але водночас воно схвалює відповідну поведінку в окремих життєвих ситуаціях, тобто сприймає її як суспільно корисну. Як правильно зазначає О. В. Микитчик, яким би не був досконалим кримінальний закон, він, у принципі, не може передбачити всі можливі варіації людської поведінки². У літературі з цього приводу досить вдало наводиться такий приклад. З одного боку, кримінальне законодавство оцінює як злочин вчинок головного героя фільму «Берегись автомобіля!» Деточкина, який викрадав автомобілі у неправедно багатих, проте всі гроші за їх реалізацію перераховував у дитячі будинки, тобто на користь чужих дітей, які потребували матеріальної підтримки. З другого боку, навряд чи таку поведінку можна вважати аморальною³. Як бачимо, тут проблема полягає не в обумовленості закону нормами моралі, а в *моральності застосування* його в конкретних неординарних випадках. Слушною у цьому аспекті є думка М. І. Мірошниченка, що для того, аби приймати справедливі правові рішення, недостатньо знання про право, виражене у нормах, необхідно мати

¹ Пашенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) / О. О. Пашенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 212.

² Микитчик О. В. Моральний вимір злочину / О. В. Микитчик // Держава і право : зб. наук. пр. : Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 13. – С. 447.

³ Азарян Е. Р. Преступление, наказание, правопорядок : монографія / Е. Р. Азарян. – СПб. : Юрид. центр. Пресс, 2004. – С. 12–13.

на увазі право, здійснюване в житті¹. У наведеному вище, а також в інших подібних прикладах правозастосувач опиняється перед дилемою: застосувати закон, не рахуючися з нормами суспільної моралі, або порушити його і не застосувати в конкретній життєвій ситуації, оскільки діяння схвалюється суспільством. В ідеалі, з нашої точки зору, слід було б віддати перевагу другому рішенню. Проте ми усвідомлюємо, що в сучасних умовах це може призвести до зловживань з боку працівників органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Виходячи із власних інтересів, наведені суб'єкти можуть убачати «схвалення суспільства» там, де цього насправді немає. Водночас чесні та добросовісні правозастосувачі, які прийматимуть рішення щодо незастосування норми у випадку, коли діяння схвалюється (або принаймні не заперечується) суспільством, завжди будуть знаходитися під загрозою притягнення до відповідальності за порушення режиму законності або просто остерігатимуться приймати такі рішення через побоювання звинувачень у корупції, боротьба з якою є одним із найактуальніших напрямів кримінально-правової політики нашої держави. Тому на сьогоднішній день реалії є такими, що слід застосовувати норму навіть у випадках схвального ставлення до конкретних діянь з боку суспільної моралі. Виходом із цієї непростой ситуації, як варіант, може бути законодавче збільшення кількості норм, що визначають обставини, які виключають злочинність діяння.

Переходячи до розгляду *регулятивних* кримінально-правових норм, зазначимо, що значна їх кількість, на наш погляд, не має безпосереднього морального підґрунтя. Так, не можна з позицій добра і зла оцінювати положення КК, що визначають чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, учинених на території України та за її межами (статті 6, 7, 8), класифікацію злочинів (ст. 12), поняття закінченого злочину (ч. 1 ст. 13), сутність окремих видів покарань (частини перші статей 55–62), правила складання покарань за сукупністю злочинів і сукупністю вироків (ч. 2 ст. 70

¹ Мірошніченко М. І. Діалектика етичної ментальності і права як нормативної системи (до питання методології правоутворення) / М. І. Мірошніченко // Держава і право : зб. наук. пр. : Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 18. – С. 429.

і ч. 2 ст. 71). Перелік таких норм може бути продовжено. Таким чином, для встановлення соціальної обумовленості регулятивних норм моральні уявлення суспільства принципового значення не мають, оскільки лише найзагальнішим чином характеризують їх. Погоджуючись з думкою Ю. Є. Пудовочкина, що практично будь-який кримінально-правовий припис може бути перевірено на предмет його відповідності моральним уявленням суспільства¹, підмітимо, що у розглядуваних випадках такі дослідження є теоретично допустимими, проте їхня практична значущість не буде високою.

У той самий час усі *заохочувальні* кримінально-правові норми мають (принаймні повинні мати) моральне підґрунтя. Справа в тому, що спільною ознакою таких норм є суспільна корисність поведінки, яка в них зазначена². Так, наприклад, обов'язковою умовою застосування статей 45 і 46 КК України є відшкодування завданих винною особою збитків або усунення заподіяної нею шкоди. Вочевидь, відповідна поведінка схвалюється суспільною мораллю, бо після вчинення злочину суб'єкт вже «творить добро», його дії спрямовані на залагодження наслідків злочину, а тому є суспільно корисними. Саме такими їх і сприймає соціум. Те саме стосується і заохочувальної норми, передбаченої ч. 2 ст. 114 КК України, де в якості суспільно корисної поведінки виступає припинення шпигунської діяльності і добровільне повідомлення органів державної влади про вчинене. На підставі викладеного вважаємо, що для соціальної обумовленості регулятивних кримінально-правових норм мораль відіграє роль *обов'язкової* обставини.

Підсумовуючи значення моралі для визначення соціальної обумовленості кримінально-правових норм, можна зробити такі **висновки**: 1) для охоронних кримінально-правових норм вона сама по собі не є окремою обставиною, що визначає їх соціальну обумовленість, а утворює останню лише разом із правосвідомістю

¹ Пудовочкин Ю. Е. Указ. праця. – С. 153.

² Хряпінський П. В. Суспільна корисність як ознака правомірної поведінки у кримінальному праві України / П. В. Хряпінський // Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 10 квіт. 2015 р.) / редкол.: В. Ф. Примаченко (голов. ред.) та ін. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ, 2015. – С. 22.

і суспільною думкою; 2) мораль має значення для з'ясування соціальної обумовленості великої кількості охоронних норм, але все ж таки не всіх, а тому (разом із правосвідомістю і суспільною думкою) належить до числа родових факультативних обставин, що визначають таку обумовленість; 3) для визначення соціальної обумовленості регулятивних кримінально-правових норм мораль принципового значення не має, адже її положення лише найзагальнішим чином характеризують такі норми; 4) для заохочувальних кримінально-правових норм мораль виступає обов'язковою обставиною їх соціальної обумовленості, оскільки всім названим нормам притаманна наявність суспільно корисної поведінка, яка відповідним чином сприймається суспільством.

Перспективи подальших досліджень убачаються у з'яванні впливу правосвідомості й суспільної думки на вирішення питання щодо встановлення соціальної обумовленості кримінально-правових норм, а також у аналізі інших обставин, за допомогою яких вона визначається.

В статье предложено авторское видение проблемы влияния общественной морали на социальную обусловленность уголовно-правовых норм. Доказывается, что ее решение следует осуществлять дифференцированно в зависимости от вида исследуемых норм. Подчеркивается необходимость ограничения проблемы моральной обусловленности уголовно-правовых норм от проблемы моральности применения закона.

The article presents author's vision of the impact of public morality on social determination of criminal law. It has been proved that the solution for this problem should be differentiated, depending on the type of examined norms. It has been stressed on the necessity of separating the problem of moral determination of criminal legal norms and the problem of morality of applying the law.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 7 від 16 березня 2015 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор В. І. Борисов.

УДК 343.343.3

О. А. Івахненко, аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпропетровськ

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ХУЛІГАНСЬКИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Стаття присвячена дослідженню питань суб'єктивних ознак хуліганських діянь, тобто суб'єктивної сторони та суб'єкта хуліганських злочинів як явищ реальної дійсності та як ознак складів злочинів у відповідних статтях Кримінального кодексу України.

Ключові слова: хуліганські діяння, суб'єктивна сторона злочину, суб'єкт злочину.

Постановка проблеми. Для набуття злочинного характеру хуліганські діяння повинні не лише певним чином об'єктивуватися зовні, а й бути проявом свідомості та волі особи, яка здатна нести кримінальну відповідальність, тобто мати як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки. До об'єктивних ознак у науці кримінального права відносять об'єкт та об'єктивну сторону злочину, до суб'єктивних ознак – суб'єктивну сторону та суб'єкта злочину. Суб'єктивні ознаки мають важливе значення для характеристики будь-якого злочинного діяння, оскільки вони тісно пов'язані як з об'єктом, так і з об'єктивною стороною та виражають ставлення особи до діяння і його наслідків.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання щодо кримінально-правової характеристики суб'єктивних ознак хуліганських діянь розглядалися у роботах таких українських учених, як В. І. Борисов, І. М. Даньшин, В. Т. Дзюба, В. П. Ємельянов, О. М. Костенко, Л. О. Кузнецова, В. М. Куц, В. А. Ломако, В. О. Навроцький, М. Л. Наклович, В. В. Налуцишин, С. С. Яценко та ін. Але переважна увага при цьому приділялася складу хуліганства, тоді як у реальному житті хуліганський характер мають багато інших злочинів, і в певних випадках про це прямо вказується у статтях кримінального закону або свідчить сам зміст суспільно небезпечних діянь.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивні ознаки, як відомо, включають суб'єктивну сторону та суб'єкта злочину. Суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня його сторона, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків¹ і характеризується певною формою вини, мотивом та метою². Суб'єктивна сторона злочину має важливе значення для характеристики будь-якого діяння, оскільки вона пов'язана і з об'єктом, і з об'єктивною стороною. «Суб'єктивна сторона, – відзначає В. М. Кудрявцев, – породжує, спрямовує і регулює об'єктивну сторону злочину. ...Майбутня об'єктивна сторона злочину в ідеальній формі утворюється у свідомості особи і потім тією чи іншою мірою здійснюється в дійсності. ...Об'єктивна сторона слугує практичним виконанням злочинних намірів суб'єкта»³. При цьому необхідно враховувати співвідношення елементів суб'єктивної сторони злочину як явища реальної дійсності та ознак суб'єктивної сторони відповідного складу злочину, передбаченого конкретною статтею Особливої частини Кримінального кодексу України. Хоча зміст суб'єктивної сторони складу злочину також характеризується такими ознаками, як вина, мотив та мета, проте вина тут виступає обов'язковою ознакою, а мотив та мета – факультативними ознаками загального складу злочину, бо у тих випадках, коли мотив та (або) мета прямо передбачаються у конкретному складі злочину, вони набувають значення обов'язкової ознаки цього складу злочину. Змістом же суб'єктивної сторони злочину як явища реальної дійсності вина, мотив та мета охоплюються завжди, оскільки вони невід'ємні від психічної діяльності особи, яка вчиняє злочин.

Вина – це головний та невід'ємний елемент суб'єктивної сторони злочину та обов'язкова ознака складу злочину. Вона найбільш акумулює в собі ознаки об'єкта й об'єктивної сторони, як у дзерка-

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 159.

² Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учебник / под ред. Е. Л. Стрельцова. – Харьков : Одиссей, 2002. – С. 112.

³ Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – С. 12–13, 14.

лі, відображає те, яким чином ці ознаки проходять крізь призму свідомості та волі злочинця¹. Свідомість і воля перебувають у тісній взаємодії, утворюють зміст вини і відбивають її інтелектуальний та вольовий моменти, різні варіанти поєднання яких створюють дві форми вини – умисел і необережність.

Відповідно до ст. 23 КК України виною є психічне ставлення особи до вчиненої дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. При цьому ст. 24 КК визначає, що злочин визнається вчиненим умисно, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання або хоча і не бажала, але свідомо припускала їх настання. Залежно від вольового компонента умисел поділяється на прямий і непрямий (частини 2 і 3 ст. 24 КК). Вчиненим з необережності згідно зі ст. 25 КК є злочин, скоєний через злочинну самовпевненість, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності) та легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК), або через злочинну недбалість, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК).

Хуліганські діяння характеризуються в літературі як такі, яким притаманна умисна форма вини, тобто вважається, що при вчиненні цих дій особа усвідомлює їх суспільно небезпечний характер, передбачає суспільно небезпечні наслідки і бажає або свідомо припускає настання наслідків. При цьому питання про вид умислу в ході вчинення хуліганських дій (тільки прямий або прямий і непрямий) вирішується далеко не однакою чином. Так, коментуючи положення ст. 296 КК України, В. Т. Дзюба вказує, що «суб'єктивна сторона хуліганства характеризується умисною формою вини, прямим умислом»², а В. О. Навроцький із цього самого

¹ Уголовное право Украины. Общая часть : учебник / М. И. Бажанов, Ю. В. Баулин, В. И. Борисов и др. ; под ред. М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тация. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков : Право, 1998. – С. 128.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 2-ге вид., переробл. та допов. – К. : Дакор, 2008. – С. 1002.

приводу зазначає, що «хуліганство характеризується умисною виною»¹, але не уточнює вид умислу.

З другого боку, В. О. Кузнецов чітко виокремлює хуліганські дії, які вчиняються з непрямим умислом: «Хуліганство з непрямим умислом має місце тоді, коли винний вчиняє будь-які злочинні дії (спричиняє тілесні ушкодження, наносить образи, побої) хоча і з особистих мотивів, але в такій обстановці та формі, що об'єктивно містять всі ознаки хуліганства, що суб'єктивно усвідомлюються та допускаються винним. Метою винного в подібних випадках є не хуліганство, а досягнення своїх особистих злочинних інтересів, але здійснюються вони у такий спосіб, який явно як для нього самого, так і для очевидців інакше як хуліганством не може розцінюватися. Усвідомлюючи, хоч і не бажаючи цього, винний все ж таки допускає хуліганські дії»². На таку ситуацію прямо вказується також й у п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10, а саме: «Дії, що супроводжуються погрозами вбивством, завданням побоїв, заподіянням тілесних ушкоджень, вчинені винним щодо членів сім'ї, родичів, знайомих і викликані особистими неприязними стосунками, неправильними діями потерпілих тощо, слід кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти особи. Як хуліганство зазначені дії кваліфікують лише у тих випадках, коли вони були поєднані з очевидним для винного грубим порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства та супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом»³. Отже, хуліганські діяння можуть вчинятися як з прямим, так і непрямим умислом.

Що стосується наслідків хуліганських діянь, то суб'єктивне ставлення до них винної особи може виражатися у формі прямого

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 6-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2009. – С. 836.

² Кримінально-правова боротьба з хуліганством. (Соціологічне дослідження діяльності слідчих і судових органів по запобіганню хуліганства). – К. : Наук. думка, 1971. – С. 17.

³ Про судову практику у справах про хуліганство [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 22 груд. 2006 р. № 10. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

чи непрямого умислу, а в деяких випадках навіть й у формі необережності. Так, стверджуючи, що умисел щодо заподіяння шкоди в результаті хуліганських дій може бути і непрямим, В. А. Ломако звертає увагу на таке: «Не можна, наприклад, заперечувати наявність цього у випадку, коли п'яний хуліган зухвало почав лякати зброєю людей, а потім у громадському місці зробив неприцільний постріл, заподіявши одному з потерпілих тілесне ушкодження. У цьому випадку винний діяв нецілеспрямовано, він не бажав заподіяти шкоду здоров'ю будь-кому з оточення, але свідомо допускав такі наслідки»¹. Водночас не можна заперечувати наявність і такого випадку, коли п'яний хуліган у ході вчинення зухвалих дій відштовхнув будь-кого з оточуючих, а той невдало упав та зазнав тілесне ушкодження.

Також слід мати на увазі, що коло хуліганських діянь складають не лише ті, які підпадають під ознаки ст. 296 КК України, а й багато інших злочинів, учинених із хуліганських мотивів або хоча б і з інших мотивів, але з очевидним для винного грубим порушенням громадського порядку. До таких злочинів перш за все належать ті, про вчинення яких із хуліганських мотивів прямо вказується у відповідній статті КК, а саме: умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115); наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого, вчинені з хуліганських мотивів (ч. 3 ст. 297); жорстоке поводження з тваринами з хуліганських мотивів (ст. 299). Хоча в реальній дійсності з хуліганських мотивів вчиняється значно більше видів злочинів, особливо таких, які раніше кваліфікувалися за складом хуліганства, але відповідно до чинного КК вони підпадають під ознаки окремих статей, наприклад перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180), завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259), самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда (ст. 283), наруга над державними символами (ст. 338) тощо. Усі вказані діяння можуть вчинятися і з інших мотивів, але водночас грубо порушують громадський порядок і виражають явну

¹ Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 333.

неповагу до суспільства, адже у цьому зв'язку набувають хуліганського характеру. Тобто всі хуліганські діяння – це поліоб'єктні та полінаслідкові злочини, що обумовлене складністю суб'єктивної сторони хуліганських злочинів і можливість неоднакового психічного ставлення винної особи, з одного боку, до діяння і наслідків, а з другого боку – до різних наслідків свого складного діяння.

Тут також слід зауважити про таке. У зв'язку з тим, що кримінальний закон визначає вину у формі умислу та необережності через ставлення винного як до свого діяння, так і до його наслідків, частина вчених дотримується точки зору, що згадані поняття відображають тільки ті злочини, які передбачені так званими матеріальними складами, тобто складами з ознаками наслідків діяння. У злочинах же з «формальним» складом, тобто без ознак наслідків, на їх думку, умисел і необережність мають відношення лише до діяння¹. Інші вчені, полемізуючи з прибічниками такої позиції, вважають її неточною і стверджують, що у статтях 23–25 КК України законодавець дав визначення умислу та необережності не стосовно складу злочину, а стосовно злочину як явища реальної дійсності, оскільки злочин як будь-яке посягання на якийсь об'єкт неминуче призводить до виникнення тих чи інших наслідків і у винної особи завжди присутнє певне психологічне ставлення не лише до власних діянь, а й до їх наслідків незалежно від того, чи передбачені ознаки цих наслідків у відповідних складах злочинів або ні². Погоджуючись з останньою позицією, вважаємо, що у статтях 23–25 КК йдеться про психічне ставлення особи до вчиненого нею злочину та його наслідків, а не до складу злочину як юридичної конструкції (про яку винна особа взагалі може не мати ніякого уявлення), а тому не має значення, чи містить конструкція складу злочину як обов'язкову ознаку настання суспіль-

¹ Див., наприклад: Злобин Г. А. Умысел и его формы / Г. А. Злобин, Б. С. Никифоров. – М. : Юрид. лит., 1972. – С. 38; Рагог А. И. Общая теория вины в уголовном праве : учеб. пособие / А. И. Рагог. – М. : ВЮЗИ, 1980. – С. 14.

² Див., наприклад: Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В. П. Емельянов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 209–210; Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження / М. В. Семикін. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 124–126.

но небезпечних наслідків та чи належить злочин до так званих «формальних» – наслідки є невід’ємною рисою будь-якого діяння як явища реальної дійсності, а винна особа завжди має власне ставлення до них.

Ще однією невід’ємною рисою суб’єктивної сторони хуліганських діянь є вчинення цих злочинів із мотивів явної неповаги до суспільства. На думку С. С. Яценка, «мотив явної неповаги до суспільства характеризується усвідомленим спонуканням зневажливого ставлення до громадського порядку, ігноруванням існуючих у суспільстві елементарних правил поведінки, моральності, добропристойності. Таке ставлення проявляється в поступках особи, стає відкрито вираженим, очевидним як для самого винного, так і для інших осіб»¹. Тобто такий елемент хуліганських злочинів, як явна неповага до суспільства, є універсальною об’єктивно-суб’єктивною обставиною, що виявляється у дійсності і як мотив, і як специфічна дія та є очевидною і для оточуючих, і для винної особи. Цей мотив називається в літературі та законодавстві хуліганським.

Особливість хуліганського мотиву полягає в прагненні винного відкрито протиставити себе, свою поведінку громадському порядку, суспільним інтересам, показати свою зневагу до навколишніх, виявити цинізм, жорстокість, зухвалість, учинити буйство та бешкетування, показати грубу силу або продемонструвати п’яне молодецтво й у такий спосіб познущатися над беззахисними, виявити свою «перевагу» над іншими громадянами². Розглядаючи специфіку хуліганського мотиву стосовно умисного вбивства, В. І. Борисов і В. М. Куц указують на таке: «Хуліганський мотив при умисному вбивстві, як правило, характеризується такими моментами: а) мотив з’являється швидко, раптово і реалізується протягом короткого проміжку часу; б) убивство являє собою неадекватну реакцію суб’єкта на поведінку потерпілого (незначність приводу до вбивства; в) наявна легковагість мотиву та мети дії»³.

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. – 4-ге вид., переробл. та допов. – К. : А. С. К., 2005. – С. 610.

² Даньшин И. Н. Ответственность за хулиганство по советскому уголовному праву / И. Н. Даньшин. – Харьков : Изд-во Харьк. ун-та, 1971. – С. 89.

³ Борисов В. И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации / В. И. Борисов, В. Н. Куц. – Харьков : НПКФ «Консум», 1995. – С. 13.

Легковагість мотивації обумовлює і неясність мети хуліганських дій, що дає можливість зробити висновок про певне злиття мотиву та мети при вчиненні хуліганських дій. «Відсутність ясної свідомої мети в хулігана, – відмічає І. М. Даньшин, – злиття мети з мотивом зумовлює те, що мета хуліганських дій полягає в самому вчиненні цих дій»¹.

До числа основних елементів злочину та обов'язкових ознак складу злочину входить також суб'єкт злочину. Відсутність у діянні ознак суб'єкта злочину, встановлених кримінальним законом, свідчить про відсутність складу злочину.

Згідно зі ст. 18 КК України суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Отже, суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, тобто людина. Не можуть бути суб'єктом злочину юридичні особи або держава. Цей висновок узгоджується також з положеннями статей 6, 7 і 8 КК, відповідно до яких нести кримінальну відповідальність можуть громадяни України, іноземці й особи без громадянства. Не порушують цих принципових позицій навіть ті положення, які містяться у розділі XIV¹ Загальної частини КК України, який має назву «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», оскільки згідно зі ст. 96³ КК підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою будь-якого зі злочинів, перелічених у цій статті. Тобто з цих нових положень цілком зрозуміло, що суб'єктом злочину тут визнається не юридична особа, а її уповноважена особа. Юридична особа лише несе певну відповідальність за вчинене суб'єктом злочину кримінально каране діяння. До того ж перелік цих діянь, установлений у ст. 96³ КК, вкрай обмежений та вичерпний і не містить жодного хуліганського злочину. За віковим критерієм суб'єктом злочинів, передбачених п. 7 ч. 2 ст. 115 та ст. 296 КК, є особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку, суб'єктом інших хуліганських злочинів є загальний суб'єкт.

¹ Даньшин І. Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка / И. Н. Даньшин. – М. : Юрид. лит., 1973. – С. 163.

Висновки. На підставі викладеного можна дійти таких висновків. Дослідження питань щодо суб'єктивних ознак хуліганських діянь необхідно проводити з урахуванням того, що злочини як явища реальної дійсності і склади злочинів як законодавчі конструкції є близькими, але не тотожними категоріями, тому зазначені питання слід розглядати комплексно, як з позиції елементів злочину, так і з позиції ознак відповідного складу злочину.

Статья посвящена исследованию вопросов относительно субъективных признаков хулиганских деяний, то есть субъективной стороны и субъекта хулиганских преступлений как явлений реальной действительности и как признаков составов преступлений в соответствующих статьях Уголовного кодекса Украины.

The article is devoted to the issues of hooligan acts' subjective signs, in other words, of subjective side and subject of hooligan acts' as crimes committed in reality and signs of corpora delictorum, that contained in the criminal law.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (протокол №12 від 18 березня 2015 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник **В. С. Батургарєва**.*

УДК 343.2.01

С. О. Муратова, заступник голови, суддя Київського районного суду, м. Харків

ФУНКЦІЇ СУДИМОСТІ В СИСТЕМІ ІНСТИТУТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті розглядаються функції судимості як специфічний правовий засіб реалізації завдань кримінальної відповідальності шляхом застосування норм, що регламентують зазначений інститут. Розглядаючи функції судимості з точки зору кримінально-правового та загальноправового значення як правового наслідку вчинення злочину в аспекті її ролі у досягненні і закріпленні цілей покарання і кримінальної відповідальності, обґрунтовується необхідність розрізняти функції судимості у сфері кримінально-правового регулювання та у сфері правового регулювання інших галузей права. Автором запропоновано і першу, і другу групу функцій поділяти на основні та субсидіарні.

Ключові слова: судимість, функції судимості, кримінальна відповідальність, кримінально-правове регулювання, правове регулювання інших галузей права, обмеження кримінально-правового характеру.

Зміст та правова природа інституту судимості виступає одним із предметів постійних наукових дискусій. Проблеми судимості знаходилися у сфері уваги таких дослідників в Україні і за рубежом, як: В. С. Батиргарєєва, В. М. Білоконеv, В. В. Голіна, М. В. Граматчіков, Л. М. Кривоченко, А. А. Музика, Є. О. Письменський, П. П. Сердюк, Г. П. Фірсова, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський, Г. Х. Шутаєва, А. М. Ященко та ін. Не применшуючи значущості розробок указаних вчених, зазначимо, що більшість їх праць присвячена суто догматичному аналізу розглядуваного інституту, а саме: поняттю, погашенню та зняттю судимості. Функції ж судимості як такі до останнього часу науковцями не розроблялися, хоча вони мають суттєве правове значення. Указане свідчить про актуальність, важливість та науково-практичне значення (у тому числі кримінально-правове) обраної теми дослідження. **Метою** цієї статті є визначення функцій судимості в системі інститутів кримінального права України.

Судимість як правовий наслідок учинення особою злочину і за судження її вироком суду до певного виду та міри покарання, пов'язаного із реальним його відбуванням (повністю або частко-

во) чи зі спливом іспитового строку (при звільненні від відбування покарання з випробуванням – статті 75 і 79 КК), являє собою особливе правове становище (правовий статус), поєднане з установленими законодавством України обмеженнями кримінально-правового й іншого правового характеру, що мають свою юридичну силу з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили на строк, установлений законом (у тому числі на період відбуття покарання) до погашення або зняття судимості.

Судимість є самостійним інститутом кримінального права України, але роль і значення останнього визначаються його функціями в кримінальному праві та іншому правовому регулюванні. При цьому аналіз функцій судимості може бути здійснено лише за умов розгляду їх у системі функцій кримінального права, з якими вони співвідносяться як загальне та окреме.

Відомо, що суть та зміст функцій кримінального права (як і його інститутів) визначаються тим, що вони співвідносяться з його цілями і завданнями та, врешті-решт, визначаються ними. Завданнями кримінального права відповідно до ст. 1 КК є: правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. З урахуванням указаних завдань функції кримінального права можна визначити як систему кримінально-правових заходів (засобів) та напрямів правової діяльності держави з досягнення завдань, що стоять перед даною галуззю права.

Більшість науковців вважають достатнім для характеристики функцій цієї галузі права виокремлення двох його функцій – *охоронної* та *регулятивної*¹, що отримали в літературі умовне найменування «генеральних». Інші виділяють також *виховну* (чи *превен-*

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Бенківський та ін. ; за ред. П. С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 10–11; Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. ; Х. : Юрінком Інтер : Право, 2002. – С. 9–10; Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, В. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – С. 24.

тивну) функцію кримінального права¹. Указані функції реалізуються законодавцем не лише у формі встановлення злочинності та караності діянь (криміналізація суспільно небезпечних діянь), а й за допомогою інших кримінально-правових заходів, на які міститься пряма вказівка в ч. 3 ст. 3 КК. Мова йде, на нашу думку, і про *судимість*, яка безпосередньо пов'язана з відбуттям засудженим за вироком суду покарання та реалізацією кримінальної відповідальності. Тому цей інститут поряд з іншими інститутами (покаранням, іншими заходами кримінально-правового характеру) забезпечує реалізацію всіх функцій кримінального права: охоронної, регулятивної, виховної.

Але найбільш повно у системі кримінально-правових відносин інститут судимості виконує надзвичайно важливу *регулятивну функцію*², оскільки негативні кримінально-правові та інші правові наслідки судимості (особи, що має судимість) поширюються як на весь період відбування засудженим покарання, так і на строк, установлений законом після його відбуття (статті 88–91 КК). Регулятивна функція судимості може бути умовно поділена, на наш погляд, на два види: 1) *основну* (генеральну, головну) і 2) *субсидіарну* (від лат. *subsidium* – *допомога, підтримка*) (допоміжну). Як *основна регулятивна функція судимості* притаманна цьому інституту і знаходить вираз у визнанні особи такою, яка має судимість, що суттєво впливає на характер і зміст кримінальної відповідальності, оскільки пов'язана з низкою досить суттєвих правообмежень. Ця функція реалізується також у субінститутах погашення та зняття судимості. *Субсидіарність регулятивної функції судимості* проявляється в тому, що вона «доповнює» інші інститути кримінального права, входить до їх змісту як обов'язковий структурний елемент і забезпечує в такому випадку їх правове функціонування, зокрема таких інститутів, як «повторність злочинів», «рецидив злочинів», «призначення покарання», «звільнення від покарання»

¹ Уголовное право России. Общая часть : учебник / под ред. А. И. Рарога. – М. : Ин-т междунар. права и экономики им. А. С. Грибоедова, 1998. – С. 8–9; Панов П. І. Вступ до навчального курсу «Кримінальне право України» : лекція / М. І. Панов. – К. : Ін Юре, 2015. – С. 58, 63–65.

² Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система / Н. М. Кропачев. – СПб. : С.-Петербург. ун-т, 1999. – С. 144–178.

тощо. Причому субсидіарне використання інституту судимості в одних випадках має *обов'язковий характер* (наприклад, при рецидиві злочинів, що виключається за відсутності судимості за раніше вчинений злочин), в інших – *альтернативний характер* (наприклад, повторність злочинів, при якій судимість за раніше вчинений злочин вимагається не в усіх випадках (альтернативно)).

Субсидіарний характер регулятивної функції судимості проявляється також у випадках, коли даний інститут запозичують інші галузі права для забезпечення правового регулювання питань відносно осіб, що мають судимість (конституційне, адміністративне, фінансове, господарське та інше право). Ці галузі права і законодавство «запозичують» розглядуваний інститут кримінального права і включають його у свій нормативно-понятійний апарат для вирішення завдань, що ставляться перед даними галузями права. Але судимість і в цьому разі не втрачає свого кримінально-правового характеру як за природою, так і сутністю, що вона призначена виконувати, і регулюється нормами розділу XII Загальної частини КК (статті 88–91 КК).

Знаходячись у тісному зв'язку зі злочином, кримінальною відповідальністю і покаранням, судимість як правовий наслідок учинення злочину виконує в системі інших заходів кримінально-правового характеру важливе значення у досягненні і закріпленні мети і завдань покарання і кримінальної відповідальності. Це завжди і виступає як основна функція судимості.

Зважаючи на викладене, *функції судимості*, на нашу думку, можна визначити як специфічний правовий засіб реалізації і здійснення завдань кримінальної відповідальності шляхом застосування норм, що регламентують даний інститут. Указані функції завжди поєднані з передбаченими чинним законодавством обмеженнями негативного кримінально-правового та (чи) іншого правового характеру як наслідками вчинення злочину і засудженням особи вироком суду. У системі інших заходів кримінально-правового характеру вони мають важливе правове значення у досягненні і закріпленні мети кримінальної відповідальності і покарання. У кінцевому рахунку функції судимості досить рельєфно і повно підкреслюють кримінально-правове й інше правове значення су-

димості в системі кримінальної та іншої юридичної відповідальності.

Розглядаючи функції судимості з точки зору кримінально-правового та загальноправового значення як правового наслідку вчинення злочину в аспекті її ролі у досягненні і закріпленні цілей покарання і кримінальної відповідальності, вважаємо необхідним розрізнити такі функції судимості: 1) у сфері кримінально-правового регулювання; 2) у сфері правового регулювання інших галузей права. У свою чергу, і першу, і другу групу функцій можна поділяти на основні та субсидіарні.

Функції судимості у сфері правового регулювання інших галузей права зводяться до досягнення і закріплення цілей судимості через інститути та норми інших галузей права.

У системі права України кримінальне право щодо інших галузей права посідає особливе місце. Це зумовлено предметом, методом правового регулювання, завданнями та функціями даної галузі права. Кримінальне право виконує охоронну функцію відносно найбільш важливих суспільних відносин, що регулюються конституційним, цивільним, трудовим та іншим правом. Тим самим кримінальне право сприяє нормальному функціонуванню і розвитку вказаних суспільних відносин і відповідних галузей права¹.

Окреслене дає нам підстави вважати, що *функції судимості у сфері правового регулювання інших галузей права* шляхом встановлення правообмежень особи, яка має непогашену судимість, забезпечують нормальне регулювання суспільних відносин правовими нормами й інститутами інших галузей права. Ці правообмеження мають своїм завданням не лише реалізацію інститутів та норм інших галузей права, а й забезпечення і досягнення цілей судимості (її загальної – генеральної – функції), а отже, цілей кримінальної відповідальності та покарання, загального та спеціального запобігання злочинам.

Таким чином, субсидіарні функції судимості, на наше переконання, мають місце у сфері правового регулювання: конституційного, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого, адміні-

¹ Панов М. Лекція професора М. Панова: Вступ до курсу «Кримінальне право України» / М. Панов // Право України. – 2011. – №9. – С. 335.

стративного, цивільного, трудового, сімейного, цивільного процесуального та інших *галузей права*. Основним критерієм такої класифікації ми визнаємо предмет правового регулювання суспільних відносин, додатковим – характер правообмежень, що в них закладені.

Однак у цій статті основна увага присвячена ***функціям судимості у сфері кримінально-правового регулювання***. Основна функція судимості у сфері кримінально-правового регулювання (її можна назвати «регулятивною») забезпечує існування і реалізацію цього інституту як такого, у тому числі припинення судимості шляхом погашення або зняття, та впливає з тих завдань, які переслідує розглядуваний інститут, – досягнення і закріплення цілей покарання і кримінальної відповідальності, про що вже йшлося. Застосування кримінальної відповідальності в цілому має ті самі визначені законом цілі, що і цілі покарання. Відповідно до частин 2 і 3 ст. 50 КК метою застосування кримінальної відповідальності є передусім кара як належна відплата особі за вчинення злочину, заподіяння їй допустимого законом примусу шляхом обмеження її прав і свобод як наслідку вчиненого нею злочину. Окрім того, кримінальна відповідальність, безумовно, переслідує й цілі виправлення особи, яка вчинила злочин, загального та спеціального запобігання (превенції) злочинам¹. Законодавець наділяє судимість і такими властивостями, завдяки яким здійснюється диференціація кримінальної відповідальності як правового інституту, зверненого до невизначеного кола осіб із попередженням кожного, хто вчинить злочин (потенційна кримінальна відповідальність²), що він отримає негативного впливу (в тому числі й стан судимості) у випадку вчинення злочину (реальна кримінальна відповідальність).

Із ч. 2 ст. 88 КК впливає, що зміст судимості складається з певних правових наслідків, яким властива правообмеженість³. Відпо-

¹ Проблеми правової відповідальності : монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. – Х. : Право, 2014. – С. 274.

² Голіна В. В. Судимість : монографія / В. В. Голіна. – Х. : Харків юрид., 2006. – С. 51.

³ Чучаев А. И. Уголовно-правовое воздействие: понятие, объект, механизм, классификация : монографія / А. И. Чучаев, А. П. Фирсова. – М. : Проспект, 2011. – С. 37–38.

відно до цього реалізація змісту інституту судимості полягає у визначенні та регулюванні правового статусу особи, яка має судимість, котрий завжди пов'язаний із правообмеженнями у їх кримінально-правовому значенні.

Обмеження реалізації прав і свобод конкретної особи, яка вчинила злочин, як визначальна суттєва ознака кримінальної відповідальності може стосуватися тих прав і свобод, стосовно яких існує заборона їх обмежень Конституцією України та міжнародно-правовими договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України¹.

В юридичній літературі існують різні *класифікації правообмежень* суто кримінально-правового характеру особи, яка має судимість², що традиційно прийнято називати «кримінально-правовими наслідками судимості», обсяг та зміст яких у кожному конкретному випадку визначаються тільки кримінальним законом, що відповідає положенням ч. 3 ст. 3 КК. Будь-який підхід заслуговує на увагу та є, безумовно, проявом індивідуальних поглядів учених на вирішення питань кримінально-правового характеру, що так чи інакше пов'язані із судимістю.

Вважаємо, *основна функція судимості у сфері кримінально-правового регулювання* реалізується у кримінально-правовому її значенні у разі вчинення особою, яка має непогашену чи незняту судимість, нового злочину (ч. 2 ст. 88 КК) та впливає: а) *на кваліфікацію вчиненого суспільно небезпечного діяння*: при вчиненні нового злочину попередня судимість може виступати як кваліфікуюча ознака складу злочину. КК кваліфікуюче значення надає судимості лише за тотожний злочин (наприклад, ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 165, ч. 3 ст. 296 КК та ін.). Якщо судимість прямо не передбачена законом як кваліфікуюча ознака, вона при кваліфікації вчиненого не врахо-

¹ Проблеми правової відповідальності : монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. – Х. : Право, 2014. – С. 268–269.

² Грамматчиков М. В. Судимость: исторический, уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. В. Грамматчиков ; Сибир. юрид. ин-т. – Красноярск, 2002. – С. 82; Голина В. В. Судимость : монографія / В. В. Голина. – Х. : Харків юрид., 2006. – С. 53–54; Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / П. С. Матишевський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – С. 262–263.

ується; *при визнанні злочину повторним*. Кваліфікуюче значення судимість має і в тому випадку, коли закон передбачає посилення відповідальності за вчинення нового тотожного або однорідного злочину. Отже, закон визнає повторність при наявності судимості за раніше вчинений тотожний або однорідний злочин (ч. 4 ст. 32 КК); б) *на визнання рецидиву злочинів* – за умов, якщо особа, яка має судимість за умисний злочин (тотожний, однорідний або різно-рідний), у строк до її погашення чи зняття вчиняє новий умисний злочин (ст. 34 КК); в) *на звільнення від кримінальної відповідальності*. Так, за наявності судимості виключається застосування звільнення від кримінальної відповідальності особи у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК), примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК), передачею особи на поруки (ст. 47 КК), зі зміною обстановки (ст. 48 КК), із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за умов переривання перебігу строків давності (ч. 3 ст. 49 КК), із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК)¹; г) *на призначення покарання*: є однією з ознак, що характеризують особу винного, враховується відповідно до загальних засад призначення покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК), виступає як обставина, що обтяжує покарання при вчиненні злочину повторно та у випадку рецидивів злочину (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК). Судимість може не враховуватися як обставина, що обтяжує покарання, з підстав, указаних у частинах 2 і 4 ст. 67 КК; протягом строку відбування певних покарань створює підстави для застосування спеціальних обмежень щодо засуджених (ч. 2 ст. 58 КК), враховується при виборі окремих видів покарання (ч. 2 ст. 62 КК); за загальним правилом, є підставою для відмови в призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК)²; зумовлює особливий порядок призначення покарання за правилами сукупності вироків (ст. 71 КК); д) *на звільнення від покарання та його відбування*: може бути підставою для відмови у звільненні від

¹ Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – С. 460–461.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 3-тє вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Атіка, 2003. – С. 187.

відбування покарання з випробуванням (статті 75 і 79 КК); враховується при звільненні від покарання через хворобу (ч. 2 ст. 84 КК); враховується при визначенні обов'язкової частини покарання, що фактично повинна бути відбута при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання (пп. 2 і 3 ч. 3 ст. 81, п. 2 ч. 3 ст. 107), а також при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким (п. 2, п. 3 ч. 4 ст. 82 КК)¹; є підставою для незастосування звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку у разі засудження за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені статтями 437–439 та ч. 1 ст. 442 КК (ч. 6 ст. 80 КК); судимість за вчинення корупційних злочинів впливає на умови звільнення від відбування покарання в порядку амністії чи помилування (ч. 4 ст. 86, ч. 3 ст. 87 у редакції Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII)².

Субсидіарні функції судимості у сфері кримінально-правового регулювання забезпечують функціонування інших інститутів Загальної частини кримінального права, зокрема інститутів «повторності», «рецидиву», «звільнення від кримінальної відповідальності», «призначення покарання», «звільнення від покарання», «звільнення від відбування покарання», «амністії», «помилування», «реабілітації». Використовуючи тим чи іншим чином феномен судимості, законодавець створює різні (їх можна назвати «комбінованими») інститути Загальної частини кримінального права, в яких вона виступає одним із конструктивних елементів цих інститутів, що регулюють питання, пов'язані з повторністю і рецидивом злочинів, звільненням від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування, призначенням покарання, погашенням і зняттям судимості тощо. У той самий час шляхом використання інститутів повторності, рецидиву в нормах Особливої частини судимість виступає ознакою значної кількості складів злочинів Особливої частини КК і тим самим суттєво впливає на вирішення питань кримінальної відповідальності за конкретний злочин.

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 3-тє вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Атіка, 2003. – С. 187.

² Див.: Голос України. – 2014. – 25 жовт. (№ 206).

Викладене дає підстави зробити висновок, що функції судимості підкреслюють суттєву значущість розглядуваного інституту в системі інститутів кримінального права.

В статье рассматриваются функции судимости как специфический правовой способ реализации задач уголовной ответственности путем применения норм, регламентирующих данный институт. Рассматривая функции судимости с точки зрения уголовно-правового и общеправового значения как правового последствия совершения преступления в аспекте ее роли в достижении и закреплении целей наказания и уголовной ответственности, обосновывается необходимость различать функции судимости в сфере уголовно-правового регулирования и в сфере правового регулирования иных отраслей права. Автором предложено и первую, и вторую функции делить на основные и субсидиарные.

The article addresses functions of criminal conviction as a specific legal means of achievement and accomplishment of criminal liability objectives by implementation of regulations that govern this institute. Along with discussion of functions of criminal records in the context of criminal law and general legal significance as a legal consequence of crime commission in aspect of its role in achieving and strengthening aims of punishment and criminal liability, it justifies necessity to distinguish functions of criminal records in criminal law regulation and in legal regulation of other law branches. The author suggests dividing both the first and the second group of functions both into core, and subsidiary ones.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 7 від 5 березня 2015 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України М. І. Панов.

УДК 343.9

О. М. Олійник, здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ НЕЗАКОННО ВИКОРИСТОВУЮТЬ БЮДЖЕТНІ КОШТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

На підставі результатів емпіричного дослідження здійснено спробу аналізу соціально-демографічних, кримінально-правових, морально-психологічних ознак осіб, які незаконно використовують бюджетні кошти у Збройних Силах України.

Ключові слова: *незаконне використання бюджетних коштів, особа злочинця, Збройні Сили України.*

Незаконне використання бюджетних коштів на даний час представляє негативне явище соціальної дійсності, яке поширене у багатьох галузях. Останні не доотримують із Державного бюджету України мільярди гривень через їх розкрадання. Особливої актуальності незаконне використання бюджетних коштів набуває у військовій сфері. Розкрадання державних фінансів, що виділяються Міністерству оборони України (далі – МО), в умовах проведення антитерористичної операції (далі – АТО) у Донецькій та Луганській областях посилюють загрозу національній безпеці й унітарності нашої країни, збільшують втрати особового складу Збройних Сил України (далі – ЗС), ускладнюють їх модернізацію та реформування. Поширеність даного явища фактично сприяє порушенню конституційних прав усіх громадян України, оскільки держава не у змозі належним чином профінансувати ті чи інші напрями зовнішньої та внутрішньої політики.

За даними військової прокуратури, протягом 2010–2014 рр. кількість злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у ЗС, збільшилась майже у 2,5 разу: з 31 до 72 відповідно. Однак, за оцінками експертів міжнародної організації Transparency International, а також експертів з НАТО, у середньому

30% оборонного бюджету розкрадається корумпованими чиновниками¹.

Різні аспекти запобігання незаконному використанню державних фінансів розробляли такі вчені, як: О. З. Гладун, Н. О. Гуторова, З. Б. Живко, П. І. Зінов, А. О. Йосипів, В. В. Кулаков, В. В. Лень, С. І. Марко, С. С. Мірошніченко, Ю. С. Назар, В. М. Руфанова, Р. Л. Степанюк, О. О. Титаренко, О. В. Тихонова та ін.

При цьому науковці не піддавали кримінологічному дослідженню незаконне використання бюджетних коштів у ЗС України.

Метою наукової статті є виділення криміногенних рис соціально-демографічного, кримінально-правового та морально-психологічного спрямування військовослужбовців, які незаконно використовують бюджетні кошти у ЗС.

Важливість дослідження криміногенних рис осіб, які вчиняють незаконне використання бюджетних коштів у ЗС, обумовлюється тим, що врахування їх різних особливостей дозволить розробити типовий кримінологічний образ такого злочинця. Означене є передумовою досягнення кінцевої мети у вигляді вдосконалення діяльності із запобігання проявам явища незаконного використання бюджетних коштів у воєнній сфері.

Соціально-демографічні ознаки. На думку В. В. Лунєєва, останні не дають повного уявлення про особу злочинця, а лише описують її із зовнішнього боку². Але при цьому без їх характеристики неможливо надати більш-менш вичерпний опис типового портрета злочинців-військовослужбовців.

За статтю серед осіб, які вчинили вказані бюджетні злочини, співвідношення чоловіків до жінок становить 72% проти 28%. Це обумовлюється специфікою ЗС, де на посадах командирів структурних підрозділів і начальників служб забезпечення військових формувань, пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, працюють здебільшого чоловіки.

¹ 30 відсотків коштів на озброєння зникають у кишнях корупціонерів – Адріан Кендрі, експерт з особливих питань НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ksf.openukraine.org/ua/news/770-30-vidsotkiv-koshtiv-na-ozbrojennja-znykajut>. – Заголовок з екрана.

² Лунєєв В. В. Курс мировой и российской криминологии. Особенная часть : учебник : в 2 т. Т. 2 / В. В. Лунєєв. – М. : Юрайт, 2013. – С. 839.

За віком переважають соціально зрілі злочинці. Результати емпіричного дослідження показали, що у структурі засуджених 53,3% становлять особи віком 30–50 років (із них 30–39 років – 32,2%, 40–50 років – 21,1%). Питома вага 50–65-річних злочинців складає 29,1%. На інші вікові групи припадає 17,6% (із них 18–25 років – 0,8%, 25–30 років – 14,7%, понад 65 років – 2,1%).

Освітній рівень злочинців також є достатньо високим. За даними емпіричного дослідження, переважна більшість засуджених осіб (61,2%), які незаконно використали бюджетні кошти, мали повну та базову вищу освіту. Незначна частка винних (21,1%) мали професійно-технічну освіту. Високий освітньо-кваліфікаційний рівень злочинців – військових командирів і начальників обумовлюється відповідними кадровими вимогами до працівників Департаменту фінансів МО України як головного розпорядника бюджетних коштів ЗС України, а також розпорядників нижчого рівня, командирів структурних підрозділів і начальників служб забезпечення військових формувань.

Вивчення займаної посади і трудового стажу засвідчило, що в основному це розпорядники бюджетних коштів третього ступеня, а також одержувачі цих коштів. Серед розпорядників другого ступеня фігурують службові особи територіальних квартирно-експлуатаційних управлінь, керівники відділів фінансового забезпечення обласних військових комісаріатів. У поодиноких випадках – це начальники та службові особи фінансово-економічних відділів армійських корпусів. Серед розпорядників третього ступеня широко представлені командири військових частин, військові комісари районних військових комісаріатів, начальники наукових центрів. Поряд з цим злочинці займали посади, пов'язані із розпорядженням бюджетними коштами. До них належать командири підрозділів і начальники служб військових формувань. Стаж роботи на посаді, пов'язаній із виконанням організаційно-розпорядчих й адміністративно-господарських обов'язків, становить від 5 до 10 років¹.

Дослідження військового звання засуджених за злочини, пов'язані із незаконним використанням бюджетних коштів, показало наступний розподіл. Серед військових командирів і начальників – генералів 1,9%, полковників – 9,3%, підполковників – 25,9%, ма-

¹ Нечитайло В. А. Характеристика осіб, які вчиняють нецільове використання бюджетних коштів / В. А. Нечитайло // Наук. вісн. НАВС. – 2014. – № 1. – С. 64–74.

йорів – 35,2%, капітанів – 27,8%. До кримінальної відповідальності в основному притягуються військовослужбовці старшого офіцерського складу (70,4%). І це цілком закономірно, оскільки у своїй масі особи старшого офіцерського складу постійно або тимчасово займають посади командирів підрозділів і начальників служб забезпечення, пов'язані із розпорядженням бюджетними коштами.

Досліджуючи показник військового звання, В. В. Лунєєв встановив статистичну закономірність: чим вище службове становище, рівень освіти, вік, грошове забезпечення, трудовий стаж, тим більше фіксується зміщення від насильницької мотивації до корисливої¹. Розвиваючи цю ідею, можна стверджувати, що чим вище військове звання, займана посада у керівній ланці ЗС, ширші владні повноваження, вищий рівень корупційних зв'язків, тим більше можливостей незаконно використовувати бюджетні кошти на постійній основі, збагачуватися за злочинними схемами у складі злочинних груп, у тому числі організованих, при цьому тривалий час уникати кримінальної відповідальності.

Кримінально-правові показники охоплюють дослідження злочинної поведінки за формою вини, показниками групового чи одноособового вчинення злочинів, мотивом і ціллю, його тяжкістю, видом і розміром призначеного покарання.

Форма вини як кримінально-правова ознака структуризації особи злочинця вказує на його суспільну небезпечність. Злочини, пов'язані із незаконним використанням бюджетних коштів, як правило, характеризуються умисною формою вини². При цьому службова особа розпорядника або одержувача державних фінансів у воєнній сфері усвідомлює суспільну небезпечність злочину, який вчиняється, та бажає незаконно використати бюджетні кошти.

Мотиви і цілі злочинців, які вчиняють аналізовану категорію злочинів, можуть бути різними і залежать від інтересів, що лежать в їх основі. Найчастіше розпорядники й одержувачі бюджетних коштів у ЗС керуються корисливими мотивами і переслідують мету неза-

¹ Лунєєв В. В. Курс мировой и российской криминологии. Особенная часть : учебник : в 2 т. Т. 2 / В. В. Лунєєв. – М. : Юрайт, 2013. – С. 838.

² Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 : Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова та ін. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – С. 302.

конного збагачення, так чи інакше пов'язаного із використанням службового становища і владно-розпорядчих повноважень всупереч інтересам служби. Значно рідше розпорядники й одержувачі бюджетних коштів у ЗС керуються іншою особистою зацікавленістю, зокрема забезпечення кар'єрного росту, засвідчення особистої відданості вищестоящому начальству, проведення незаконних банківсько-господарських операцій. В окремих випадках йдеться про мотиви, пов'язані із недбалим ставленням до виконання службових обов'язків, наприклад небажання належного оформлення використаних державних фінансів відповідно до чинного бюджетного законодавства.

Вивчення питання щодо форми злочинної поведінки показало, що 67,2% злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів, вчиняється у групах за попередньою змовою, рідше організованими групами (6,1%), решта – одноособово. Помітне переважання груп за попередньою змовою пояснюється тим, що у своїй масі такі злочини вчиняються розпорядниками третього ступеня, що займають керівні посади у військових частинах, на військових підприємствах тощо. Відсутність кримінальних проваджень щодо вчинення бюджетних злочинів учасниками організованих злочинних груп свідчить про вміле документальне приховування розпорядниками другого і першого ступеня своєї злочинної діяльності, проблеми із виявленням даних злочинів, а також процесуальні складнощі розслідування цієї категорії злочинів та доведення вини вищих офіцерських чинів.

Вивчення стадій, на яких була припинена злочинна діяльність, показало, що майже в усіх випадках мав місце закінчений злочин. У ЗС України понад 3/5 порушень бюджетного законодавства на сотні мільйонів гривень встановлюється на підставі результатів перевірок господарської діяльності з боку контрольно-ревізійних органів. Решта фінансових зловживань виявляється аудиторами та ревізорами Департаменту внутрішнього аудиту та фінансового контролю МО України.

Надати характеристику таким кримінально-правовим ознакам особи злочинця, як судимість та вид і розмір призначеного покарання, можна за допомогою аналізу статистики ДСА України про судову практику із розгляду кримінальних проваджень, що містять

ознаки незаконного використання бюджетних коштів. Так, протягом 2010–2014 рр. в Україні за статтями 191, 210, 364, 366, 367, 368, 368² КК України усього було засуджено 143 військовослужбовці¹. Протягом 2010–2014 рр. у відношенні майже половини (46,1%) військових за вчинення службових злочинів бюджетної спрямованості та 21% – за вчинення злочинів, передбачених ст. 191 КК України, кримінальні провадження закривались за різними підставами. Вагома частка засуджених (40,2%) за вказаною категорією злочинів була звільнена від відбування покарання: з випробуванням – 31,5%, унаслідок амністії – 9,4%. При призначенні покарання кожному дванадцятому злочинцю (8,1%) застосовувалася ст. 69 КК України.

До реального покарання у виді позбавлення волі за вчинення даних злочинів засуджено 38,5% осіб від загальної кількості осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили. Кожному п'ятому засудженому (19,4%) судами призначалось основне покарання у виді штрафу. Структура додаткових покарань за вчинення подібних злочинів виглядає так: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – 36,8%, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину – 3,9%, конфіскація майна – 2,6%².

Морально-психологічні показники передбачають вивчення деформацій свідомості і психіки злочинця, зокрема потреб та інтересів, соціальних, культурних, моральних, правових норм, способу мислення і стереотипів поведінки. Морально-психологічні ознаки спрямовують науковий пошук на пізнання логіки мислення, мотивації та поведінкових установок злочинців – військових командирів і начальників.

Виходячи із провідної корисливої мотивації злочинців, які незаконно використали бюджетні кошти у ЗС України, є підстави стверджувати, що їх морально-психологічна характеристика в цілому буде відповідати характеристиці корисливого злочинця-розкрадача і хабарника. Тому при вивченні морально-психологічних властивостей злочинців-військовослужбовців доцільно використа-

¹ Судова статистика Державної судової адміністрації України про засуджених осіб у 2010–2014 рр. (Форма 7) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/. – Заголовок з екрана.

² Судова статистика Державної судової адміністрації України про засуджених осіб у 2010–2014 рр. (Форма 6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/. – Заголовок з екрана.

ти результати спеціальних досліджень корисливих злочинців і доповнити їх специфікою морально-психологічної сфери військових командирів і начальників. Для аналізу зазначеної сфери традиційно використовуються потреби, інтереси, мотиви, моральні й ціннісні орієнтири, поведінкові установки.

Потреби у літературі часто називаються центральною ознакою морально-психологічної характеристики особи злочинця. Вони тісно пов'язані з інтересами особистості. Спираючись на класифікацію потреб корисливих злочинців, виділених А. Ф. Зелінським за критерієм їх змісту й рівня¹, можна стверджувати, що для службових осіб розпорядників бюджетних коштів ЗС України першого та другого ступеня, а також їх одержувачів характерні потреби у завоюванні свого привілейованого службового становища у військовій ієрархії, демонстрації владного впливу, а також набутті високого соціального статусу у цивільному житті. Належність до військової еліти певним чином зобов'язує відповідати високому соціальному статусу й актуалізує потребу в досягненні відповідного рівня багатства, високих стандартів споживання матеріальних благ. Водночас актуалізується потреба у більш гнучкому пристосуванні до корумпованих правил діяльності військового управлінського апарату, жорсткого дотримання вироблених роками цінностей, корпоративної етики, формату взаємовідносин між начальниками й підлеглими, пов'язаними спільною злочинною діяльністю. Це дозволяє ввійти до еліти, утвердити авторитет займаної посади, добитися соціального визнання.

Слід відверто визнати, що переважна більшість військових начальників і командирів отримують призначення на матеріально привабливі посади через протекціонізм впливових покровителів за грошову винагороду. У зв'язку із цим перебування на посаді використовується як можливість компенсувати грошові витрати і збагатитися шляхом розкрадання бюджетних коштів з обов'язковим поверненням частини фінансів їх розпорядникам, а також виплатою незаконної вигоди контролюючим органам і вищестоящому начальству. Про правильність такого твердження свідчать відповіді опитаних експертів-прокурорів, 24,8% з яких називають головним

¹ Зелінский А. Ф. Криминальная психология / А. Ф. Зелинский. – Киев : Юринком Интер, 1999. – С. 164.

чинником, що зумовлює незаконне використання бюджетних коштів, прагнення до збагачення у великих та особливо великих розмірах на постійній основі. Існують й інші потреби даних злочинців.

Для службових осіб розпорядників державних фінансів ЗС третього ступеня більше властиві потреби у забезпеченні матеріальними благами сім'ї та пов'язане із цим прагнення повноцінного утвердження в ролі годувальника і голови родини.

У психологічному плані злочинці – військові командири і начальники – це сформовані особистості, із стійкою ієрархією антисоціальних цінностей, життєвих орієнтирів та мотивів. Існуюча корумпована система отримання військових звань для офіцерського складу, призначення на матеріально привабливі посади накладає негативний відбиток на моральний образ командира і начальника, який займає посаду, пов'язану із розпорядженням матеріально-фінансовими ресурсами. Такі офіцери не вирізняються високою мораллю, не керуються інтересами служби, нехтують офіцерською честю і службовим обов'язком.

Таким чином, глибина і ступінь корисливої установки на незаконне збагачення високовірогідно залежить від займаної посади в ієрархії розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, рівня корумпованих зв'язків і ризику притягнення до кримінальної відповідальності.

На основании результатов эмпирического исследования сделана попытка анализа социально-демографических, уголовно-правовых, морально-психологических признаков лиц, незаконно использующих бюджетные средства в Вооруженных Силах Украины.

On the basis of results of empirical research accomplished attempts analysis of social, demographic, criminal, legal, moral and psychological traits of persons illegal using the budget in the Armed Forces of Ukraine.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем злочинності та її причин НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 18 березня 2015 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, професор
Б. М. Головкін.*

УДК 343.851

С. В. Рябчук, здобувач сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

АЗАРТНІ ІГРИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ: ПОНЯТТЯ, ГЕНЕЗА, ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглянуто гральний бізнес як негативне соціальне явище, надано його поняття з огляду на положення Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні», досліджено історичний розвиток грального бізнесу та відповідальність за здійснення вказаної злочинної діяльності.

Ключові слова: гральний бізнес, азартні ігри, заборона грального бізнесу.

Постановка проблеми. В Українській державі, поряд із позитивними, існує низка негативних соціальних явищ. Одним із таких явищ є азартні ігри, які з розвитком суспільних відносин і технологій набули широкого розповсюдження та перетворилися на вкрай небезпечний та заборонений чинним законодавством вид господарської діяльності – гральний бізнес.

В усіх країнах сучасного світу в більшій або в меншій мірі поширена діяльність суб'єктів господарювання, що надають послуги, пов'язані з доступом осіб до азартних ігор. У нашій державі законодавець встав на шлях заборони здійснення такої діяльності.

Азартні ігри як суспільне явище виникло на певному етапі цивілізації, що сприяло формуванню цілого комплексу нерозривно пов'язаних між собою відносин певного характеру: пізнавального (зацікавленість в ознайомленні з новим явищем, що не насаджується державою, а визначається особистим вольовим вибором), емоційного (відчуття азарту, переживання в разі виграшу або програшу), психологічного (захоплення грою, бажання брати участь у грі та вигравати), економічного (зацікавленість у виграші, бажання мати кошти для участі у грі), політичного (здійснення державою політики сприяння чи заборони гри) та

правового (потреба в урегулюванні відносин стосовно азартних ігор)¹.

Гральний бізнес є негативним соціальним явищем, підвищена суспільна небезпечність якого полягає в тому, що в цій сфері накопичується значна кількість грошових коштів, з яких організаторами грального бізнесу не сплачуються податки, збори, обов'язкові платежі, що позбавляє бюджет країни суттєвих грошових надходжень. Указані грошові кошти використовуються для незаконного збагачення, розширення грального бізнесу, фінансування іншої злочинної діяльності. Також із гральним бізнесом пов'язується вчинення інших суспільно небезпечних діянь, наприклад шахрайства, підкупу посадових осіб контролюючих органів, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Необхідно підкреслити й негативний вплив грального бізнесу на розвиток суспільства. Поширення в державі цього явища, захоплення азартними іграми великої кількості людей сприяє зниженню рівня культури та моральності населення. Доступ та зацікавленість такими іграми створює негативні умови для розвитку дітей та підлітків, які втрачають інтерес до навчання та суспільно корисних занять. Для багатьох гравців періодична стійка участь в азартних іграх через невезіння, невміння або через шахрайство організаторів грального закладу призводить до значних матеріальних втрат. Нерідко це спричиняє руйнівний вплив на шлюбно-сімейні відносини. У деяких осіб виникає хвороблива прив'язаність до азартних ігор, психологічна залежність від них, позбавитись від якої особа може тільки за умов надання допомоги спеціалістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням грального бізнесу присвячені наукові праці О. О. Додурова, Г. М. Дюби, О. П. Дячкіна, Д. О. Гетьманцева, Н. П. Капітаненко, І. Б. Медицького, Н. О. Петричко, Р. О. Пиняги, А. В. Савченко та ін.

¹ Капітаненко Н. П. Азартні ігри як суспільне явище: історико-правовий аспект / Н. П. Капітаненко // Право України : юрид. журн. – 2013. – №3. – С. 33.

Метою статті є обґрунтування твердження, що гральний бізнес є негативним соціальним явищем, визначення поняття «гральний бізнес» на підставі положень законодавства, огляд основних етапів розвитку цього явища та встановлення відповідальності за досліджувані протиправні дії.

Поняття «гральний бізнес» є законодавчо визначеним і міститься в ст. 1 Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» № 1334-VI від 15.05.2009 р. Відповідно до вказаної правової норми гральний бізнес є діяльність, пов'язана з організацією, проведенням та наданням можливості доступу до азартних ігор у казино, на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах, у букмекерських конторах, в інтерактивних закладах, в електронному (віртуальному) казино незалежно від місця розташування сервера¹.

Першою складовою досліджуваного поняття є визначення грального бізнесу як протиправної діяльності особи.

Людина являє собою продукт та суб'єкт суспільства, соціуму. Вона демонструє своє ставлення до навколишнього середовища поведінкою, активністю. Остання буває вольовою, імпульсивною та звичною. Тільки вольова активність може називатися діяльністю, яка являє собою усвідомлену вольову поведінку, що складається із системи дій, кожна з яких має мету, зумовлену спільним мотивом².

Відповідно до наведеного вище Закону організація і проведення азартних ігор – це діяльність організаторів азартних ігор, що здійснюється з метою створення умов для здійснення азартних ігор та видачі вигравів (призів) учасникам азартних ігор.

Визначення «азартна гра» також міститься в ст. 1 Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» та полягає в такому: азартна гра – будь-яка гра, обов'язковою умовою участі в якій є сплата гравцем грошей, у тому числі через систему електронних платежів, що дає можливість учаснику як отримати виграв (приз) у будь-якому вигляді, так і не отримати його залежно від випадковості.

¹ Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15 трав. 2009 р. № 1334-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2009. – № 38. – Ст. 536.

² Зелинський А. Ф. Преступная деятельность: понятие и ответственность / А. Ф. Зелинский // Сов. государство право. – 1991. – № 12. – С. 12–13.

Дослідження історичного розвитку негативного соціального явища допомагає зрозуміти його природу, вплив на це явище тих чи інших чинників, розробити заходи боротьби з цим явищем.

Появі грального бізнесу та його трансформації у розвинутий, поширений та прибутковий вид господарської діяльності передувало виникнення та поширення в суспільстві азартних ігор.

Торкаючись історичного розвитку азартних ігор на території сучасної України, можна зазначити, що праукраїнці могли ознайомитися з картами ще в XII ст. Гіпотезу про можливу участь галичан в азартних іграх під час третього хрестового походу Фрідріха Барбаросси проти знаменитого сарацинського султана Салах-ад-діна знаходимо у «Слові про Ігорів похід». Наголошується лише на можливому, епізодичному знайомстві, а не на масовому розповсюдженні серед українців гральних карт. Дослідник народних звичаїв українців В. Горленко (1853–1907) датує появу карт на українських теренах початком XVII ст. У той самий час Україна з XVI ст. – це провінція Польщі, де картярство розповсюджене з XIV ст.¹

У Середньовіччі правове регулювання правовідносин, пов'язаних з азартними іграми, на території України здійснювалася в залежності від визначення відповідальності за незаконні дії у цій сфері в законодавстві країн, до складу яких територіально входили українські землі.

У Росії Стоглавом 1551 р. як покарання за азартні ігри передбачалося відсторонення винного від посади, а для духовників – відсторонення від священних служб на строк до трьох років, при повторному вчиненні діяння – вигнання від притча².

У Соборному Уложенні 1649 р. зазначалося: «гравцями в “листь” поступать яко писано о татех – бить кнутом, рубить пальцы и руки» («тать» – розбійник, злодій).

¹ Іващенко-Дзвінковий Г. Л. Нехай козириться! Гральні карти в історичному і культурному контекстах / Г. Л. Іващенко-Дзвінковий. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2004. – С. 81.

² Севостьянов Р. А. Проблемы уголовной ответственности за организацию и ведение незаконного игорного бизнеса : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. А. Севостьянов. – Саратов, 2009. – С. 16.

З 1717 р. гра в карти на гроші карається лише стягненням штрафу. Артикул 59 Воїнського статуту Петра I забороняв картярську гру військовим¹.

Заборона на азартні ігри встановлюється «Уставом благочиния» 1872 р. Каралися такі діяння, як: зайняття азартною грою в якості «єдиної вправи»; зайняття азартною грою у вигляді промислу; утримання приміщення для азартної гри з корисливою метою. Відповідальність також установлювалась Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р., Уставом про покарання, що накладалися мировими судьями, 1864 р.²

Азартні ігри переслідувалися після Жовтневої революції з боку радянської влади.

Двадцять четвертого листопада 1917 р. виходить постанова Петроградського військово-революційного комітету «О закрытии игорных клубов и притонов», 23 березня 1918 р. Рада комісарів Петроградської трудової комуни видала декрет, згідно з яким належало «закрити все клубы и собрания, в коих будут допущены игры в карты, лото и прочие». При цьому судова практика, схвалена Відділом Вищого Судового контролю, розмежувала ігри на допустимі та недопустимі. Забороненою є гра, що є джерелом прибутку для гравця, а гра навіть з матеріальними ставками, яка ведеться з метою проведення часу, не вважається азартною та є припустимою. П'ятнадцятого грудня 1925 р. РНК РРФСР видав постанову, якою дозволив Народному комісаріату внутрішніх справ в окремих випадках надавати дозволи на відкриття установ для гри в лото, карти виключно для посилення засобів організацій та установ благочинного характеру³.

За часів запровадження нових економічних відносин у Радянській Україні (20-ті рр. XX ст.) спостерігалось значне піднесення грального бізнесу. Велика кількість питань та відносин грального

¹ Іващенко-Дзвінковий Г. Л. Нехай козириться! Гральні карти в історичному і культурному контекстах / Г. Л. Іващенко-Дзвінковий. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2004. – С. 67.

² Севостьянов Р. А. Проблемы уголовной ответственности за организацию и ведение незаконного игорного бизнеса : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. А. Севостьянов. – Саратов, 2009. – С. 16.

³ Цакоев А. А. Правовое регулирование азартных игр в Советском государстве (1917–1929) / А. А. Цакоев // О-во и право. – 2013. – №3 (45). – С. 57–58.

бізнесу на той час урегульовувалася положеннями Адміністративного кодексу УРСР, затвердженого постановою Всеукраїнського ЦВК від 12 жовтня 1927 р. Даним нормативним актом визначався порядок відкриття клубів і закладів для платної гри в неазартні ігри, а також передбачалася можливість проведення лотерей, привселюдних видовищ і розваг. Натомість, підприємцям потрібно було одержати відповідний дозвіл на рівні місцевої влади (окружного адміністративного відділу). Контролювалася діяльність такого порядку підрозділами адміністративної міліції, які могли притягати винних до відповідальності чи клопотати про закриття гральних закладів¹.

У 1928 р. вийшла постанова РНК «Про закриття ігорних закладів», а у травні 1929 р. вийшло роз'яснення від НКВС РРФСР. Вищерозглянуті нормативні акти забороняють тільки влаштування ігор та організацію ігорних домів, але дозволяють брати участь в іграх для розваги, без отримання прибутку².

З прийняттям цих постанов гральний бізнес заборонений і в Україні. Аж до кінця 60-х рр. ХХ ст. азартні ігри в громадських місцях зустрічалися досить рідко. Саме тому в зазначений період чинне законодавство (у тому числі кримінальне) практично не передбачало відповідальності за азартні ігри. Передбачалася лише відповідальність за втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми (ст. 210 КК УРСР) та за утримання гральних притонів (ст. 226 КК УРСР)³.

Чотирнадцятого грудня 1988 р. КК УРСР 1960 р. було доповнено ст. 213 «Організація азартних ігор» (гл. X «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я») Особливої частини, яка проіснувала до 28 січня 1994 р.

Становлення в Україні ринкової економіки на початку 90-х рр. ХХ ст. зумовило появу нових видів підприємницької діяльності, що

¹ Дюба Г. М. Соціально-економічні та правові передумови формування і розвитку ринку азартних ігор в Україні / Г. М. Дюба // Держава і право : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 48. – С. 385.

² Цакоев А. А. Правовое регулирование азартных игр в Советском государстве (1917–1929) / А. А. Цакоев // О-во и право. – 2013. – № 3 (45). – С. 60.

³ Дюба Г. М. Соціально-економічні та правові передумови формування і розвитку ринку азартних ігор в Україні / Г. М. Дюба // Держава і право : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 48. – С. 385–386.

потребували врегулювання. Гральний бізнес як один із таких видів діяльності весь період ринкового розвитку країни характеризувався стрімким хаотичним розвитком¹.

Законом України «Про патентування деяких видів господарської діяльності» від 23 березня 1996 р. передбачено патентування грального бізнесу. У 2000 р. прийнято Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»². Гральний бізнес за цим Законом відносився до ліцензованого виду діяльності. До запровадження ліцензійних умов ліцензії видавались обласними державними адміністраціями.

У постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення внутрішнього фінансового моніторингу суб'єктами господарювання, що провадять господарську діяльність з організації та утримання казино, інших гральних закладів і ломбардами» від 20 листопада 2003 р. вперше визначено поняття «азартна гра»³.

Вісімнадцятого квітня 2006 р. прийняті Ліцензійні умови провадження організації діяльності з проведення азартних ігор, затвержені спільним наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства фінансів України від 30.05.2006 р. Указаний нормативно-правовий акт установлює вимоги до провадження організації діяльності з проведення азартних ігор суб'єктами господарювання та визначає низку понять, установлює певні види гральних закладів.

У 2009 р. був прийнятий Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні». Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства про заборону грального бізнесу в Україні» від 22 грудня 2010 р. доповнено Кримінальний кодекс України ст. 203² («Зайнят-

¹ Капітаненко Н. Актуальні питання адміністративної відповідальності юридичних осіб за правопорушення у гральному бізнесі / Н. Капітаненко // Підприємство, госп-во і право. – 2010. – № 12 (180). – С. 64.

² Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 1 черв. 2000 р. № 1775-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

³ Матіос А. Проблеми правового регулювання діяльності з організації і проведення азартних ігор на території України / А. Матіос, А. Ковальчук // Юрид. Україна. – 2008. – № 7. – С. 15–16.

тя гральним бізнесом»). Крім того, відповідальність у сфері грального бізнесу встановлюється статтями 164, 181 Кодексу України про адміністративні правопорушення¹.

За останні 20 років обсяг зовнішніх і внутрішніх інвестицій, вкладених в український гральний бізнес, суттєво перевищує вкладення в інші сфери. Це пояснюється тим, що рентабельність українського казино в кілька разів вища, ніж на Заході. До того ж в Україні гральний бізнес не контролюється законом і власнику залишається від 5 до 30% витрачених гравцем грошей, у той самий час у Європі цей показник становить 1–2%².

Висновки. Розвиток правових норм, які передбачали відповідальність за зайняття гральним бізнесом, мав циклічний характер – на певних історичних етапах державою то посилювалася, то послаблювалася відповідальність за вчинення вказаної діяльності. При цьому такі правовідносини не залишалися поза державним контролем. Гральний бізнес є негативним суспільним явищем, що характеризується підвищеною суспільною небезпекою.

В статье рассматривается игорный бизнес как негативное социальное явление, дается его понятие исходя из положений Закона Украины «О запрете игорного бизнеса в Украине», прослеживается историческое развитие игорного бизнеса и ответственность за совершение указанной преступной деятельности.

The article deals with gambling as a social phenomenon, its concept based on the provisions of the Law of Ukraine «On the prohibition of gambling business in Ukraine», the historical development of gambling and responsibility for the commission of this crime.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №2 від 18 лютого 2015 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, професор
В. В. Голіна.*

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. №8073-Х // Відом. Верхов. Ради України. – 1984. – Дод. до №51. – Ст. 1122.

² Виявлення та документування злочинів і правопорушень, які вчиняються у сфері грального бізнесу під виглядом інтерактивних клубів та розважальних закладів : метод. рек. / В. С. Березняк, Є. В. Матвієнко, В. В. Корж, Д. С. Приходько. – Д. : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 6.

УДК 343.9.01

О. М. Самойлова, здобувач Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

КІЛЬКІСНІ ТА ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ УМИСНИХ ВБИВСТВ ТА УМИСНИХ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ОСОБАМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

Стаття присвячена вивченню кількісних та якісних показників (рівень, структура, динаміка, географія, «ціна») умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження, похилий вік.

Постановка проблеми. Останнім часом всесвітній процес старіння населення привертає все більшу увагу вчених різних галузей науки. У нашій державі процес старіння населення також прогресує. Незважаючи на щорічне зменшення населення України, протягом останніх 20 років (загалом на 6 млн 183 тис. осіб) абсолютна кількість осіб похилого віку збільшилася майже на 1 млн, а їх частка в загальній структурі населення – на 4,58 %. Збільшення, поміж інших вікових груп, питомої ваги осіб похилого віку, безумовно, має позначатися на активізації діяльності останніх практично в усіх сферах життя. Протиправна поведінка не є винятком. Цілком імовірно, що у найближчому майбутньому відповідні зміни відбиватимуться на абсолютних та відносних показниках злочинів, учинених особами похилого віку, зокрема умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкодженнях. Адже, як відомо, злочинність – це соціально-правове явище, правові характеристики якого залежать від зміни відповідних правових інститутів, а соціальні – від зміни соціальних умов життя суспільства, у тому числі і від демографічної ситуації¹.

¹ Разумов П. В. Кримінологическая характеристика геронтологической преступности и меры ее предупреждения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / П. В. Разумов ; Ставроп. гос. ун-т. – Ставрополь, 2005. – С. 4.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За часів незалежності України єдиною роботою, присвяченою злочинності осіб похилого віку, стала дисертація А. В. Андрушка на тему «Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання» (2011). Серед російських кримінологів вивченням злочинності осіб похилого віку займалися такі вчені, як Ю. М. Антонян, О. В. Барсукова, Л. В. Борових, М. В. Войтін, В. В. Тирський, Р. І. Міхеєв, П. В. Разумов та ін. Ученими була підкреслена актуальність та необхідність дослідження злочинності осіб похилого віку, висвітлені загальні питання геронтологічної злочинності, її запобігання, особливості кримінальної відповідальності та покарання осіб похилого віку. Водночас самостійні, комплексні наукові дослідження, які стосувалися б умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, до цього часу не проводилися ані в Україні, ані в країнах СНД.

Мета статті полягає у висвітленні й аналізі кількісних та якісних показників умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, за останні 5 років (2010–2014).

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд кількісних та якісних показників умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, розпочнемо з визначення їх рівня. Під рівнем злочинності розуміється загальна кількість зареєстрованих злочинів та осіб, які їх вчинили, за конкретний проміжок часу на певній території. Так, протягом 2010–2014 рр. в Україні було зареєстровано 426 умисних вбивств та 388 умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, та виявлено 446 та 402 похилі особи, які їх вчинили¹. У зазначений період у цілому спостерігається тенденція до зменшення кількості умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку. Виняток становлять 2012 р. та 2014 р. (для умисних тяжких тілесних ушкоджень), коли простежується невелике збільшення їх рівня.

¹ За даними управління інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України, окрім Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим.

Іншим кримінологічно значущим показником злочинних проявів, що характеризує злочинність з якісної сторони, є її структура. На наш погляд, аналіз структури умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, слід розпочати з визначення частки зазначених злочинів у структурі умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених в Україні протягом 2010–2014 рр. Так, у 2010 р. частка умисних вбивств, вчинених особами похилого віку, в загальній структурі умисних вбивств склала 5,75%; у 2011 р. – 5,74%; у 2012 р. – 5,54%; у 2013 р. – 5,27%; у 2014 р. – 4,08%. Частка умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, в загальній структурі цих злочинів у 2010 р. становила 3,62%; у 2011 р. – 3,39%; у 2012 р. – 3,70%; у 2013 р. – 2,86%; у 2014 р. – 3,34%.

Питома вага злочинців похилого віку, що вчинили умисні вбивства та умисні тяжкі тілесні ушкодження, у загальній кількості цих злочинців склала: у 2010 р. – 6,36% та 3,75%; у 2011 р. – 6,37% та 4,11%; у 2012 р. – 5,98% та 3,92%; у 2013 р. – 5,10% та 2,80%; у 2014 р. – 4,52% та 3,43%.

Таким чином, за останні 5 років питома вага умисних вбивств, вчинених особами похилого віку, коливається в межах 4,08–5,75%, умисних тяжких тілесних ушкоджень – 2,86–3,70%; питома вага злочинців похилого віку, що вчинили умисні вбивства, – 4,52–6,37%, умисні тяжкі тілесні ушкодження – 2,80–4,11%. Як бачимо, незважаючи на незначну частку зазначених злочинів, протягом досліджуваного періоду вона залишається достатньо стійкою.

Подальше дослідження структури аналізованої нами категорії злочинів здійснимо за допомогою кримінально-правових та кримінологічних ознак (на основі результатів узагальнення 400 архівних кримінальних проваджень, порушених за статтями 115, 121 КК України, вчинених особами похилого віку). До кримінально-правових ознак належать: наявність співучасті, мотиви, мета злочинної діяльності, характеристика обставин, що обтяжують або пом'якшують відповідальність, та ін.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень показав, що майже всі умисні вбивства (96,1%) та умисні тяжкі тілесні ушкодження (98,5%) були вчинені особами похилого віку одноособово. У решті

випадків у переважній більшості була зафіксована проста співучасть без попередньої змови. У порівнянні з часткою осіб у загальній злочинності, які вчинили злочини в групі (19,9%)¹, такий показник є набагато меншим.

Вважаємо, що одноособовий характер вчинення досліджуваних злочинів можна пояснити переважно їх спонтанним характером. Майже в усіх умисних вбивствах (96,25%) та в усіх умисних тяжких тілесних ушкодженнях (100%) умисел на вчинення злочину виник раптово, злочини вчинювалися «згорячу», тому були відсутні їх планування, ретельна підготовка. Лише у 3,75% випадків мало місце заздалегідь обмірковане умисне вбивство. Отримані результати підтверджують результати інших досліджень щодо імпульсивності, швидкого, але не завжди адекватного ситуації реагування на «подразник» об'єктивного середовища, яке властиве злочинній поведінці осіб похилого віку. Установлено, що старечому організму є притаманним знижений «імунітет» до зовнішніх подразників і його реагування на них далеко не завжди контролюється розумом, особливо коли інтелект слабшає². У цьому аспекті проявляється відмінна ознака злочинців похилого віку, які вчинили аналізовані нами злочини.

Серед мотивів учинення умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень уже традиційно домінують «раптово виниклі особисті неприязні відносини»: за ст. 115 КК України – у 84,4% випадків³, за ст. 121 КК України – у 93,3%. Певна частина злочинів була вчинена з корисливих мотивів (7,3% умисних вбивств). Як показало наше дослідження, жінками похилого віку з корисливих мотивів було вчинено кожне п'яте умисне вбивство. Уявляється, що зовнішній вигляд таких злочинниць зазвичай викликає довіру та симпатію. Жінки похилого віку завжди сприймаються як певний символ «матері» або «старшої сестри», тому ступінь довіри до них

¹ Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 74.

² Криминальная психология : учеб. пособие / авт.-сост. А. И. Ушатиков, О. Г. Ковалев. – М. : Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2007. – С. 271.

³ У деяких вироках архівних кримінальних проваджень було вказано на два мотиви, тому сума процентних показників перевищує 100%.

досить високий¹. Ілюстрацією до вищесказаного може стати архівна кримінальна справа, розглянута Апеляційним судом Харківської області. Засуджена М., 1947 р. н., їздила по селах України та пропонувала самотнім старим людям свою допомогу у веденні домашнього господарства. Увійшовши в довіру, жінка вбивала потерпілих та заволодівала їх майном. Загалом засудженою було вбито 4 жінки віком від 68 до 77 років².

Продовжуючи розгляд мотивів аналізованих нами злочинів, зазначимо, що з мотивів помсти було вчинено 6,3% та 1,0% злочинів; хуліганські мотиви зустрічалися в 1% та 1,5% випадків; із мотивів ревнощів зафіксовано 5,4% та 2,1% злочинів; інші мотиви зустрічалися у 1% та 2,1% злочинів відповідно.

Під час визначення мети вчинення особами похилого віку умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень установлено таке: у 76,7% умисних вбивств та 68,3% умисних тяжких тілесних ушкоджень метою вчинення злочинів стало нанесення шкоди або позбавлення життя людини, при цьому в 12% випадків учиненню умисного вбивства передувало систематичне зловживання з боку потерпілих алкогольними напоями, образи, погрози та побиття. Цілі отримання матеріальної вигоди або звільнення від матеріальних затрат, приховання іншого злочину або полегшення його вчинення, помсти, хуліганських спонукань зустрічалися у 23,3% та 31,7%.

При дослідженні архівних кримінальних проваджень були вивчені також вид та розмір кримінального покарання. Нами встановлено, що до 96,3% (ст. 115 КК України) та 43,9% (ст. 121 КК України) винних було застосоване покарання у виді позбавлення волі; 2,7% та 1% винних були визнані неосудними. На підставі ст. 75 КК України 1% та 55,1% винних були звільнені від відбування покарання з випробуванням. При цьому суд брав до уваги обставини, що пом'якшують покарання. Серед останніх найчастіше враховувалися: щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину (44,8% та 61,3%), похилий вік винного (28,9% та 30,7%),

¹ Антонян Ю. М. Преступность стариков : монография / Ю. М. Антонян, Т. Н. Волкова. – Рязань : Акад. права и упр. ФСИН, 2005. – С. 92.

² Архів Апеляційного суду Харківської області за 2008 р. Кримінальна справа № 1-3/2008.

вчинення злочину вперше (21,5% та 22,2%), стан здоров'я винного (14,9% та 11,6%), неправомірна поведінка потерпілого (10,3% та 4,7%).

Під час призначення покарання судом ураховувалася також наявність обтяжуючих обставин. Так, стосовно 67,2% та 56,6% осіб обставиною, що обтяжує відповідальність, стало вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння; у 16,8% та 4,2% випадків злочин було вчинено щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані. Вчинення злочину повторно та рецидив злочину як обтяжуюча обставина зафіксовано стосовно 4,6% та 1,5% осіб відповідно. Крім цього, серед засуджених за ст. 121 КК України 0,5% осіб вчинили злочин з особливою жорстокістю.

Наразі перейдемо до розгляду кримінологічної структури аналізованої категорії злочинів. Кримінологічна структура умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень відображає їх узагальнену характеристику за низкою кримінологічних ознак, до яких можна віднести: місце і час вчинення цих злочинів, спосіб, знаряддя, географію, «ціну» тощо.

Так, у ході нашого дослідження встановлено, що в основному аналізовані нами злочини були вчинені в селах та селищах міського типу: за ст. 115 КК України – 47,5%; за ст. 121 КК України – 65,5% злочинів. Рідше вказані злочини вчинювалися в районних центрах – 28,2% та 18,5% та в обласних центрах – 24,3% та 16% відповідно. «Сільський» характер умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, що вчинені особами похилого віку, можна пояснити низкою існуючих у даній місцевості криміногенних факторів, які сприяють вчиненню вказаних злочинів. До їх числа, зокрема, належать:

- більш низький рівень освіти і культури населення (особливо культури у взаємовідносинах з оточуючими);
- усталені звички вирішувати спори і конфлікти переважно за допомогою насильства¹;

¹ Аракелян С. В. Семейно-бытовые убийства : монография / С. В. Аракелян ; под ред. Ю. М. Антоныана. – Ереван : Изд. ЕГУ, 2009. – С. 25.

– недосконалість основних сфер життєдіяльності, відсутність роботи, бідність та масова алкоголізація населення, монотонність життя, передчасне старіння, самотність (діти та внуки від'їжджають у місто) та ін.

При дослідженні кримінальних проваджень вивчалася місце вчинення особами похилого віку умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень. Так, переважну більшість злочинів було вчинено у будинках та квартирах потерпілих або злочинців: за ст. 115 КК України – 76,1%; за ст. 121 КК України – 67,9%. Пояснюється це, як правило, спільним розпиттям за місцем мешкання зазначених осіб алкогольних напоїв та виникненням на цьому ґрунті сварок та бійок. В інших випадках, а саме у 23,9% та 32,1%, місцем вчинення злочину ставали: прибудинкова територія, вулиця, кафе, магазин тощо.

Що стосується пори року вчинення особами похилого віку умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, то нами встановлено, що злочини за ст. 115 КК України частіше вчинювалися восени та взимку (57,2%), а за ст. 121 КК України – весною і влітку (56,7%). При цьому найбільша кількість умисних вбивств припадає на січень (11,2%), що можна пояснити довгими святами, які супроводжуються розпиванням спиртних напоїв. Найбільша кількість умисних тяжких тілесних ушкоджень вчинюється у травні (12,9%). Вчинення тяжких тілесних ушкоджень нерідко пов'язується із суперечками з приводу межі між земельними ділянками, будівельними роботами на сусідніх ділянках тощо. Саме цим, на наш погляд, можна пояснити переважний характер вчинення цих злочинів весною та влітку. Найменша кількість указаних злочинів вчинювалася у березні (4,8% та 5,7% відповідно).

Проведене дослідження торкнулося також вивчення способів вчинення злочинів. Так, переважну більшість умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, а саме 74,5% та 74,6%, було вчинено особами похилого віку шляхом нанесення ударів подручними предметами та предметами господарсько-побутового призначення. У 8,1% та 19,4% випадків наносилися удари руками і ногами. Задушення (повішення) мало місце у 7,5% та 0,5% випадків;

підпалення – у 1,2% та 3,3%. Також відмітимо, що за вказаних обставин жертві умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень заподіювалися одиничні ушкодження (у 30,2% та 61,4% випадків); у 24,2% та 16,4% випадків кількість нанесених ударів склала 2–3, та у решті випадків потерпілому завдавалися численні тілесні ушкодження – 45,6% та 22,2%. Таким чином, майже половина умисних вбивств вчинювалася особами похилого віку шляхом нанесення численних ударів, що можна пояснити зниженим почуттям самоконтролю зазначених осіб, яке ще більше послаблювалося внаслідок алкогольного сп'яніння.

Абсолютній більшості досліджуваних злочинів є властивим використання винним як знаряддя вчинення злочину різних предметів, що першими попадалися під руку. Так, винний Д., 1923 р. н., пояснював: «...де й сили взялися, я схопив перше, що попало під руки і вдарив Г. по голові. Весь час намагаюся пригадати, що це було, чи це був стілець, чи це була сокира, бо вони лежали поруч, пригадати не можу...»¹.

Водночас зазначимо, що близько половини умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень було вчинено особами похилого віку за допомогою ножа – 41,3% та 51,4%; в інших випадках знаряддями злочинів стали сокира (17,3% та 4,5%), предмети сільськогосподарського призначення: лопата, граблі, коса, вила та ін. (15,4% та 10,6%); у 8,7% та 2,2% випадків мало місце застосування вогнепальної зброї. У решті випадків (17,3% та 31,3%) знаряддями вчинення злочинів стали предмети, що не мають певного функціонального призначення (фрагменти скляної банки, мотузка, камінь, залізна лозина тощо). У решті випадків будь-які предмети не застосовувалися.

Що стосується географії умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, то слід зазначити, що в офіційній статистиці відсутні дані стосовно регіонального поширення аналізованої нами категорії злочинів. Відповідні відомості були отримані нами на підставі звернень до

¹ Архів Гребінківського районного суду Полтавської області за 2008 р. Кримінальне провадження № 1-8/2008.

Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України¹. Згідно з отриманими даними найбільша кількість умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, щороку реєструється в Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Одеській, Харківській областях. Найменшу кількість указаних злочинів зафіксовано в Закарпатській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях. Як бачимо, наведений розподіл за областями у цілому збігається з «традиційною» поширеністю умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, зареєстрованих в Україні.

Характеристика умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, що вчинені особами похилого віку, була б неповною без розгляду їх наслідків, основним критерієм яких є «ціна». «Ціна» злочинності складається з: 1) кримінально-правових наслідків злочинів, які в багатьох випадках є обов'язковим елементом їхнього складу (фізична шкода конкретним громадянам, матеріальна шкода); 2) шкоди, що заподіюється злочинами за межами їхнього складу (прямі та непрямі наслідки); 3) соціальної реакції на злочинність, витрат на боротьбу з нею (витрати на утримання правоохоронних органів, заходи боротьби зі злочинністю тощо)².

За нашими даними, у результаті вчинення особами похилого віку 206 умисних вбивств та 194 тяжких тілесних ушкоджень загинула 261 особа, 173 особам були спричинені тяжкі тілесні ушкодження. Узагальнені матеріали судової практики дозволили визначити і розмір матеріальної шкоди. Так, за матеріалами 166 кримінальних проваджень (41,5%), по яких цивільні позови були заявлені, розмір прямої матеріальної шкоди, що підлягала відшкодуванню, сягнув 679 176,23 грн. До цієї суми були включені витрати, пов'язані з лікуванням потерпілих, похованням загиблих та ін. Непряма матеріальна шкода складалася із судових витрат

¹ За винятком відомостей управлінь інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України у Донецькій, Луганській областях та Автономній Республіці Крим.

² Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джу́жа. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – С. 69.

у сумі 149 938,88 грн, що були витрачені на проведення різних експертиз. Таким чином, «ціна» матеріальної шкоди від умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, що були вчинені особами похилого віку, склала майже 830 тис. грн.

При визначенні моральної шкоди нами було встановлено таке: за 281 кримінальним провадженням (70,25%) цивільні позови про відшкодування фізичних та моральних страждань заявлені не були. У решті випадків, а саме за 119 кримінальними провадженнями (29,75%), розмір моральних збитків, що підлягали відшкодуванню, сягнув 4 198 644,85 грн.

Таким чином, «ціна» умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, виявляється вкрай високою. І якщо матеріальні збитки можна хоча б приблизно підрахувати й оцінити, то цінність людського життя, глибину душевних травм від втрати близьких та рідних, моральні і фізичні страждання у зв'язку з утратою здоров'я далеко не завжди можливо піддати грошовому виразу та виміру.

Ще одним важливим показником, який характеризує злочинність, є її динаміка. Динаміка злочинності – це зміна всіх кількісних і якісних показників злочинності за певний проміжок часу на певній території. Динаміка обчислюється у відсотках як співвідношення показників звітного періоду до показників будь-якого минулого періоду, що прийнятий за базу порівняння¹. Так, динаміка умисних вбивств, вчинених особами похилого віку, в цілому відповідає загальній динаміці умисних вбивств (рис. 1).

Як бачимо, з 2010 по 2014 р. спостерігається низхідна динаміка умисних вбивств, вчинених особами похилого віку: 2011 р. – 96 (-1,0%); 2012 р. – 84 (-12,5%); 2013 р. – 78 (-7,1%); 2014 р. – 72 (-7,6%). Що стосується загальної динаміки умисних вбивств, то з 2010 по 2013 р. також фіксується поступове зниження їх рівня, а у 2014 р. простежується зростання кількості умисних вбивств з 1480 до 1761 (+18,9%).

¹ Словарь криминологических и статистических терминов / сост. А. Г. Кальман, И. А. Христинич. – Харьков : ИИПП АПРн Украины : Гимназия, 2001. – С. 20.

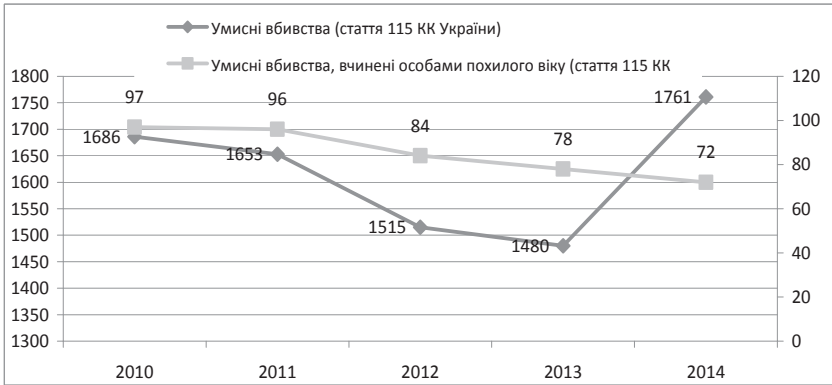

Рис. 1. Динаміка умисних вбивств, вчинених особами похилого віку в Україні за 2010–2014 рр.

Рис. 2. Динаміка умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку в Україні за 2010–2014 рр.

Динаміка умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, в цілому відповідає загальній динаміці умисних тяжких тілесних ушкоджень (рис. 2). Разом із тим динаміка умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, має певні характерні коливання. Так, у 2012 р. фіксується приріст останніх – 83 (+3,7%), при цьому загальна динаміка умисних тяжких тілесних ушкоджень зменшується – 2238 (–4,9%). У наступному

2013 р. спостерігається низхідна динаміка аналізованої нами категорії злочинів – 61 (–26,5%) на фоні менш стрімкого зниження загальної кількості умисних тяжких тілесних ушкоджень – 2132 (–4,7%). У 2014 р. спостерігається зростання частки умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, – 73 (+19,6%). При цьому загальна динаміка цих злочинів збільшується всього на 2,2% (2180).

Висновки. Аналіз кількісних та якісних показників умисних убивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку, дає підстави стверджувати про в цілому невисоку злочинну активність указаних осіб. Однак, незважаючи на невелику їх частку (4–6%) у загальній кількості осіб, яких було виявлено за вчинення вказаних злочинів, зазначений показник за останні 5 років залишається досить стійким. За даними проведеного дослідження, аналізованим злочинам є властивим одноособовий характер їх вчинення, раптовість у виникненні умислу, відсутність планування та ретельної підготовки, переважне вчинення злочинів у невеликих містах та селах.

Статья посвящена изучению количественных и качественных показателей (уровень, структура, динамика, география, «цена») умышленных убийств и умышленных тяжких телесных повреждений, совершенных лицами пожилого возраста.

The article is devoted to the study of quantitative and qualitative indexes (level, structure, dynamics, geography, «price») of premeditated murder and grievous serious bodily harm, committed by the elderly.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №2 від 18 лютого 2015 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України В. В. Голіна.*

УДК 343.985

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник сектору проблем криміналістичного дослідження організованої злочинності та корупції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ І ТВОРЧИЙ ПІДХІД У ТАКТИЦІ ДОПИТУ

Статтю присвячено питанням співвідношення і взаємодії таких форм реалізації тактики допиту, як алгоритмізація та творчий (евристичний) підхід.

Ключові слова: криміналістична тактика, алгоритмізація, творчий (евристичний) підхід, алгоритм допиту.

На сьогодні у криміналістиці спостерігається тенденція до формування основ алгоритмізації та програмування слідчої діяльності. Принциповим у ракурсі наукового обґрунтування й практичної реалізації алгоритмізації є комплексний узгоджений підхід до розуміння цієї форми слідчої діяльності. Важливим елементом такого розуміння є з'ясування співвідношення алгоритмізації та творчого (евристичного) підходу у криміналістичній тактиці.

Суттєвий внесок у розробку проблем співвідношення алгоритмізації та творчого (евристичного) підходу у криміналістичній тактиці зробили такі вчені, як Р. С. Белкін, В. А. Журавель, Е. П. Іщенко, В. Я. Колдін, В. О. Коновалова, М. С. Польовий, В. Л. Синчук, А. С. Шаталов, В. Ю. Шепітько та ін.

Основною **метою** цієї статті є визначення і розгляд дискусійних питань щодо співвідношення та взаємодії алгоритмізації та творчого (евристичного) підходу в тактиці допиту.

Аналіз зазначених форм здійснення слідчої діяльності, передусім з'ясування їх співвідношення та взаємодії, дозволяє дійти таких висновків. Творчий елемент є необхідною умовою при вирішенні найбільш складних пізнавальних завдань, насамперед тих, що ви-

никають у ситуаціях невизначеності, наприклад щодо висування версій, оцінки слідчих ситуацій, прийняття тактичного рішення тощо. Алгоритми, у свою чергу, застосовуються при вирішенні менш складних завдань, тобто таких, які завжди або вирішуються однаково, або потребують відповідного способу вирішення з числа відомих типових і його адаптації стосовно конкретного випадку.

Переважна більшість елементів поведінки слідчого незалежно від рівня розумової активності регулюється певними штампами, «автоматизмами», здобутими в результаті життєвого і професійного досвіду. Крім того, слідчий не в змозі уникнути одноманітної технічної роботи, зокрема пов'язаної з неухильним дотриманням передбаченої законом процесуальної форми. У таких випадках криміналістичні алгоритми дозволяють методично виконувати всі необхідні процесуальні умови, досягати поставленої мети та істотно зекономити фізичні, психологічні ресурси слідчого, розвиваючи його алгоритмічне мислення. І навпаки, їх відсутність часто змушує слідчого діяти методом спроб і помилок, витрачаючи більше часу і зусиль¹.

Так, на початковому етапі розслідування найважливішим є часовий чинник, оскільки слідчий і співробітники оперативних підрозділів, як правило, стоять перед необхідністю виконати великий обсяг роботи в стислі строки. Їх дії характеризуються невідкладним характером, поступовістю при їх проведенні, оперативністю у вирішенні завдань розслідування, а отже, і високим темпом пошуку, виявлення і фіксації доказів².

Допит належить до тих слідчих (розшукових) дій, які придатні для впровадження алгоритмізації, про що вказали всі без винятку опитані нами слідчі і про що зазначалося в криміналістичній літературі. Зокрема, Б. Г. Дондуков наголошує, що із множини слідчих дій допит слід розглядати як найбільш ефективне за здатністю та обсягом використання тактичних прийомів, засобів або їх поєднан-

¹ Шаталов А. С. Проблемы алгоритмизации расследования преступлений [Електронний ресурс] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. С. Шаталов ; Моск. акад. МВД РФ. – М. : РГБ, 2003. – С. 244.

² Там само. – С. 35.

ня (тактичні комбінації), що сприяють збиранню і використанню інформації в досудовому розслідуванні¹. При цьому алгоритми допиту можуть бути побудовані трьох рівнів: універсальні, персональні, спеціалізовані. Перші передбачають можливість їх застосування однаково при допиті всіх учасників кримінального провадження – свідків, потерпілих, обвинувачених, підозрюваних та ін. Проте ці алгоритми мають більше теоретичне, ніж практичне значення². Персональні алгоритми призначені для застосування при допиті конкретних учасників кримінального провадження, а саме: свідків, потерпілих, підозрюваних, спеціалістів, експертів, понятих та ін. Спеціалізовані алгоритми розробляються для провадження допитів конкретних учасників кримінального провадження при розслідуванні певного різновиду кримінальних правопорушень, наприклад алгоритм допиту свідків при розслідуванні дорожньо-транспортної події, алгоритм допиту спеціалістів при розслідуванні злочинів проти довкілля тощо.

Щодо процедури впровадження алгоритмів у слідчу діяльність, то, як видається, в цьому питанні спостерігається певна диспропорція між потребами практики і рівнем відповідних наукових розробок. Дійсно, судово-слідча й оперативно-розшукова практика відчуває нагальну потребу в розширенні наукових розробок щодо створення окремих видів алгоритмів дій та поведінки професійних учасників кримінального провадження в різноманітних ситуаціях, що складаються. Про це свідчать результати опитування як починаючих, так і досвідчених слідчих. При цьому побоювання окремих фахівців стосовно нівелювання ролі творчих засад за рахунок впровадження алгоритмів вважаємо занадто перебільшеними, оскільки вміння використовувати з найбільшою ефективністю запропонований алгоритм і є реалізацією творчих здібностей того чи іншого слідчого.

Треба зазначити, що у вирішенні проблеми алгоритмізації в останні роки намітилися певні зрушення. Ідеться насамперед про

¹ Дондуков Б. Г. Тактика допроса при расследовании незаконного сбыта наркотиков / Б. Г. Дондуков // Рос. следователь. – 2011. – № 2. – С. 2.

² Криминалистика социалистических стран / под ред. В. Я. Колдина. – М. : Юрид. лит., 1986. – С. 219.

намір змінити напрями наукових досліджень від «книжкових методик» до побудови алгоритмів дій слідчого, варіантів їх обрання залежно від слідчих ситуацій. Висловлені пропозиції, вважаємо, дають надію на успішне їх впровадження, оскільки вони запропоновані видатними вченими-криміналістами. Так, Р. С. Белкін критикуючи «книжкову методику», стверджував, що пересічний слідчий, який не має відповідного професійного досвіду, в умовах дефіциту часу й екстремальної ситуації не в змозі відтворити в пам'яті десятки сторінок цієї методики як оперативного посібника до дій. Для цього йому потрібні тільки лаконічні, чіткі та ясні алгоритми. «Якби кожний автор нової теорії, монографії, – писав він, – завершував свою роботу набором алгоритмів дій із використанням запропонованих новацій, то їх впровадження набувало б реального підґрунтя»¹.

Запровадження ідей алгоритмізації у судово-слідчу практику зумовлено також недостатньою тактико-криміналістичною підготовкою слідчих, у тому числі невмінням планувати свою діяльність, визначати оптимальну черговість слідчих дій, обирати необхідні тактичні прийоми, працювати з людьми². І хоча за рахунок алгоритмів, збільшення їх кількості неможливо розв'язати всі зазначені проблеми, тим не менш їх розробка надає можливість отримати в майбутньому дійсно ефективний інструментарій з інформаційного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень та провадження окремих слідчих (розшукових) дій.

У практичній криміналістиці, зокрема при провадженні допиту, алгоритми необхідні для навчання молодих фахівців, допомоги в складних слідчих ситуаціях, автоматизації трудомістких інтелектуальних операцій. Слідчим (особливо початківцям, питома вага яких збільшується щороку) алгоритми корисні для стимулювання, полегшення, прискорення власної розумової роботи. Вони сприяють тому, щоб жодна з вимог кримінально-процесуального закону,

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : НОРМА (Изд. гр. НОРМА-ИНФРА – М), 2001. – С. 127.

² Якушин С. Ю. Вопросы криминалистической тактики в работе молодых следователей: мнения и комментарии / С. Ю. Якушин // Рос. следователь. – 2012. – №8. – С. 9.

жодна істотно важлива рекомендація криміналістики не залишилися поза увагою слідчого, полегшуючи тим самим прийняття ним рішень та забезпечуючи їх точне виконання.

Алгоритмізація допиту сприяє оптимізації провадження цієї слідчої (розшукової) дії, оскільки дотепер мають місце певні недоліки, до яких можна віднести: неповноту встановлення обставин, що підлягають доказуванню; помилкове визначення предмета допиту; неправильну постановку запитань; відсутність конкретизації у показаннях допитуваного; отримання від нього односкладових, неконкретних двозначних відповідей; завантаженість допиту непотрібними обставинами, що не мають безпосереднього відношення до події, яка розслідується; відсутність вказівки на час проведення допиту; не повністю заповнену анкету допитуваної особи; складання протоколів з орфографічними помилками; низьку правову культуру та ін.¹

Загалом, виступаючи на позиції позитивного сприйняття розбудови та використання алгоритмів допиту при розслідуванні злочинів, слід урахувати чинники, що негативно позначаються на вирішенні цього завдання. Серед них у першу чергу треба зазначити ускладненість типізації ситуацій допиту. Адже саме ситуації визначають доцільність і можливість запровадження алгоритмів допиту, їх характер і структуру (кількість кроків). При цьому йдеться про типові ситуації допиту, тобто такі, що найбільш часто зустрічаються, повторюються, є усталеними та об'єднують у собі ознаки конкретних². Разом із тим неоднорідність і неповторність конкретних ситуацій істотно ускладнюють їх типізацію. Безумовно, неможливо виділити всі ситуації і до них запропонувати відповідні програми розслідування та алгоритмічні схеми дій слідчого, тобто стовідсотково формалізувати розв'язання завдань розслідування³.

¹ Дондуков Б. Г. Тактика допроса при расследовании незаконного сбыта наркотиков / Б. Г. Дондуков // Рос. следователь. – 2011. – №2. – С. 4.

² Драпкин Л. Я. Общая характеристика следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин // Следственная ситуация. – М., 1985; Баев О. Я. Тактика следственных действий : учеб. пособие / О. Я. Баев. – Воронеж : НПО Модэк, 1995, та ін.

³ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія / В. А. Журавель. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – С. 134.

Однак слід зауважити, що варіативність ситуацій присутня в меншій мірі на стадії підготовки до допиту, де більш чітко та більш жорстко можна виокремити ситуації (ситуації з повним обсягом інформації для провадження допиту – ситуації з недостатнім обсягом інформації; ситуації, що не пов'язані з елементами протидії при провадженні допиту – ситуації, що пов'язані з активною протидією при провадженні допиту). До цих ситуацій, що виникли на підготовчій стадії до допиту, є можливість надати достатньо жорсткий алгоритм дій слідчого.

В юридичній літературі висловлювалися деякі заперечення з приводу використання алгоритмів у слідчій діяльності. Зокрема, вони зводилися до того, що слідчі, виховані на «типовій основі», перетворюються з мислячих людей у подібність роботів, начинених відповідними алгоритмами¹. Однак треба зазначити, що алгоритми допиту і програми провадження слідчих дій ні в якому разі не призначені для того, щоб замінити індивідуальність, професіоналізм, стиль мислення слідчого, тим більше що при всьому бажанні нестандартне рішення в розслідуванні злочинів запрограмувати неможливо. «Їх метою, – наголошує В. А. Журавель, – є стимулювання ділової активності слідчого. Саме вони в різноманітних типових слідчих ситуаціях здатні забезпечити швидкість прийняття рішення з урахуванням усіх без виключення рекомендацій криміналістики і вимог чинного законодавства. За їх допомогою розумова діяльність слідчого істотно полегшується, не втрачаючи при цьому своїх творчих засад»².

При вирішенні цих дискусійних питань головне полягає в тому, що слідчий у власній повсякденній професійній діяльності стикається не лише із завданнями, які потребують творчих зусиль, пошуку нових шляхів і способів вирішення, не відомих раніше, а й значно частіше із завданнями, які або завжди вирішуються одна-

¹ Белкин Р. С. Модное увлечение или новое слово в науке / Р. С. Белкин, И. Е. Быховский, А. В. Дулов // Соц. законность. – 1987. – №9. – С. 58.

² Журавель В. А. Проблеми формалізації слідчої діяльності / В. А. Журавель // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 14 трав. 2010 р. / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Одісеї, 2010. – С. 356–357.

ково, або потребують вибору відповідного способу вирішення з числа відомих типових способів і адаптації його до конкретного випадку.

З огляду на висловлене можна зробити висновок, що евристичний підхід до вирішення завдань розслідування є сумісним з алгоритмічним, більше того, в різних ситуаціях один із них може відігравати основну роль, але вони завжди доповнюють один одного.

Статья посвящена вопросам соотношения и взаимодействия таких форм реализации тактики допроса, как алгоритмизация и творческий (эвристический) подход.

The article is devoted to the question of the relationship and interaction of these forms of realization of interrogation tactics as algorithmization and creative (heuristic) approach.

Рекомендовано до опублікування на засіданні лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №3 від 18 березня 2015 р.).

*Рецензент – доктор юридичних наук, професор **В. А. Журавель**.*

УДК 343.544

Т. І. Усагова, здобувач Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРОСТИТУЦІЇ ТА ІНШИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ СЕКСУАЛЬНИХ ПОСЛУГ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті з позиції кримінологічної науки надається аналіз змісту явища проституції та інших форм організації надання сексуальних послуг із метою встановлення співвідношення між переліченими категоріями. Робиться висновок, що сьогодні кримінально караними є деякі випадки розпусти, які не досягають відчутного ступеня суспільної небезпечності, що ставить питання про декриміналізацію цих фактів.

Ключові слова: проституція, розпуста, створення або утримання місць розпусти, звідництво.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливішими науковими і практичними завданнями. Жодне сучасне суспільство, наскільки б воно монолітним не було у розв'язанні будь-яких соціальних проблем, не позбавлено суперечностей стосовно статевого виховання підростаючого покоління, соціальної реакції на існування наявних і запровадження нових поведінкових заборон у сексуальній сфері тощо. Як відмічається у кримінологічній літературі, до кола найбільш складних понять відносяться норми сексуальної поведінки і сексуальних відносин, оскільки у цій царині людського буття відбувається складне переплетення морально-етичних, культуральних, релігійних, наукових та інших підходів¹. Ще складніше обстоять справи із причетністю до цієї сфери інших осіб, без участі яких іноді виявляється не настільки «ефективним» сексуальне спілкування зацікавлених у цьому людей. Іншими словами, проблема полягає в тому, чи вважаються протиправними, принаймні аморальними, деякі випадки «оптимізації» сексуальної

¹ Исаев Н. А. Сексуальные преступления как объект криминологии / Н. А. Исаев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2007. – С. 9.

сфери людських стосунків за допомогою осіб, які сприяють організації зручності (у широкому значенні слова) подібного спілкування й задоволення вітальних потреб людини? Чи підпадають такі дії під визначення розпусти і що взагалі вважається розпущою у кримінологічному розумінні цього слова? Чи завжди розпуста є з позиції закону протиправною? Як співвідносяться поняття проституції, розпусти та інших форм організації надання сексуальних послуг (сутенерства, звідництва, створення або утримання місць розпусти)? Ці та інші запитання, на наш погляд, відбивають логічну тріаду «цінність – нормативність – раціональність», що має зумовлювати певний підхід до встановлення кримінально-правової охорони будь-яких відносин та визначення ефективності її існування й дії на практиці, а отже, визначати дієвість протидії явищам сексуальної розпусти.

Стан розробки проблеми. У теперішній час в Україні проблемам протидії злочинним діянням проти моральності у сфері статевих стосунків приділяється багато уваги, оскільки від ефективності цієї протидії залежить моральне й фізичне здоров'я нашої нації. Останніми роками до кримінально-правового та кримінологічного аналізу розглядуваних злочинів зверталися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як І. О. Бандурка, Я. І. Гилянський, В. О. Глушков, О. О. Дудоров, М. О. Ісаєв, Л. С. Кучанська, В. С. Мінська, В. О. Навроцький, Д. О. Назаренко А. М. Орлеан, Л. В. Плотнікова, О. П. Рябчинська, М. І. Хавронюк та ін. При цьому в указаних науках кримінально-правового циклу найчастіше об'єктами дослідження стають такі форми сексуальної поведінки, як проституція, сутенерство та звідництво. Але значно рідше підіймаються питання щодо змісту розпусти у кримінологічному розумінні цього слова, адекватності кримінально-правової заборони тих чи інших форм організації надання сексуальних послуг, співвідношення останніх із таким негативним явищем злочинності, як проституція.

Метою статті є кримінологічний аналіз проституції та інших форм організації надання сексуальних послуг для встановлення співвідношення між переліченими категоріями, що є важливим для: по-перше, з'ясування необхідності або, навпаки, відсутності необхідності щодо внесення змін до ст. 302 КК України («Створення

або утримання місць розпусти і звідництво»); по-друге, розробки конкретних заходів протидії злочинам проти моральності у сфері сексуальних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще у 70-х рр. XIX ст. відомий західний соціолог та соціальний психолог Г. Блумер висловив думку, що основна проблема розриву між теоретичними та прикладними дослідженнями в суспільних дисциплінах полягає у відсутності чітко визначених понять, що є важливішою попередньою умовою наукового розвитку¹. На наш погляд, проблема точного законодавчого визначення тих чи інших дій у сфері сексуального спілкування індивідів як протиправних та відповідно заборони певних із них якраз й зумовлена, з одного боку, необхідністю врахування моральної оцінки суспільством сексуальної природи дій, у підґрунті яких знаходиться біологічна складова, а з другого – відсутністю чітких уявлень і стандартів щодо соціальної норми і патології конкретних сексуальних відносин, включаючи і їх можливу організацію з боку третіх осіб. Свідченням відсутності єдиного підходу до розв'язання цієї проблематики є наявність у суспільстві різних моделей ставлення останнього до припустимості тих чи інших видів сексуальної поведінки – від цілком заборонних до майже цілком ліберальних.

На наш погляд, під час кримінологічного аналізу співвідношення явища проституції та інших форм організації надання сексуальних послуг окреслену проблему доцільно розглянути під кутом зору зазначених вище векторів «цінність – нормативність – раціональність», що зумовлюють певний підхід до встановлення кримінально-правової охорони будь-яких відносин та визначають ефективність існування й дії цієї охорони на практиці.

Розглядаючи перший вектор, умовно визначений нами як «цінність», викладеної вище тріади, відмітимо, що він відбиває ставлення суспільства до сексуальної сфери буття людини. Це ставлен-

¹ Докладніше див.: Blumer H. Der methodologische Standort des Symbolischen Interaktionismus / H. Blumer // Alltagswissen, Interaction und gesellschaftliche Wirklichkeit. – Band I : Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen (Hg.) – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1973. – P. 80–101.

ня проявляється насамперед через домінуючу (панівну) моральну оцінку й розуміння соціуму, що є нормою сексуального спілкування, а що є антиподом, відхиленням від цього. Хоча ключовим і найпоширенішим для позначення відхилень поведінки людини у сфері статевих відносин на сьогоднішній день є поняття проституції, однак остання, як буде доведено нижче, складає лише частину тих дій, які слід розцінювати як розпуста. Іншими словами, проституція – це лише одна із можливих форм розпусти.

У Тлумачному словнику сучасної української мови під розпустою розуміється: 1) аморальний спосіб життя; 2) зневажання певних правил, законів¹. В іншому виданні до цього способу життя в значенні «аморальний» додаються ще такі терміни, як блуд, блудство, розпутство, розпусність². На наш погляд, указівка на аморальність у наведених визначеннях та її синоніми (блуд, блудство та ін.) дає нам можливість достатньо чітко визначитися з основною сферою прояву цього явища. Безперечно, згаданою сферою насамперед є сфера людських стосунків сексуального характеру, хоча не можна стверджувати, що розпуста обмежується лише цією сферою. Такий опосередкований висновок можна зробити і з аналізу чинного законодавства. У зв'язку з цим важливо визначитися з нормативним вектором («нормативністю») цієї проблематики.

Якщо звернутися до українського законодавства у широкому значенні цього слова, то у нормативних актах та документах програмного характеру немає визначення поняття «розпуста», хоча цей термін сьогодні вживається майже у 20 документах («розпуста», «місця розпусти», «статева розпуста», «приміщення для розпусти», «сексуальна розпуста», «будинок розпусти»). Що стосується закону про кримінальну відповідальність (наприклад, у ст. 156 КК «Розбещення неповнолітніх»), то в ньому вживається словосполучення «розпусні дії». Згідно із роз'ясненнями п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості

¹ Тлумачний словник сучасної української мови : близько 50 000 сл. / уклад. І. М. Забіяка. – К. : Арій, 2007. – С. 396.

² Новий словник української мови. Т. 3 : П-Я / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Аконт, 2008. – С. 189.

особи» від 30 травня 2008 р. №5 розпусні дії, відповідальність за які передбачено статтею 156 КК, повинні мати сексуальний характер і можуть бути у виді фізичних дій або інтелектуального розбещення. Такі дії спрямовані на задоволення винною особою статевої пристрасті або на збудження у неповнолітньої особи статевого інстинкту¹. Якщо залишити осторонь об'єкта, на який спрямовані такі дії, то можна дійти висновку, що в цілому поняття розпусти є оціночною категорією, однак ця оцінка виявляється саме у визначенні характеру сексуальних відносин людей.

Ще одне словосполучення, а саме «статева розпуста», міститься у тексті ст. 181 КК («Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів»). Цією статтею встановлюється кримінальна відповідальність за організацію або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана, зокрема, із статевою розпостою. В описі протиправних діянь, що передбачені ст. 302 КК («Створення або утримання місць розпусти і звідництва») та є предметом нашого кримінологічного дослідження, так само йдеться про один із проявів розпусти – створення або утримання місць розпусти.

Межі у визначенні деяких дій людини сексуального характеру саме як розпусних зараз доволі умовні – те, що в одних суспільствах вважається нормою або майже нормою сексуальної поведінки, в інших є не чим іншим, як правопорушенням або принаймні поведінкою, що засуджується багатьма людьми за канонами моральності, релігійності тощо. Однак, незважаючи на різні підходи до наповнення певним змістом явища розпусти в сучасному її розумінні, усе одно можна визначитися з основною сферою її прояву з позиції кримінального закону. Такою сферою, ще раз підкреслимо, є сфера сексуальних відносин між людьми.

Найпоширенішим і найпомітнішим проявом сексуальної розпусти прийнято вважати проституцію. Можна, напевно, стверджу-

¹ Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 30 трав. 2008 р. №5. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>. – Заголовок з екрана.

вати, що це основна, «базова» форма розпусти, навколо якої не лише точаться найгостріші дискусії, а й розгортається чимало інших протиправних дій, спрямованих на отримання доходу третіми особами із заняття проституцією певних людей. За даними Д. О. Назаренка, лише у 2012 р. на обліках територіальних підрозділів МВС України перебувало 43 815 осіб, які хоча б один раз притягалися до відповідальності за заняття проституцією¹.

Цікавий огляд щодо розуміння проституції наводять у своєму навчальному посібнику О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк. Так, вони пишуть: «У різні часи законодавство і доктрина різних держав пропонували такі визначення проституції: продаж жінкою своїх сексуальних пещень різним особам; статеві зносини з різними партнерами за винагороду чи обіцянку винагороди; здійснення, згода чи пропозиція здійснити статеві зносини з іншою особою за винагороду; звичне спілкування жінки з різними чоловіками з метою статевого задоволення за винагороду; діяння, спрямоване на вилучення матеріальної вигоди, вчинюване у вигляді промислу шляхом вступу у статеві зв'язки; системний (у вигляді промислу) вступ у статевий зв'язок за винагороду, яка служить основним або істотним додатковим джерелом засобів для обраного способу життя; пропонування жінкою свого тіла для безладного розпутства за плату; професійне задоволення сексуальних потреб клієнтів за плату тощо»².

До 2006 р. систематичне заняття проституцією, тобто надання сексуальних послуг з метою отримання доходу, за КК України визначалося злочином. Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією» від 12 січня 2006 р. № 3316-IV³ скасовано кримінальну відповідальність

¹ Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія / Д. О. Назаренко. – Х. : Діса плюс, 2013. – С. 211.

² Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – К. : Ваіте, 2014. – С. 714.

³ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією : Закон України від 12 січ. 2006 р. № 3316-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 17. – Ст. 147.

за такі дії. Це виявляється закономірним наслідком, оскільки, як справедливо відмічено А. В. Плотніковою, криміналізацію заняття проституцією було здійснено без дотримання вироблених наукою кримінального права теоретичних передумов установа відповідальності за суспільно небезпечні діяння¹. Наразі за заняття проституцією відповідальність передбачається сьогодні лише у ст. 181¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Як бачимо, у репресивному підході відбулося помітне зміщення акцентів у пріоритетності боротьби з випадками розпусти – із проституції, що перестала бути кримінально караною, увага у більшому ступені змістилася на можливі форми організації заняття нею з метою отримання матеріальної вигоди, які і після наведених змін у кримінальному законодавстві не перестали бути злочинами. У спеціальній літературі зазначається, що проституція як фонове для злочинності явище генетично пов'язана з деякими видами злочинів, серед яких, зокрема, створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 КК) та сутенерство або втягнення у заняття проституцією (ст. 303 КК)². Отже, на теперішній час кримінально караними діяннями у сфері секс-бізнесу в Україні визнаються: здійснення незаконної угоди щодо людини або вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини з метою її сексуальної експлуатації чи використання в порнобізнесі (ст. 149); примушування до створення творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру (ст. 301), у тому числі щодо неповнолітніх (ч. 4 ст. 301); створення або утримання місць розпусти (ст. 302); звідництво для розпусти (ст. 302); втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303); примушування до заняття проституцією (ст. 303); сутенерство (ст. 303)³.

Що стосується вектора раціональності у сфері охорони сексуальних взаємин людей, то оцінюючи ступінь розв'язання питання

¹ Плотнікова А. В. Кримінальна відповідальність за організацію заняття проституцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Плотнікова ; Нац. акад. прокуратури України. – К., 2010. – С. 9.

² Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія / Д. О. Назаренко. – Х. : Діса плюс, 2013. – С. 214.

³ Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – К. : Ваіте, 2014. – С. 715.

відповідальності, зокрема, за створення або утримання місць розпусти та звідництво, В. В. Кузнецов зазначає, що всі можливі питання кримінальної відповідальності за вищевказані діяння вирішені українським законодавцем достатньо чітко й у повному обсязі¹, при цьому помилково зазначаючи, що в українському законі про кримінальну відповідальність ідеться про організацію чи утримання притонів для проституції². Однак, на наш погляд, висловлене вченим судження щодо оптимальної врегульованості даного питання не відповідає дійсності, оскільки визначений нами вектор раціональності в окремих випадках набуває заздалегідь неправильного напрямку, тим самим викривляючи завдання та напрями боротьби з окремими випадками, що підпадають під поняття розпусти. Іншими словами, у законодавчій площині створюється ситуація порушення принципу економії кримінальної репресії. Наведемо приклад із практики.

На початку травня 2014 р. гр-н А. познайомився через сайт знайомств у мережі Інтернет з раніше невідомою йому гр-кою В. Через деякий час, маючи умисел, направлений на звідництво для розпусти, здійснив пошук хлопця, а саме свого знайомого С., із метою зведення з гр-кою В. та 15 травня 2014 р. організував їх зустріч у банному комплексі м. Харкова, де С. надав інтимні послуги. Згідно із вироком суду гр-н А. своїми умисними діями, що виразилися у звідництві для розпусти, вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 302 КК України³. Під час розслідування кримінальної справи не встановлено факту, що гр-ка В. займалася проституцією, а засуджений А. та його знайомий С. були причетні до організації секс-бізнесу. У вирокі констатовано відсутність будь-якої матеріальної заінтересованості «сторін» цього інциденту. Таким чином, вочевидь, у наведеному випадку може йтися про елементарну побутову розпусту, якою, власне, й пояснюється нерозбірливість людей у статевих відносинах унаслідок відсутності

¹ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В. В. Кузнецов. – К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. – С. 554.

² Там само. – С. 565.

³ Архів Ленінського районного суду м. Харкова за 2014 р. (Кримінальна справа № 642/6759/14-к).

стійких моральних засад, нерозвиненості культури міжособистісного спілкування, пов'язаного із необачністю щодо вибору сексуальних партнерів, тощо. Але корені цієї проблеми можуть знаходитися вже у площині іншого рівня – у площині вад і недоліків моральних засад суспільства в цілому, стан яких, як відомо, викликає останніми десятиліттями серйозне занепокоєння. Узагалі подібний випадок може бути одиничним випадком у біографії людини. І таких прикладів у судовій практиці, як виявило наше дослідження, чимало. Отже, наведений приклад переконливо свідчить, що у теперішній редакції статтею 302 КК України охоплюються як випадки організації надання сексуальних послуг за гроші, так і випадки, які не пов'язані з такою діяльністю. А це, у свою чергу, свідчить, що вектор так званої раціональності може набувати хибної спрямованості. Як наголошує А. В. Плотнікова, поняття «розпуста» є оцінним, що унеможливує його збереження в сучасному кримінальному праві¹. А звідси і теоретична складова знання, і правова оцінка діянь, що підпадають під поняття «розпуста» (особливо у випадках, коли вони фактично не пов'язані з організацією заняття проституцією), потребує уточнення.

Візьмемо ще один приклад із судової практики. Із кінця вересня 2009 р. по лютий 2010 р. дві гр-ки К. і С., одна з яких уродженка м. Севастополь, а інша – м. Івано-Франківськ, за попередньою змовою і в групі осіб, не маючи постійного джерела доходів, діючи умисно, з метою створення та утримання притону розпусти для отримання матеріальної вигоди орендували квартиру у м. Севастополі. У цій квартирі створили, утримували і забезпечували функціонування притону розпусти. Для цього винні, створивши у приміщенні відповідні умови, надавали в указаній квартирі сексуальні послуги під виглядом «масажу» раніше незнайомим особам за винагороду, підшукуючи клієнтів через оголошення, які періодично давали в місцевих газетах під рубрикою послуги «масаж» із зазначенням номера телефону, за яким зацікавлений клієнт міг замовити послуги сексуального характеру, домовитися про місце, час та

¹ Плотнікова А. В. Кримінальна відповідальність за організацію заняття проституцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Плотнікова ; Нац. акад. прокуратури України. – К., 2010. – С. 216.

оплату даного роду послуг, зберігаючи при цьому заходи конспірації. Створений К. і С. притон розпусти проіснував до лютого 2010 р., після чого останні з'їхали з орендованої ними квартири для пошуку більш зручного приміщення, яке слугувало б притоном розпусти. Підшукавши нову квартиру, вони орендували останню, забезпечивши в ній знову ж таки необхідні умови для зустрічей із клієнтами і надання послуг сексуального характеру за винагороду до кінця квітня 2010 р. Дії К. і С. кваліфіковані органом досудового слідства та судом за ч. 2 ст. 302 КК України, тобто як дії зі створення та утримання місця розпусти, вчинені з метою наживи¹.

У наведеному прикладі явно йдеться про цілком організовану форму протиправного надання сексуальних послуг, що відбилася, по-перше, в організації заняття проституцією, по-друге, у створенні й утриманні місця розпусти з метою тривалого отримання матеріальної вигоди протиправним шляхом. Як уявляється, ступінь суспільної небезпечності цього і наведеного вище прикладу значно різняться. Отже, під кримінально карані форми розпусти «попадають» як дійсно небезпечні її прояви, так і ті нібито небезпечні її прояви, які можуть зумовлюватися елементарним браком часу на налагодження особистого життя в умовах значного темпу сучасного життя, дефіциту часу, відсутності придатних місць для комунікації, зустрічей, у тому числі інтимного характеру, тощо, не говорячи вже про природні гормональні особливості й фізіологічні потреби людського організму. Напевно, соціальна шкідливість такої поведінки ґрунтується на зневажанні та порушенні виключно норм суспільної моралі, якими визначаються засади людського співіснування, формується нетерпимість до певних способів життя. Така поведінка хоча й здатна дезорганізувати соціальні інституції, послаблювати або розривати конструктивні й корисні зв'язки між представниками соціуму, але ж вона не має визначатися саме як протиправна з позиції кримінального закону.

Для повноти кримінологічного аналізу стосовно організації протиправного надання сексуальних послуг слід зупинитися й на

¹ Архів Ленінського районного суду м. Севастополя за 2010 р. (Кримінальна справа № 1-689/10).

тому, що являє собою створення та утримання місць розпусти та звідництво як окремі види розпусти, які нерідко виявляються умовою для надання сексуальних послуг за гроші, тобто заняття проституцією.

Місцем розпусти визнається будь-яке приміщення або інше місце, спеціально підготовлене чи пристосоване для постійного або періодичного вчинення розпусних дій (притон розпусти) невизначеним колом осіб або постійними відвідувачами, які змінюють партнерів. Ним можуть бути будинок, квартира, кімната в гуртожитку, номер у готелі, офіс, намет, підсобні приміщення, що використовуються для розпусних дій¹. Водночас зазначається, що таке місце призначене для заняття проституцією². За результатами узагальнення судової практики найчастіше такими місцями стають сауни (лазні), приватні квартири і будинки. До речі, раніше у КК 1960 р. вживався термін «притон розпусти». Хоча у законі й відбулися термінологічні зміни, але зміст, який охоплювався цим терміном, залишився той самий. Отже, обидва терміни можна вживати як синоніми.

Під створенням місць розпусти розуміють, наприклад, завершений пошук приміщення чи іншого місця, відкриття закладу (масажний салон, сауна), під яким маскується місце розпусти, облаштування такого місця, підбір обслуги, забезпечення засобами зв'язку, транспорту³. У свою чергу, утримання місць розпусти передбачає вчинення дій, що забезпечують його використання та функціонування (пошук клієнтів, оплата оренди приміщення, транспортних витрат, інші фінансові розрахунки, придбання й реалізація для клієнтів білизни, напоїв, продуктів тощо)⁴.

Звідництво для розпусти – це своєрідне посередництво, що виражається у сприянні добровільним сексуальним стосункам незна-

¹ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – С. 604.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

йомих осіб між собою, що може полягати у знайомстві або організації зустрічей таких осіб, у пошуку осіб, які погоджуються займатися розпустою¹, у схиланні осіб до розпусти та ін.

Аналіз співвідношення понять «проституція», «звідництво», «створення або (та) утримання місць розпусти» зроблений для встановлення логіко-формальних зв'язків між окремими проявами одного і того самого явища розпусти, що фактично були проігноровані під час установлення законодавцем кримінальної відповідальності за деякі види (форми) розпусти. Отже, ще раз схематично позначимо сутність проблеми розпусти.

Розпушта включає насамперед певні дії у сексуальній сфері людських стосунків. Це розпушта у власному значенні слова. Разом із тим поняттям «розпушта» охоплюються й інші поступки в інших сферах людського буття. Тому нерідко синонімом розпусти у широкому смислі слова є аморалізм, що проявляється саме у буденних поступках (наприклад, хабарництво, жорстокість, брутальність, цинізм, безжалісність, зрадництво та ін.). Не можна заперечувати, що такі дії не є проявами розпусної поведінки людини у певних стосунках з іншими особами, у соціумі в цілому. Що стосується сексуальної сфери, то в ній розпушта пов'язується насамперед із проституцією. Саме остання забезпечує існування різних форм протиправного отримання прибутку за рахунок організації секс-бізнесу, основою якого проституція і виявляється. Однак зараз проституцію «винесено» за межі кримінального закону; вона, повторимося, сьогодні є адміністративним деліктом. Отже, центр уваги щодо оцінки розпусних дій з позиції кримінального закону зміщений саме на організацію секс-бізнесу з боку третіх осіб. Проте разом із цими формами сюди підпадають і деякі види сексуальної девіації, які можна розцінювати як нерозбірливість в інтимних стосунках, сексуальні контакти без глибокої прив'язаності, симпатії тощо, навіть разові випадки надання сексуальних послуг за гроші, що, напевно, не можна розцінювати як заняття проституцією. Тому сьогодні кримінально караними є випадки розпусти, які не

¹ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 378.

досягають відчутного ступеня суспільної небезпечності, щоб поставало питання про криміналізацію цих фактів. У цьому плані більш виваженим уявляється досвід тих країн, які звідництво, створення й утримання місць розпусти пов'язують саме із проституцією. Наприклад, за ст. 241 Кримінального кодексу РФ караними визнаються лише діяння, спрямовані на організацію заняття проституцією іншими особами, а також утримання притонів *для заняття проституцією* або систематичне надання приміщень *для заняття проституцією* (виділено нами. – Т. У.).

На підставі проведеного аналізу явища розпусти та її проявів можна дійти таких **висновків**:

1. Завданням поглибленого кримінологічного аналізу тих чи інших злочинів є, зокрема, виявлення ефективності кримінально-правової охорони відповідної сфери суспільних відносин як одного з дієвих засобів протидії злочинності. З метою визначення ефективності й доцільності кримінально-правової охорони сексуальної сфери життя людини у тому обсязі, в якому ця охорона на теперішній час здійснюється, необхідним є установлення співвідношення між явищем проституції та іншими формами організації надання сексуальних послуг. При цьому в підґрунтя такої оцінки мають покладатися такі критерії (вектори), як «цінність», «нормативність» і «раціональність».

2. За допомогою критерію «цінність» відбиваються канони ставлення суспільства до сексуальної сфери буття людини, що полягають насамперед у панівній моральній оцінці й розумінні соціуму, що є нормою сексуального спілкування, а що є відхиленням від цього. Критерій «нормативність» свідчить про загальний стан правової рефлексії на відхилення сексуального характеру, які законом сьогодні визнаються протиправними діяннями. У свою чергу, такий критерій, як «раціональність», покликаний відбити не стільки існуючий підхід до розв'язання проблеми, скільки надлишковість або недостатність у наявних правових заборонах щодо тих чи інших дій.

3. Хоча основним і найпоширенішим для позначення відхилень поведінки людини у сфері статевих стосунків визнається поняття проституції, однак остання складає лише частину тих дій, які слід

розцінювати як розпусту. Це лише одна із можливих форм розпусти. При цьому межі у визначенні дій людини сексуального характеру саме як розпусних зараз доволі умовні. Тому разом із проституцією поняттям розпусти охоплюються й деякі види сексуальної девіації, які можна розцінювати як нерозбірливість в інтимних стосунках, сексуальні контакти без глибокої прив'язаності, симпатії тощо, навіть разові випадки надання сексуальних послуг за гроші, що, напевно, не можна розцінювати як заняття проституцією.

4. У репресивному підході кримінально-правової політики Української держави відбулося зміщення акцентів у пріоритетності боротьби з випадками розпусти – із проституції, що перестала бути кримінально каранюю, увага у більшому ступені змістилася на можливі форми організації заняття нею з метою отримання матеріальної вигоди, які і після наведених змін у кримінальному законодавстві не перестали бути злочинами (звідництво, створення й утримання місць розпусти, сутенерство, втягнення у заняття проституцією або примушення до заняття проституцією та ін.). Однак сьогодні кримінально караними залишаються й випадки розпусти, які не досягають відчутного ступеня суспільної небезпечності, що ставить питання про декриміналізацію цих фактів.

В статье с позиции криминологической науки проводится анализ содержания явления проституции и иных форм организации предоставления сексуальных услуг с целью установления соотношения между перечисленными категориями. Делается вывод, что сегодня уголовно наказуемыми являются некоторые случаи разврата, которые не достигают ощутимого уровня общественной опасности, что подымает вопрос о декриминализации этих фактов.

The article from the position of the criminological science conducted a content analysis of the phenomenon of prostitution and other forms of organization providing sexual services for the establishing a balance between the listed categories. It is concluded that in our days criminalize of some cases of debauchery doesn't achieve appreciable level of public danger, which raises the issue of decriminalization of these facts.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 4 березня 2015 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник В. С. Батиргарєва.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ СТАШИС – ВИДАТНА ОСОБИСТІТЬ ХХ, ХХІ СТОЛІТЬ

В історії є особистості, вплив яких на життя багатьох інших людей, хід розвитку країни, науки, освіти є настільки великим, що його важко переоцінити. Тому такі особистості за свої справи, яскравість і глибину мислення широко відомі в країні, у світі та користуються дійсною шанобою. Такою Особистістю є й Володимир Володимирович Сташис – відомий учений-криміналіст, за щасливим збігом подій у долі і наш Учитель. Його ім'я з честю носить Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України.

Життя Володимира Володимировича – це унікальний приклад випробувань і перемог найкращого представника нашої країни. Нам добре відомі сторінки його унікальної біографії: академік Академії правових наук України (нині – Національної академії правових наук України), професор, Герой України, заслужений працівник вищої школи України, заслужений діяч науки і техніки України, заслужений професор Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Володимир Володимирович Сташис народився 10 липня 1925 р. у місті Суми. У 1941 р. закінчив 8 класів Сумської середньої школи №2. У зв'язку з тимчасовою окупацією території України він із матір'ю і сестрою був евакуйований у Саратовську область, а потім – у Татарську АРСР. У січні 1943 р. був призваний на службу в армію. З липня 1943 р. брав участь у бойових діях на Калінінському, Північно-західному і Прибалтійському фронтах. Був комсоргом батальйону 756-го стрілецького полку 150-ї стрілецької дивізії, який прославився при взятті Берліна, штурмі Рейхстагу та встановленні на ньому Прапора Перемоги. Незадовго до цього Володимир Володимирович був важко поранений (це було вже третє його поранення). У серпні 1945 р. він був демобілізований як інвалід війни. З того часу Володимир Володимирович носив у собі німецьку кулю і осколки, переніс кілька операцій.

У 1946 р. В. В. Сташис закінчив екстерном 10-й клас середньої школи; 1946–1950 рр. – час навчання в Харківському юридичному інституті (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). Серед студентів тих років викладачі одразу виділили молодшого лейтенанта як одного з кращих студентів курсу. Не випадково вже через рік Володимиру Володимировичу було довірено виконувати обов'язки народного судді першої ділянки Сталінського (нині Московського) району м. Харкова. Тим не менш В. В. Сташис обрав для себе науковий шлях і після закінчення з відзнакою Інституту був залишений в аспірантурі. У 1954 р. він блискуче захистив кандидатську дисертацію, а ще через два роки молодий учений очолив кафедру кримінального права і кримінального процесу. У 1962 р. В. В. Сташису присвоєно вчене звання доцента, а у червні 1973 р. – вчене звання професора.

На посаді завідувача кафедри, яку очолював В. В. Сташис протягом 35 років, найбільшою мірою розкрився його талант як педагога, вченого і керівника. Завдяки його зусиллям у 1956 р. була відновлена аспірантура, розпочався прийом аспірантів і кафедра стала поповнюватися молодими викладачами. Багато роботи було докладено для вдосконалення педагогічної майстерності членів кафедри, згуртованості колективу, створення атмосфери взаємоповаги та взаєморозуміння, вимогливості, принциповості і відданості ідеям вищої юридичної освіти та юридичної науки. Різноманітні форми контролю за якістю викладання навчальних дисциплін, сприяння оволодінню молодими вченими педагогічною майстерністю сприяли створенню на кафедрі авторитетної педагогічної школи.

Із березня 1964 р. Володимир Володимирович – проректор, а згодом – перший проректор Харківського юридичного інституту. Перебуваючи на цій посаді понад 45 років, він доклав багато зусиль для того, щоб Інститут став провідним юридичним навчальним закладом на теренах нашої та сусідніх держав. За його безпосередньою участю формувався науково-педагогічний колектив, зміцнювалася матеріальна база Інституту, створювався інтер'єр навчального закладу.

Загальновідомим є внесок В. В. Сташиса у розвиток вітчизняної кримінально-правової науки. До сфери наукових інтересів ученого потрапило широке коло проблем кримінального права. Багато уваги він приділяв одному з найважливіших у кримінальному законодавстві та кримінально-правовій науці питань кримінальної відповідальності за злочини проти особи. Талановитий дослідник є співавтором широко відомої роботи «Злочини проти особи в КК УРСР і судовій практиці» («Личность – под охраной уголовного закона»), яка витримала чотири видання. Він заклав методологічні засади дослідження цієї категорії злочинів, створив власну концепцію вчення про злочини проти особи. Роботи В. В. Сташиса свідчать про те, що автор розглядає людину як вищу соціальну цінність, яка підлягає всебічній кримінально-правовій охороні від злочинних посягань. Висновки та рекомендації видатного науковця-правознавця знайшли відображення не лише в численних публікаціях, а й були втілені в раніше чинному і сучасному кримінальному законодавстві України.

У центрі наукових інтересів Володимира Володимировича були також проблеми кримінально-правової охорони власності. Ним розроблені як загальні питання, так і проблеми кримінальної відповідальності за окремі види таких злочинів. В. В. Сташис одним із перших серед учених запропонував відмовитися від передбаченого радянським кримінальним законодавством концептуального підходу, що полягав у розрізненні кримінальної відповідальності за злочини проти державної і громадської (колективної) власності та за злочини проти особистої (приватної) власності. І ці пропозиції були втілені в КК України 2001 р., в Особливій частині якого міститься єдиний розділ VI «Злочини проти власності», норми якого передбачають однакову відповідальність за злочини проти всіх форм власності.

І сьогодні молоді науковці вивчають підходи професора Сташиса до науково-методичного розв'язання проблемних питань захисту економіки в радянський період історії нашої держави та його судження щодо суспільної небезпечності діянь, що заподіюють шкоду економічним відносинам. Яскравим підтвердженням тала-

новитості вченого та глибини й всебічності його наукових пошуків є твердження, висловлені ним ще у перших наукових працях щодо: єдиної підстави для призначення покарання за злочин, якою є наявність складу злочину в діянні винної особи; значення характеру та ступеня суспільної небезпечності злочину для індивідуалізації покарання; місця та ролі обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин при призначенні покарання тощо. У наукових працях В. В. Сташиса та роботах його учнів глибоко досліджуються проблеми боротьби з організованою злочинністю як соціальним і правовим явищем, а так само проблеми інституту співучасті, зокрема кримінальної відповідальності за створення злочинної організації.

Наш Учитель – видатна Людина, яка завжди знаходилася на передньому краї реформування кримінального законодавства України. За його активної участі був розроблений проект Кримінального кодексу України 1960 р., який уже на той час відповідав високим принципам законності, демократії та гуманізму, поваги до прав і свобод людини. Концептуальні розробки вченого стали теоретичним підґрунтям удосконалення чинного законодавства, проведення нової кодифікації кримінального законодавства. В. В. Сташис і його харківські колеги-фахівці в галузі кримінального права були членами Робочої групи Кабінету Міністрів України, яка підготувала проект нового Кримінального кодексу України, прийнятого Верховною Радою України 5 квітня 2001 р.

Володимир Володимирович – талановитий Педагог і Вчитель. Під його науковим керівництвом було захищено 29 кандидатських дисертацій, дев'ять його учнів стали докторами юридичних наук. Ним була створена наукова школа харківських фахівців у галузі кримінального права, що має беззаперечний авторитет.

Про вагомий внесок В. В. Сташиса у розвиток науки кримінального права свідчать і його понад 250 оприлюднених наукових праць, з яких 7 монографій, 10 науково-практичних коментарів, 14 підручників і 8 навчальних посібників з основних питань Загальної та Особливої частин кримінального права, які написані ним особисто чи у співавторстві. Вони стали настільними книгами для студентів, науковців та юристів-практиків.

Із перших кроків роботи у вищій школі В. В. Сташис показав себе як прекрасний лектор і вихователь молоді. Лекції, які він читав з Особливої частини кримінального права, були наповнені глибоким теоретичним змістом, засновані на широкому практичному і соціологічному матеріалі. Ці лекції відрізнялися широким сприйняттям кримінально-правової дійсності, тонким юридичним аналізом кримінально-правових норм, чіткістю визначень і формулювань, вони доносили студентам не лише букву, а й дух закону. Усе це – велика школа для викладачів і благодотворне джерело знань для вдячних слухачів – студентів багатьох випусків Університету.

Відомий учений неодноразово виступав із лекціями і доповідями в наукових та навчальних закладах Алжиру, Великої Британії, Польщі, США та Угорщини, брав участь у багатьох міжнародних конгресах і конференціях.

В. В. Сташис – невтомний організатор навчального процесу в найавторитетнішому навчальному закладі вищої школи України. Ставши в 1964 р. проректором із навчальної та наукової роботи, згодом – першим проректором, він зумів об'єднати зусилля всіх кафедр і підрозділів вузу, зосередивши їх увагу на постійному вдосконаленні навчального процесу, досягненні його основної мети – підготовки висококваліфікованих фахівців. Його діяльність є зразком служіння ідеалам вищої школи, державного підходу до вирішення всіх нагальних проблем навчального закладу. Людина високої організованості і самодисципліни, В. В. Сташис зумів створити в колективі викладачів атмосферу дисциплінованості, діловитості, організованості, чуйності і доброзичливості. Завдяки цьому в навчальний процес введено нові сучасні технології – програмоване навчання, використання комп'ютерної техніки, дистанційне навчання і т. п.

Під керівництвом В. В. Сташиса сформувалася концепція прийому студентів до вищого навчального закладу. Відомою є робота Володимира Володимировича з організації відбору майбутніх студентів спільно з органами прокуратури, внутрішніх справ, юстиції, служби безпеки, судів. Один із найвищих серед навчальних закладів конкурсів при вступі до Національного юридичного універси-

тету імені Ярослава Мудрого, високі вимоги до абітурієнтів, гідне поповнення – усе це результат і спадщина багаторічних зусиль В. В. Сташиса.

Постійною турботою Володимира Володимировича був добробут і дозвілля студентства. Добре обладнані гуртожитки, спортивні зали, чудові аудиторії – усе це предмет його постійної уваги. Він проявляв турботу про естетичне виховання студентів. Художня самодіяльність – народна чоловіча хорова капела, жіночий хор, ансамбль скрипалів, жіночий вокальний ансамбль, духовий оркестр, ансамбль бандуристок «Купава» та ін. – це результат його самовідданої праці. Студенти та випускники нашого закладу завжди пам'ятатимуть концерти художньої самодіяльності Університету, присвячені святам, і вечори відпочинку. Особливо пам'ятними і зворушливими були і залишаються урочистості, присвячені великому святу – Дню Перемоги, що стали вже традиційними. У них покладено талант і натхнення, ініціативу і працю професора В. В. Сташиса.

Державну мудрість, практичну доцільність і здоровий глузд проявляв Володимир Володимирович при працевлаштуванні випускників нашого вузу. Йому були відомі проблеми, що виникають у молодих людей. Батьківське розуміння цих проблем, допомога при їх вирішенні здобули В. В. Сташису велику повагу серед студентів та представників практичних відомств, що брали участь у роботі комісії з розподілу випускників.

Можна з упевненістю сказати, що більшість юристів-практиків України – це випускники нашого вищого навчального закладу, у становленні яких велику роль відігравав професор Сташис. Багато його випускників займають відповідальні посади у вищих юридичних органах України, вихованці Університету працюють у багатьох країнах, підтримуючи з ним тісний зв'язок.

Багато зусиль В. В. Сташис як перший проректор доклав до того, щоб уже на початку 70-х рр. юридичний інститут, а пізніше – університет, почав займати одне з перших місць і став провідним юридичним вузом колишнього Союзу РСР. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого – навчальний заклад вищої

категорії акредитації – і сьогодні займає почесне місце серед навчальних закладів України.

За безпосередньої участі Володимира Володимировича зміцнювалася і матеріальна база нашого Університету. Відомою є його діяльність зі створення інтер'єру цього закладу. Тонкий і вишуканий художній смак В. В. Сташиса простежується в оформленні залів, аудиторій, навчальних корпусів та гуртожитків.

Професор В. В. Сташис – організатор юридичної освіти не лише в нашому вузі, а й у цілому в Україні. Понад 20 років він очолював Науково-методичну комісію з правознавства при Міністерстві освіти і науки України, рекомендації якої мають великий вплив на організацію, удосконалення та розвиток юридичної освіти в Україні. Під безпосереднім керівництвом відомого вченого розроблені державні стандарти підготовки висококваліфікованих юристів. Як голова професійної ради по праву Державної акредитаційної комісії України В. В. Сташис значну увагу приділяв створенню нових юридичних вузів і факультетів в Україні, їх ліцензуванню та акредитації, проявляючи державний підхід, високу вимогливість і принципиовість. Володимира Володимировича було обрано почесним професором Національної академії внутрішніх справ України, почесним академіком Національного університету «Острозька академія», почесним доктором Національного університету «Києво-Могилянська академія», почесним доктором Соломонова університету.

В. В. Сташис приділяв велику увагу й атестації в Україні науково-педагогічних кадрів з юридичних наук, багато років він очолював спеціалізовану вчену раду з присудження наукових ступенів, понад п'ять років був членом Експертної ради ВАК СРСР з юридичних наук.

Академік В. В. Сташис доклав багато зусиль для становлення та розвитку в Україні Національної академії правових наук. Він став одним із засновників цього унікального наукового закладу, який із перших днів свого існування заявив про себе як про самобутню організацію вчених-юристів України. Під керівництвом В. В. Сташиса – академіка-секретаря відділення кримінально-правових наук НАПрН України – вченими, що працюють у цьому відділенні,

здійснювалися фундаментальні дослідження з питань кримінального права, забезпечення дотримання прав особи у сфері кримінальної юстиції, реформування чинного кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, поліпшення практики його застосування, запобігання та розкриття злочинів.

За ініціативою та сприянням В. В. Сташиса було підготовлено належну матеріально-технічну та наукову базу Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, яка надала можливість проводити дослідження його науковцям.

Володимир Володимирович був не лише організатором академічної науки, а й активно проводив дослідження, що реалізуються в наукових установах Національної академії правових наук України. Так, протягом 1997–2002 рр. ученими сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності під керівництвом академіка В. В. Сташиса здійснювалося дослідження теми «Кримінальне право України: проблеми теорії та практики застосування». Суттєвою складовою частиною зазначеного дослідження стало наукове забезпечення законопроектних робіт зі створення нового кримінального законодавства України. Крім того, колективом були здійснені поглиблені теоретичні дослідження з проблем відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності та відповідальності за тероризм і злочини терористичної спрямованості. Дослідженням теоретичних і практичних проблем кримінального права було поставлено низку фундаментальних питань, сформульовано концептуальні положення і висновки, які мали принципове теоретичне значення і були враховані при прийнятті нового Кримінального кодексу України 2001 р., що відобразив систему суспільних відносин і соціальних цінностей, які визначилися в Україні в перші десять років її становлення як незалежної, демократичної держави і які потребували кримінально-правової охорони.

Із квітня 2002 р. по березень 2007 р. колектив сектору почав розробку теми «Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності і покарання». У межах наукового дослідження під керівництвом

В. В. Сташиса проведено роботу за такими напрямками: поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності за чинним КК; проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти життя та здоров'я особи; проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти волі, честі та гідності особи; проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; теоретичні проблеми застосування норм нового КК України до злочинів у сфері господарської діяльності.

У процесі розробки цієї теми досягнуті наукові результати, що мають теоретичне і практичне значення, зокрема: визначено зміст поняття закону про кримінальну відповідальність, сформульовано його основні функції, показано специфічні риси та відмінності від законів інших галузей права; визначено та сформульовано базові концептуальні положення, на яких ґрунтується КК України 2001 р.; показано зв'язок і взаємозалежність Загальної та Особливої частин КК України, а також зроблено висновок щодо їх нерозривної нормативно-правової єдності. Крім того, визначено та сформульовано основні тенденції сучасного розвитку як Загальної, так і Особливої частин кримінального законодавства України. Уперше в теорії кримінального права визначено сутність кримінально-правової характеристики певного виду злочину та сформульовано її складові елементи: 1) склад злочину; 2) суспільна небезпечність; 3) протиправність; 4) соціальна обумовленість; 5) похідні наслідки та інші обставини, що знаходяться поза складом злочину; 6) особа злочинця. Науковцями досліджено теоретичні проблеми кримінальної відповідальності; встановлено видові, визначальні ознаки кримінальної відповідальності, а також визначено зміст цього поняття, форми її реалізації. Крім того, визначено необхідність удосконалення законодавчої регламентації інституту звільнення від кримінальної відповідальності як у Загальній, так і Особливій частинах КК, необхідність розмежування звільнення від кримінальної відповідальності від суміжних кримінально-правових явищ (процесуальний імунітет, виключення кримінальної відповідальності, звільнення від покарання тощо); розглянуто проблеми місця кримінального закону в системі нормативно-правового забезпечення боротьби з корупцією тощо.

Зазначений час також позначився активною законопроектною роботою, що здійснювалася за безпосередньою участю Володимира Володимировича. Співробітниками сектору було запропоновано або взято участь у підготовці проектів таких законів та інших нормативно-правових актів, як, зокрема:

– проект Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо змін редакції статей 198, 209, 209¹ КК» (В. І. Борисов, Н. О. Гуторова, Л. В. Дорош, О. М. Лемешко, О. І. Перепелиця, 2003);

– проект Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо змін до статей 361, 362 та 363 КК» (В. В. Сташис, Н. О. Гуторова, 2003);

– проект Закону України «Про внесення змін до ч. 2 ст. 255 КК України» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Н. О. Гуторова, 2003) та ін.

Необхідно підкреслити, що у зв'язку з набуттям чинності КК України 2001 р. саме в цей час значно активізувалася діяльність колективу сектору щодо співробітництва з вищими судовими органами – його науковці постійно залучалися до підготовки низки проектів постанов Пленуму Верховного Суду України, зокрема:

– «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Л. В. Дорош, 2002);

– «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Л. В. Дорош та ін., 2002);

– «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Л. В. Дорош, 2006);

– «Про судову практику у справах про необхідну оборону» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Л. В. Дорош, 2002);

– «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Л. В. Дорош та ін., 2003);

– «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» (В. В. Сташис, В. І. Борисов, Н. О. Гуторова, Л. В. Дорош та ін., 2003). Такий напрям у роботі сектору став постійним.

Протягом 1998–2003 рр. В. В. Сташис був директором Харківського Центру із вивчення організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні (США). Він спрямовував діяльність Центру на поширення на території України інформації про законодавчі акти держав СНД, Європи, США з проблем боротьби з організованою злочинністю і корупцією, у тому числі у сфері економічної діяльності; розробку та впровадження в життя рекомендацій, покликаних усунути та нейтралізувати причини й умови, що сприяють організованій злочинності та корупції, і т. п. Спільно з Департаментом юстиції США, Посольством США в Україні та Інститутом вивчення проблем злочинності НАПрН України В. В. Сташис організував і провів низку міжнародних науково-практичних конференцій і семінарів, за підсумками роботи яких вироблялися рекомендації щодо подальшого вдосконалення чинного законодавства України та практики його застосування.

У цей період співробітники сектору під керівництвом професора Сташиса брали участь у конкурсних дослідженнях, що здійснювалися в межах міжнародної наукової співпраці:

– «Кримінально-правова боротьба з організованою злочинністю у сфері господарської діяльності» (у межах реалізації Програми Національної академії правових наук України та Національного Інституту юстиції Департаменту юстиції США за напрямом «Діяльність правоохоронних органів по боротьбі з організованою злочинністю» (2002));

– за Програмою малих грантів (конкурс №9) Американського університету (м. Вашингтон, США) та Харківського Центру із вивчення організованої злочинності (Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого) (2002).

Із квітня 2007 р. до останніх днів свого життя Володимир Володимирович Сташис був керівником теми «Фундаментальні та прикладні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні», яку на чолі з ним виконував колектив сектору дослідження кримінально-

правових проблем боротьби зі злочинністю. У цей час основними напрямками були: розробка проблематики державної політики у сфері боротьби зі злочинністю кримінально-правовими засобами; створення теоретичних засад криміналізації діянь; пошук концептуальних підходів подальшого впровадження в кримінальне законодавство принципів законності, гуманізму і справедливості; вирішення питань кримінальної відповідальності за окремі злочини, зокрема у сфері господарської діяльності, за майнові злочини, злочини проти довкілля і проти правосуддя. Результати проведених наукових досліджень упроваджено в юридичну практику та діяльність державних органів, що підтверджено актами впровадження від Ради національної безпеки і оборони України, Комітету Верховної Ради України з питань правового забезпечення правоохоронної діяльності тощо.

Отримані наукові знання за наведеними темами були відбиті в зазначених та багатьох інших проектах нормативно-правових актів, зокрема проектах постанов Пленуму Верховного Суду України, понад 500 наукових працях (монографіях, наукових статтях, тезах наукових доповідей). Важливо, що прогресивні ідеї академіка В. В. Сташиса й сьогодні втілюються в життя у творчості колективу Інституту загалом та сектору дослідження кримінально-правових проблем зі злочинністю зокрема, приносячи відчутні плоди.

Ураховуючи великий внесок ученого у створення Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України, його наукову діяльність, а також у розвиток національної науки з питань боротьби зі злочинністю, трудовий колектив підтримав пропозицію президента Національної академії правових наук України, доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії наук України Василя Яковича Тація і звернувся до Кабінету Міністрів України з проханням присвоїти ім'я академіка Володимира Володимировича Сташиса нашому Інституту. Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 18 серпня 1999 р. № 1518 та від 23 травня 2012 р. № 486» від 3 жовтня 2012 р. № 902 Інституту присвоєно ім'я академіка В. В. Сташиса.

Наукова та педагогічна діяльність визначного українського вченого в галузі правознавства В. В. Сташиса відома в Україні і за її межами. За видатні заслуги у розвитку освіти і науки та становленні законності в Україні В. В. Сташису було присвоєно звання «Герой України» (із врученням ордена Держави). Його також нагороджено 14-ма державними орденами (за часів СРСР та незалежної України), зокрема орденами князя Ярослава Мудрого V ступеня, Богдана Хмельницького III ступеня, «За заслуги» I, II, III ступеня та 45-ма медалями; йому присвоєно звання «Заслужений працівник вищої школи України», «Заслужений діяч науки і техніки України».

Свідченням міжнародного авторитету академіка В. В. Сташиса є те, що протягом понад 20 років Уряд України призначав ученого представником України в Міжнародному третейському суді (м. Гаага). Його було обрано іноземним членом Російської академії природничих наук по відділенню геополітики і безпеки. Американський біографічний інститут (США) нагородив ученого медаллю як найбільш гідну людину, досягнення якої пропонуються для вивчення і натхнення людей XX ст. і майбутніх поколінь. Міжнародний біографічний центр (Кембридж, Велика Британія) нагородив академіка В. В. Сташиса сертифікатом заслуг за відмінну службу, про що відзначено в 25-му томі «Міжнародного словника біографій», а також сертифікатом щодо його включення до 12-го Міжнародного видання «Хто є хто серед інтелектуалів». Європейська академія інформації (Брюссель, Бельгія) нагородила нашого знаменитого співвітчизника Всесвітнім орденом науки – освіти – культури. На честь В. В. Сташиса Міжнародний Астрономічний Союз у 2000 р. присвоїв ім'я *Stashis* малій планеті № 7373, що відкрита вченими Кримської астрофізичної обсерваторії. Володимир Володимирович Сташис був членом Міжнародної асоціації юридичної методології в Канаді, Лондонської дипломатичної академії, Європейської асоціації законодавства (EAL), Європейської асоціації кримінологів та інших поважних міжнародних організацій.

Ставлення Володимира Володимировича Сташиса до справи, принциповість, скромність, чуйність і доброта є зразком для бага-

тьох. Його доброзичливість, щедрість душі, великий життєвий досвід, різнобічні знання і висока ерудиція поєднувалися з мудрістю, вимогливістю й авторитетом керівника. Усім цим він заслужив любов і повагу викладачів, співробітників, студентів і випускників Університету. Він назавжди залишиться яскравою Особистістю, життєлюбною, благородною, чуйною Людиною, вірним другом, люблячим батьком і дідусем. Для всіх, хто його знав, хто з ним працював, він служив і служить прикладом вірності громадським інтересам і глибокої особистої порядності, прикладом органічного поєднання енциклопедичних знань, самовідданої праці і постійного творчого пошуку.

Ми вдячні йому за добру участь у нашому житті і завжди будемо про це з гордістю і відповідальністю пам'ятати.

***В. І. Борисов**, доктор юридичних наук, професор, директор НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташица НАПрН України, академік і академік-секретар відділення кримінально-правових наук НАПрН України;*
***Л. М. Демидова**, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, керівник наукових робіт сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташица НАПрН України*

**МІЖНАРОДНА СТУДЕНТСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПРАКТИКИ
ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ», ПРИСВЯЧЕНА 90-РІЧЧЮ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА**

21–22 травня 2015 р. у Харкові у приміщенні Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відбулась міжнародна студентська наукова конференція «Актуальні проблеми законодавства України про кримінальну відповідальність та практики його застосування», присвячена 90-річчю з дня народження видатного вченого-правознавця, одного із засновників Національної академії правових наук України, академіка та академіка-секретаря відділення кримінально-правових наук, Героя України Володимира Володимировича Сташиса. Метою проведення конференції стало обговорення сучасного стану науки і законодавства та прогнозування їх майбутнього розвитку з урахуванням наукових здобутків одного з найкращих представників національної науки кримінального права.

Організаторами конференції виступили кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Очолив оргкомітет А. П. Гетьман – проректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України. Заступники голови оргкомітету: завідувачі кафедр кримінального права професори М. І. Панов і В. І. Тютюгін, професор Л. М. Демидова і доцент В. М. Киричко; відповідальний секретар – асистент кафедри кримінального права № 1 Н. В. Невідома. До організаційного комітету з підготовки та проведення цього наукового заходу також увійшли представник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса старший науковий співробітник М. В. Шепітько та студенти з Інституту підготовки кадрів для органів прокуратури України Університету: Д. Беренов, Ю. Вакуляк, Б. Гладких, І. Левандовська, М. Підлісний, Д. Салгалова. Студентський науковий форум проходив під патронатом ректора Університету, доктора юридичних

наук, професора, академіка Національної академії наук України і президента Національної академії правових наук України В. Я. Тація.

У конференції взяли участь 160 студентів. Разом зі студентами з Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого свої наукові доповіді і повідомлення для обговорення представили понад 30 молодих дослідників з інших вищих навчальних закладів України (Академії адвокатури України, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Класичного приватного університету імені В. В. Сташиса (м. Запоріжжя), Київського національного торговельно-економічного університету, Львівського національного університету імені Івана Франка, Національної академії внутрішніх справ, Національного авіаційного університету, Національного гірничого університету, Національного університету імені Т. Г. Шевченка, Національного університету «Одеська юридична академія», Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Харківського національного університету внутрішніх справ). На цей науковий форум були запрошені студенти з Австрії, Білорусі, Грузії, Казахстану, Молдови, Польщі, Росії, США.

Конференція проходила протягом двох днів. У перший день роботи відбулося пленарне засідання та робота восьми секцій, що розглянули питання за такими напрямками: історія розвитку законодавства України про кримінальну відповідальність; кримінальне законодавство зарубіжних країн; теорія криміналізації діянь; інститут злочину; інститут кримінальної відповідальності; злочини проти особи; злочини проти суспільства; злочини проти держави та міжнародного правопорядку.

Другий день відзначився продовженням роботи у секціях та підведенням підсумків, після чого для іногородніх учасників конференції проведено екскурсію по історичних місцях нашого міста.

Оргкомітет обрав три робочих мови (українську, англійську та російську). Показово, що багато доповідей і повідомлень підготовлено студентами нашого Університету англійською мовою, що стає звичайним для таких заходів і сприяє більш глибокому ознайомленню світового середовища, студентства у різних країнах із рівнем підготовки юридичних кадрів у нашій країні й науковими інтересами студентів.

Відкрив науковий захід голова оргкомітету, проректор з наукової роботи Університету, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України **А. П. Гетьман**. Він зазначив, що конференція, яка відбувається у межах святкування Дня науки, присвячена 90-річчю з дня народження видатного вченого в галузі кримінального права та кримінології, дійсного члена (академіка), члена президії Національної академії правових наук України, одного з її засновників та академіка-секретаря відділення кримінально-правових наук, Героя України Володимира Володимировича Сташиса. Тема конференції є актуальною і символічною. Вона об'єднує два принципових підходи в науці, які традиційно підтримуються в Університеті: розгляд сучасного стану науки і законодавства та прогнозування їх стану в майбутньому через призму історичної спадщини найкращих учених, які залишили вагомий базис своїх наукових досягнень.

Голова оргкомітету також підкреслив, що Володимир Володимирович Сташис був і залишається одним з яскравих представників вітчизняної правової науки, де ключове місце займає кримінальне право. Сьогодні ім'я цього провідного вченого-правознавця широко відомо як в Україні, так і далеко за її межами. Його науковим поглядам, пропозиціям, концепціям завжди були притаманні глибина й обґрунтованість, що простежується, приміром, у багатьох положеннях Кримінального кодексу України 2001 р., над проектом якого професор Володимир Володимирович Сташис працював протягом майже 10-ти років як член робочої групи, а як науковець він працював протягом усього свого життя.

Проведення засідань (пленарного і секцій) було заплановано оргкомітетом у такий спосіб, щоб забезпечити дискусійне обговорення найактуальніших тем. Особливе місце в програмі конференції займали наукові доповіді з питань наукової спадщини академіка

В. В. Сташиса. З ними виступили студенти 4-го курсу Інституту підготовки кадрів для органів прокуратури України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **І. Барабаш, Д. Божко, К. Ілюшенко, В. Нечипоренко, М. Титоренко, Д. Шагірманов**, які протягом двох останніх років вивчали та обговорювали ці питання на засіданнях гуртка з кримінального права, готували електронні варіанти наукових праць академіка В. В. Сташиса, що найближчим часом будуть передані до бібліотеки Університету.

Пленарне засідання розпочала студентка **О. Куваєва** (Інститут підготовки кадрів для органів прокуратури України, 3-й курс). Її доповідь «Презумпції у кримінальному праві» було присвячено презумпціям у кримінальному праві, їх значенню та законодавчій урегульованості. Вона висвітлила результати дослідження щодо різних поглядів науковців та значення існування презумпцій у нормах вітчизняного, зарубіжного і міжнародного законодавства.

О. Балашова і Є. Гапонова (Інститут підготовки кадрів для органів прокуратури України, 2-й курс) продовжили обговорення проблематики презумпцій і виступили з науковою доповіддю на тему «Презумпція невинуватості у кримінальному праві». Вони зазначили, що необхідним є уточнення і визначення поняття презумпції невинуватості. На їх думку, воно є таким: особа вважається невинуватою в учиненні злочину, доки її винуватість не буде доведена у визначеному законом порядку і встановлена обвинувальним вироком чи ухвалою суду про звільнення від кримінальної відповідальності, які набули законної сили.

А. Литвиненко (Інститут підготовки кадрів для органів прокуратури України, 2-й курс) для обговорення запропонував результати свого дослідження за темою «Поняття злочину у різних країнах Європи». Він підсумував, що поняття злочину є характерною ознакою кримінального законодавства кожної країни. Аналізуючи дефініції злочинних діянь у різних державах, дослідник зробив висновок, що у певних регіонах вони є схожими (Західна Європа – формальний характер, країни СНД – формально-матеріальний характер). Тобто визначення злочину є залежним від характерних ознак кожної країни, а отже, є своєрідним і самобутнім.

О. Прокопенко (Інститут підготовки кадрів для органів прокуратури України, 3-й курс) виступив із науковою доповіддю «Підстави криміналізації діянь». Як він вважає, основною підставою криміналізації є зміна уявлень законодавчого органу (Верховної Ради України) про певний вид діяння особи та набуття останнім суспільної небезпечності, а також зміна загальноновизнаної моральної оцінки відповідних діянь. На його думку, підстави криміналізації діянь не є вичерпними і їх подальший аналіз та вивчення має теоретичне та практичне значення для суб'єктів законодавчого процесу.

Наукові доповіді **Ю. Земської, Н. Насібулліної, М. Самойленка, П. Демчука** присвячувалися різним аспектам відповідальності юридичних осіб. Так, **Ю. Земська** (Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України, 3-й курс) виступила з доповіддю «Чи необхідно закріпити поняття вини юридичної особи у чинному Кримінальному кодексі України?». Молодий науковець зазначила, що юридичну особу слід визнати суб'єктом злочину, а тому необхідно закріпити поняття її вини. Хоча це й суперечить принципу особистої винної відповідальності та принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання, але ця проблема, на її думку, у майбутньому повинна знайти розв'язання на доктринальному та нормативному рівнях. При вчиненні злочину юридична особа діє умисно і цілеспрямовано, хоча і через фізичних осіб (керівників), що діють в її інтересах, в інтересах її членів та від її імені, тобто консолідують свідомість і волю всіх учасників, а також вони усвідомлюють той факт, що їх дії є злочинними і завдають шкоди суспільним відносинам. Тобто вина юридичної особи опосередковується через винну поведінку уповноваженого суб'єкта. У такому разі, на думку доповідачки, повинна відповідати саме юридична особа, а не її представник, бо він діяв не від власного імені. Якщо ж фізична особа намагається замаскувати під дії юридичної особи власний злочин, то тут не може йти мови про відповідальність юридичної особи, адже фізична особа діяла у власних інтересах, тому і відповідати за скоєне повинна самостійно.

Н. Насібулліна (Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України, 3-й курс) у виступі «Кримінальна відповідальність юри-

дичних осіб в Україні» зазначила, що сучасний світовий досвід протидії злочинності вимагає введення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. Дійсно, орієнтир на встановлення адміністративної відповідальності юридичних осіб за правопорушення є малоефективним, оскільки не передбачає багатьох видів покарання, адекватних суспільній небезпечності вчинених злочинів. На її думку, запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб необхідне, але вимагає з боку законодавця ретельнішого теоретичного підходу та внесення відповідних змін до законів.

Продовжив тему відповідальності юридичних осіб **М. Самойленко** (Інститут підготовки кадрів для органів прокуратури України, 3-й курс), який виступив з науковою доповіддю «Кримінальна відповідальність юридичних осіб у законодавстві юридичних осіб». Він підкреслив, що в США та Великій Британії кримінальна відповідальність юридичних осіб і деяких інших корпорацій існує вже протягом кількох десятиліть. Кримінальна відповідальність до юридичних осіб застосовується й у інших країнах загального права – Канаді, Австралії, Шотландії, Ірландії, Індії тощо, а також у низці країн романо-саксонської правової сім'ї – Австрії, Нідерландах, Франції, Бельгії, Португалії, Люксембурзі, Японії та ін.; скандинавської – Данії, Норвегії, Фінляндії, Ісландії, у країнах мусульманської (Йорданія, Ліван, Сирія), соціалістичної (КНР) та постсоціалістичної (Словенія, Угорщина, Румунія, Литва, Естонія, Молдова та ін.), а також змішаної (Ізраїль) правових систем.

Кримінальне законодавство США, як показують результати дослідження доповідача, регламентує, що за будь-яку поведінку, яку особа вчиняє на користь корпорації або робить так, що така поведінка реалізується, вона несе відповідальність у тих самих межах, в яких вона несла б її, якби ця поведінка була вчинена від її власного імені або в її власних інтересах. Натомість більшість іноземних держав керуються тим, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа – людина (зокрема, країни СНД, а саме: Білорусь, Казахстан, Молдова тощо). Проте, як зазначив М. Самойленко, кримінальним законодавством більшості цих країн передбачено покарання, яке застосовується до юридичних осіб у виді штрафу. Зокрема, це стосується кримінального законодавства Данії, КНР та

Австралії. Крім того, молодий дослідник підтримав висновок науковців, що досвід деяких зарубіжних країн – не лише англо-американської (США, Велика Британія, Канада), й континентальної правових систем (Нідерланди, Франція, Данія, Швейцарія, Бельгія, Словенія, Молдова) – демонструє можливість ефективного впливу на криміногенну ситуацію за допомогою встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб.

П. Демчук (студент 2-го курсу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка) виступив із доповіддю «До питання про види заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Він зазначив, що однією із проблем, на яку звертається увага в процесі дослідження заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, є питання визначення видів таких заходів. Так, у чинному КК України, а саме у ст. 96⁶ передбачено такі види заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація. При цьому законодавець додав, що штраф та ліквідація можуть застосовуватися лише як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна лише як додатковий. Однак у зв'язку із недосконалістю визначених понять та порядку застосування передбачених заходів виникають проблеми. Доповідач визначив останні та сформулював своє бачення їх розв'язання.

Із результатами дослідження іншого актуального питання «Інформація як посткласичний предмет злочину: проблеми визначення та перспективи» виступив **Я. Белих** (Інститут підготовки кадрів для органів прокуратури України, 3-й курс). Він підкреслив, що існуючі підходи до розуміння предмета злочину потребують доповнення з урахуванням прогресивних думок учених щодо належності інформації (за наявності певних умов) до предмета злочину. Це речі матеріального світу або нематеріальні об'єкти, що здатні до матеріалізації (об'єктивації), але обов'язково у поєднанні з тими матеріальними об'єктами, в яких вони знаходять своє вираження. Така специфіка певних різновидів предмета злочину має враховуватися законодавцем і правозастосувачем, а також потребує продовження наукового дослідження.

В. Матвійчук (Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України, 3-й курс) доповіла про результати наукового дослідження за темою «Корисливий мотив як ознака складу злочину». Вона, зокрема, зазначила, що корисливий мотив – це аморальне прагнення особи задовольнити індивідуальну усвідомлену потребу шляхом протиправного, тобто передбаченого законом про кримінальну відповідальність, заволодіння чужим майном або звільнення від майнових зобов'язань і скорочення звичних та необхідних за належних обставин особистих витрат.

Також учасники конференції заслухали наукову доповідь **С. Іващука** (курсанта 2-го курсу факультету правоохоронної діяльності та правознавства Національної академії Державної прикордонної служби України) за темою «Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців як вид покарання за кримінальним правом України». Він зазначив, що зміни у ст. 62 КК, очевидно, потягнуть за собою і зміни в порядку відбування аналізованого виду покарання. При цьому сьогодні, ураховуючи правило роздільного тримання засуджених, на думку дослідника, необхідним буде створення окремого дисциплінарного підрозділу для офіцерського складу. Також доповідач зазначив, що в сучасних умовах актуалізується застосування потенціалу аналізованого виду покарання.

І. Бульба (курсант 3-го курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ) у науковій доповіді «Проблема призначення покарання в кримінальному законодавстві» зазначила, що кримінально-правовий інститут призначення покарання потребує корегування. Максимальна ефективність останнього може бути досягнута при взаємодії законодавця та практичних працівників.

Є. Андрєєв (студент 3-го курсу Інституту підготовки кадрів для органів прокуратури України) для обговорення запропонував результати свого дослідження за темою «Кримінально-правова охорона людини з моменту зачаття до народження». У його доповіді висвітлені наявні проблеми кримінально-правової охорони ембріона (плода) людини. Розглянуто такі злочини, як незаконне проведення абортів та порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини щодо охорони ембріона

(плода) людини, передбачені статтями 134, 143 КК України, а також виявлено основні проблеми, що можуть бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності.

У науковій доповіді «Щодо питання кримінальної відповідальності за незаконне донорство репродуктивних клітин» **Е. Ліщина** (курсант 3-го курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ) обґрунтувала необхідність внесення змін до чинного законодавства, а саме доповнення розділу II Особливої частини КК статтею 144¹ «Незаконне донорство репродуктивних клітин».

О. Манзура (студентка 3-го курсу Інституту економіки і права Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди) у своєму виступі «Диференціація кримінально-правової відповідальності за торгівлю людьми» підкреслила, що продаж людей – це незаконна діяльність, яка суперечить природі людини, яка народжується вільною. Тому примусово позбавляти людину свободи є неприпустимим. Під час дослідження торгівлі людьми як однієї із форм прояву суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України, доповідачкою було доведено, що підтвердженням цьому всьому є укладення договору купівлі-продажу, за яким одна сторона (продавець) зобов'язується передати у власність другій стороні (покупцеві) товар, а покупець у свою чергу зобов'язується прийняти і оплатити цей товар. Отже, людина у цьому разі стає «живим» товаром.

Д. Писаренко (студентка 2-го курсу відділення «Правознавство» Академії адвокатури України) виступила з науковою доповіддю «Неправильна кваліфікація діяння за ст. 296 КК України при відсутності у такому діянні складу злочину, передбаченого цією статтею». У доповіді звертається увага на відсутність загальних правил кваліфікації у КК України. На прикладах судової практики розглядаються види неправильного застосування ст. 296 КК.

На пленарному засіданні конференції заслухано та обговорено 39 наукових доповідей. Зокрема, із цікавими результатами наукових досліджень виступили **Ю. Борисенко, Є. Кібець, Л. Рожак, М. Носкова, Л. Рудич, А. Сімакова, О. Калугіна, В. Найдіна,**

А. Осіпова, О. Витвіцька, М. Підлісний, Д. Беренов, І. Левандовська, Б. Гладких, А. Поклипач.

Після закінчення пленарного засідання було розпочато роботу секцій, яка була продовжена і 22 травня. З науковими доповідями на засіданнях виступили 84 студенти, зокрема: **В. Філіпенко, Я. Плевако, Л. Катеринчук, Д. Лучникова, О. Агаджанян, Н. Буряк, Т. Гавенко, Н. Головній, А. Дерев'яно, О. Задерей, С. Калитка, А. Козарь, Д. Омельчак, М. Ориник, А. Прокоф'єва, Д. Салгалова, В. Сергієнко, Є. Чернишова.**

Необхідно зазначити, що кожний виступ студентів-доповідачів викликав інтерес як в учасників конференції, так й у студентів, які теж мали можливість спостерігати за процесом обговорення питань на студентському науковому форумі.

Після цього було проведено заключне пленарне засідання під головуванням заступників голови оргкомітету: доктора юридичних наук, професора кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Л. М. Демидової**, кандидата юридичних наук, доцента кафедри кримінального права № 1 **В. М. Киричка**, відповідального секретаря, асистента кафедри кримінального права № 1 **Н. В. Невідомої** та членів оргкомітету: студентів 3-го курсу Інституту підготовки кадрів для органів прокуратури України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Д. Беренова** і **Б. Гладких**.

Про свої враження про конференцію розповів **П. Демчук** – студент 2-го курсу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, який подякував за можливість взяти участь у такому важливому науковому студентському форумі та відзначив високий науковий рівень дискусії, що відбулася на ньому.

На заключному пленарному засіданні також виступили заступники голови оргкомітету **Л. М. Демидова** і **В. М. Киричко**, керівники секцій **Ю. Ю. Лемішко, І. А. Зінов'єва, Н. В. Невідома, Д. Беренов, Б. Гладких, М. Підлісний**, а також **А. Москвічова**.

Слід зазначити, що конференція мала науково-звітний характер. Під час конференції студенти доповідали про результати своєї науково-дослідної діяльності за минулі роки. Такі форми наукової

дискусії і співпраці стимулюють студентську молодь до творчого пошуку, зацікавлюють її у науковій роботі.

До проведення конференції оргкомітетом видано збірник тез наукових доповідей, що сприяло всебічному обговоренню позицій науковців-студентів та широкому обміну їх думками з багатьох питань обраної проблематики.

Робота конференції виявилася надзвичайно плідною і привернула до себе увагу студентства, викладачів кримінального права та інших зацікавлених осіб.

***В. І. Тютюгін**, професор, завідувач кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;*

***Л. М. Демидова**, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, керівник наукових робіт сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України*

**ОГЛЯД ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ФЕСТИВАЛЮ НАУКИ
В НАУКОВО-ДОСЛІДНОМУ ІНСТИТУТІ
ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА НАПРН УКРАЇНИ**

Уже дев'ятий рік поспіль в Україні наприкінці весни проводиться фестиваль науки. У рамках цієї події співробітники Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України самостійно, а також сумісно з іншими навчальними та науковими установами організували декілька наукових заходів.

21 травня 2015 р. у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого відбувся науково-теоретичний семінар, на якому з доповіддю за темою «Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства» виступив кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна О. М. Храмцов. Організаторами заходу виступили: координаційне бюро кримінального права відділення кримінального права НАПрН України, науковці кафедр кримінального права № 1 та № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, фахівці сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Обгрунтовуючи актуальність обраної ним теми дослідження, О. М. Храмцов у своєму виступі підкреслив, що політичні, економічні та соціальні перетворення, побудова в нашій країні громадянського суспільства та правової держави характеризуються двома протилежними тенденціями. З одного боку, це лібералізація та демократизація всіх сфер суспільного життя, проведення у відповідності з цим правових реформ, а з другого – загострення соціальних протиріч, політичних, групових, міжособистісних конфліктів. Вони знаходять прояв у різних видах агресивної поведінки, вчиненні насильницьких злочинів.

Проблема насильства традиційно розглядається з кількох позицій: філософських, релігійних, соціологічних, психологічних тощо. Водночас дане явище є кримінологічною та кримінально-правовою категорією. Вивчення його природи, основних суб'єктивних та об'єктивних ознак дозволить дослідити механізм вчинення насильницьких, корисливо-насильницьких та інших злочинів і розробити низку заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання таким злочинам, включаючи й правові заходи протидії насильницькій злочинності. У зв'язку з цим, на чому наголосив доповідач, надзвичайно актуальною є потреба у розв'язанні на якісно нових теоретичному та практичному рівнях проблеми кримінально-правового й кримінологічного забезпечення охорони особи від кримінального насильства.

У роботі семінару взяли участь представники координаційного бюро кримінального права відділення кримінального права НАПрН України, науковці кафедр кримінального права № 1 та № 2 та кафедри кримінології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю, лабораторії дослідження правових проблем запобігання і протидії корупції, сектору дослідження проблем запобігання злочинності, сектору дослідження проблем злочинності та її причин, сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, представники кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

У ході обговорення доповіді О. М. Храмцова зі своїми зауваженнями та рекомендаціями виступили: завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник сектору дослідження проблем запобігання злочинності, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України В. В. Голіна, завідувач кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор

М. І. Панов, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник В. С. Батиргареева, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент Ю. А. Пономаренко, старший науковий співробітник сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, кандидат юридичних наук, доцент Т. А. Павленко.

Підбив підсумки семінару директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, професор кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В. І. Борисов. Він зазначив про корисність таких заходів, де науковці, що займаються підготовкою докторських дисертацій, мають змогу обговорити власні творчі доробки в колі вченої громади та скорегувати наукові пошуки.

22 травня 2015 р. у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України відбувся ще один захід, приурочений до фестивалю науки, – засідання Ради молодих учених. У науковому засіданні взяли участь понад 30 молодих науковців, включаючи керівництво Інституту – заступника директора Інституту з наукової роботи, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника В. С. Батиргарееву, ученого секретаря Інституту, кандидата юридичних наук Н. В. Нетесу, а також представників молоді наукової громадськості – голову Ради молодих учених Інституту – кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника М. Г. Колодяжного, аспірантів, здобувачів.

Було заслухано та обговорено наукову доповідь аспірантки Інституту Олени Володимирівни Гальцової на тему «Принцип поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань».

Відкрила засідання В. С. Батиргареева, яка зазначила про важливість та корисність для молодих науковців подібних заходів для вміння коректно вести наукові дискусії, вироблення системного мислення, удосконалення практики публічних виступів.

О. В. Гальцова виступила з науковою доповіддю, що базується на результатах її дисертаційного дослідження. Вона зазначила, що ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України було доповнено принципом поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань у 2010 р. Нормативне закріплення цього принципу пов'язано з тим, що пріоритетним курсом зовнішньої політики нашої держави є інтеграція до Європейського Союзу. Тому одним із її зобов'язань є імплементація положень міжнародних договорів щодо поваги до загальнолюдських прав і свобод людини, у тому числі й осіб, що відбувають покарання, у вітчизняне правове поле, а також їх безперечне дотримання у правозастосовній діяльності. Усе це покладає на державу створити такі умови тримання засуджених, які забезпечували б насамперед людяність у ставленні до них, повагу до гідності і честі засудженої людини як особистості, а також розробку дієвого гарантійного механізму щодо забезпечення прав і свобод засуджених під час відбування ними покарання.

Проте практика виконання покарань в Україні не повною мірою відповідає вимогам міжнародних стандартів у цій сфері державної політики. На це вказують, зокрема, рішення Європейського суду з прав людини, звіти Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та висновки правозахисних організацій, до яких щорічно надходить понад тисяча звернень від засуджених осіб із приводу незадовільних умов їх тримання, катувань і жорстокого поводження з ними, неналежної медичної допомоги та лікування, що свідчить про порушення прав і свобод людини.

Статистичні матеріали та інші відомості довідкового характеру, що безпосередньо стосуються проблеми поваги до прав і свобод людини під час виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі в Україні, зокрема анкетування 423 осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, що перебувають у виправних колоніях № 12, № 18 і № 54 (Харківська обл.) та № 89 (Дніпропе-

тровська обл.), дають підстави, на думку доповідачки, для висновку, що деякі права та свободи осіб під час виконання-відбування покарань взагалі не можуть бути реалізованими або їх реалізація пов'язана із значними складнощами внаслідок недосконалості чинного кримінально-виконавчого законодавства та неналежного фінансування установ виконання покарань.

Доповідачка зазначила, що результати дослідження свідчать про необхідність подальшого вдосконалення чинного законодавства в частині реалізації положення про принцип поваги до прав і свобод людини. Забезпечення даного принципу має здійснюватись із урахуванням міжнародних стандартів із прав людини і міжнародних стандартів поводження із засудженими та розробки дієвого механізму щодо реалізації їх прав і свобод під час відбування покарань.

Наукова доповідь супроводжувалась жвавим обговоренням з боку учасників засідання Ради молодих учених. Доповідачка відповіла на низку цікавих запитань, що стосувались окресленої тематики. Окремі пропозиції О. В. Гальцової були піддані об'єктивній критиці з боку наукової громади молодих учених. По завершенні обговорення доповіді загальним зібранням Ради молодих учених прийнято рішення про визнання доповіді як наукової, що за всіма критеріями відповідає вимогам, які пред'являються до такого роду апробацій результатів наукових дисертаційних досліджень. Учасниками зібрання прийнято загальне рішення про проведення подібних наукових заходів в Інституті й надалі.

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, голова Ради молодих учених, старший науковий співробітник НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;

Д. П. Євтєєва, кандидат юридичних наук, науковий співробітник НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЗАКОНОПРОЕКТНІ РОБОТИ

ЗАУВАЖЕННЯ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

**фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України щодо проекту
Закону України «Про Державне бюро розслідувань»
(реєстр. № 2114 від 12.02.2015 р.)**

Створення Державного бюро розслідувань передбачено положеннями Прикінцевих та перехідних положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), згідно з якими окремі норми КПК вводяться в дію із дня створення Державного бюро розслідувань.

Низкою положень КПК (статті 216, 246 тощо) передбачено здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень не лише слідчими органів внутрішніх справ, органів Служби безпеки України, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, детективами Національного антикорупційного бюро України, а й слідчими Державного бюро розслідувань.

Відповідно до перехідних положень Конституції України прокуратура продовжує виконувати функцію попереднього слідства – до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування.

Отже, з метою формування системи досудового слідства, а відтак виконання вимог перехідних положень Конституції України та Прикінцевих і перехідних положень КПК України, є об'єктивна необхідність у прийнятті законопроекту «Про Державне бюро розслідувань».

Науковці НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України ретельно опрацювали матеріали проекту Закону України «Про Державне бюро розслідувань» (далі – Законопроект), що дає підстави висловити певні зауваження та пропозиції, спрямовані на покращення тексту зазначеного документа. Їх сутність полягає у такому.

1. Певним чином неузгодженим із Конституцією України видається запропоноване у законопроекті визначення ДБР як *центрального органу виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність* (Преамбула та ч. 1 ст. 1), а відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 4 – як *державного органу зі спеціальним статусом*. Бо Конституція України, як відомо, не передбачає існування *державних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом*, які здійснювали б відповідні функції поза межами системи органів виконавчої влади. Водночас до числа державних органів, які мають спеціальний статус, у Конституції України віднесені прокуратура, Служба безпеки України, Центральна виборча комісія, Національна рада з питань телебачення і радіомовлення тощо.

Крім того, ч. 1 ст. 1 Законопроекту пропонується встановити, що «Державне бюро розслідувань є центральним органом виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів, віднесених до його компетенції». З огляду на приписи ст. 2, п. 5 ч. 1 ст. 3 і ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України і, власне, назву правоохоронного органу, вважаємо, що перелік цілей, для досягнення яких створюється зазначений центральний орган виконавчої влади, обов'язково має бути доповнений такою метою, як *«розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності»*. Відповідно Преамбулу Законопроекту в частині визначення головного завдання Бюро необхідно привести у відповідність до уточнених положень ч. 1 ст. 1 Законопроекту.

2. Першою із перелічених у ст. 3 Законопроекту засад, на яких організовується і діє Державне бюро розслідувань, визначено «верховенство права, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави». Однак таке розуміння принципу верховенства права дещо суперечить нормам Конституції України, відповідно до ст. 8 якої *в Україні визнається і діє принцип верховенства права*. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти прий-

маються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Отже, текстуально зазначене положення має бути приведено у відповідність до положень Конституції України. Крім того, дотримання відтвореного буквально в абз. 2 ч. 1 ст. 3 Законопроекту положення ст. 3 Основного Закону України цілком впливає із принципу законності, віднесеного до засад, на яких організовується і діє Державне бюро розслідувань, і передбаченого абз. 3 ч. 1 ст. 3 Законопроекту.

3. Проект Закону України «Про Державне бюро розслідувань» має бути узгодженим з положеннями Закону України «Про Національне антикорупційне бюро». Організація і діяльність цих органів має багато спільного. Однак між положеннями Законопроекту і Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» є неузгодженості у принципових питаннях правового регулювання. Так, ст. 3 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» врегульовані «основні *принципи діяльності* Національного бюро», а ст. 3 проекту Закону України «Про Державне бюро розслідувань» – «основні *засади організації та діяльності* Державного бюро розслідувань». Терміни, якими позначені принципи (засади), в одних випадках текстуально збігаються (наприклад, «політична нейтральність і позапартійність»), а в інших – ні. До того ж щодо Національного антикорупційного бюро сформульовано 9 принципів (засад?), а щодо Державного бюро розслідувань – усього 6 засад (принципів?).

4. Статтею 7 Законопроекту передбачений доволі широкий обсяг прав Державного бюро розслідувань та його уповноважених посадових осіб, які з метою виконання покладених завдань, зокрема, мають право використовувати з наступним відшкодуванням завданих збитків транспортні засоби, що належать фізичним та юридичним особам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав і організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, припинення кримінального правопорушення,

переслідування та затримання осіб, які підозрюються у їх вчиненні, доставлення до закладів охорони здоров'я осіб, що потребують екстреної медичної допомоги (п. 6). Разом із тим у Законопроекті не передбачений ані механізм залучення приватних транспортних засобів, ані відповідальність за незаконну реалізацію цього повноваження та порядок послідуючого відшкодування завданих збитків, що з огляду на важливість забезпечення конституційних прав та свобод громадян містить ризики необґрунтованого обмеження, зокрема, права власності громадян.

5. У ч. 1 ст. 8 Законопроекту пропонується *особливий порядок одержання заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, підслідні Державному бюро розслідувань*. Так, зокрема, пропонується створення спеціальної телефонної лінії, а також забезпечення можливості подання таких заяв і повідомлень, у тому числі без зазначення імені, по батькові (найменування) потерпілого або заявника, через офіційний веб-сайт Державного бюро розслідувань та засоби електронного зв'язку. При цьому не зазначається, яким чином ця інформація вноситься до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Однак викладене суперечить встановленому в КПК порядку внесення заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст. 214 КПК), тому вказане положення Законопроекту має бути приведено у відповідність до приписів чинного кримінального процесуального законодавства.

6. Системний аналіз положень Законопроекту (статті 10, 11) свідчить про те, що майже всі свої рішення в межах реалізації повноважень Директор Державного бюро розслідувань повинен узгоджувати або зі своїми заступниками, або із директорами територіальних органів Бюро. Водночас у п. 1 ч. 1 ст. 12 Законопроекту йдеться про особисту відповідальність Директора Бюро за діяльність Державного бюро розслідувань, зокрема за законність здійснюваних Державним бюро розслідувань оперативно-розшукових заходів, досудового розслідування, додержання прав і свобод осіб. Доцільним уявляється усунення такої неузгодженості щодо балансу повноважень та відповідальності Директора Державного бюро розслідувань.

7. Статтею 12 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» врегульовано текст присяги і порядок її прийняття співробітниками Бюро, а проект Закону України «Про Державне бюро розслідувань» не містить подібної норми та й взагалі не згадує про присягу співробітників Державного бюро розслідувань.

Між Законопроектом і Законом України «Про Національне антикорупційне бюро» є й інші неузгодженості.

8. Необхідно однозначно визначитися з тим, ким є особи, що здійснюють свою професійну діяльність у складі Державного бюро розслідувань, – працівниками (абзаци 6–8 ч. 1, абз. 1 ч. 2 ст. 4 Законопроекту) чи службовцями (абз. 1 ч. 2 ст. 4 Законопроекту).

9. Пунктом 1 ч. 1 ст. 5 Законопроекту до основних завдань, які вирішує Державне бюро розслідувань, віднесено запобігання *організований злочинній діяльності*, терористичним та іншим особливо тяжким насильницьким злочинам – з метою забезпечення безпеки людини, суспільства і держави. Водночас п. 2 ч. 1 ст. 5 Законопроекту завдання з виявлення, розкриття і розслідування злочинів невинуватим обмежено виключно злочинами, пов'язаними з діяльністю (виключно) *злочинних організацій*.

Зауважимо, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» під *організованою злочинністю* в цьому Законі розуміється сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань.

Пунктом 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» визначено, що сукупність дій з організації (формування, заснування) стійкого злочинного об'єднання для заняття злочинною діяльністю вбачається не лише в утворенні такого злочинного угруповання, як злочинна організація, а й організованої групи. А п. 16 цієї постанови до окремого різновиду спільної злочинної діяльності віднесено й бандитизм. Тому для забезпечення системності законодавства видається доцільним закріплення в п. 2 ч. 1 ст. 5 Законопроекту терміна «*злочинні угруповання*» замість терміна «злочинні організації».

10. Пунктами 3 і 4 ч. 1 ст. 5 Законопроекту до основних завдань, які вирішує Державне бюро розслідувань, віднесено:

«**запобігання злочинам катування** і злочинам, пов'язаним з іншими жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність, видами поведження і покарання, вчинюваним працівниками правоохоронних органів, і **виявлення** таких злочинів – з метою забезпечення справедливого правосуддя і недопущення випадків притягнення невинуватих осіб до кримінальної відповідальності;

розкриття і розслідування **злочинів катування** і злочинів, пов'язаних з іншими жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність, видами поведження і покарання, вчинених слідчими (детективами) Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, органів внутрішніх справ, а також прокурорами».

Буквальне тлумачення наведених положень дозволяє дійти висновку, що злочинам одного і того самого виду залежно від суб'єкта їх вчинення Державне бюро розслідувань або тільки запобігає чи виявляє, або тільки розкриває і розслідує їх. Одночасне вирішення завдань із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів незалежно від службової належності спеціального суб'єкта злочину до певного органу державної влади цей Законопроект не передбачає, що можна віднести до його істотних недоліків.

Крім того, наведеними вище положеннями Законопроекту пропонується запровадити до обігу таке поняття, як «злочини катування», без його законодавчого визначення. Однак таку новелу не можна визнати доречною, оскільки катування є окремим складом злочину, відповідальність за вчинення якого встановлено ст. 127 Кримінального кодексу України. Згідно з приписами цієї статті катуванням є умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або

іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб. Однак коло злочинів проти прав і основоположних свобод людини, пов'язаних із жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність, видами поведіння і покарання, які можуть бути вчинені співробітниками правоохоронних органів, не обмежується виключно катуванням. До їх числа можна віднести ще й: «Перевищення влади або службових повноважень» (перевищення влади або службових повноважень, якщо воно супроводжувалося насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування (ст. 365 КК); «Побої і мордування» (умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, у тому числі такі, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості) (ст. 126 КК України); «Примушування давати показання» (примушування давати показання при допиті шляхом незаконних дій з боку особи, яка проводить дізнання або досудове слідство, у тому числі поєднаних із застосуванням насильства або із знущанням над особою, за відсутності ознак катування) (ст. 373 КК України).

Тому в Законопроекті необхідно визначитися з доцільністю наведення переліку всіх можливих різновидів злочинів, пов'язаних із жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність, видами поведіння і покарання, або більш коректно сформулювати назву групи цих злочинів, не виокремлюючи і не протиставляючи одні склади злочинів іншим.

11. Згідно з п. 10 ч. 1 ст. 6 Законопроекту до повноважень Державного бюро розслідувань віднесено «розробку і затвердження *методології* розслідування окремих видів злочинів». При цьому не визначено, на основі яких джерел і в якій визначений законодавством спосіб такі методології повинні розроблятися і затверджуватися, не приділено жодної уваги криміналістичним *методикам*

розслідування окремих видів злочинів, які на високому теоретичному і практичному рівні практично щодо всіх відомих видів злочинів розроблені представниками криміналістичної науки протягом останніх десятиліть. Крім того, очевидно, у цій нормі мова повинна йти саме про «методику розслідування». Методика – це готовий алгоритм для проведення процесуальних дій.

Разом із тим доцільно вести мову про створення Єдиного державного реєстру криміналістичних методик.

12. Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 6 Законопроекту Державне бюро розслідувань «виключно з метою здійснення своїх повноважень має доступ в якості користувача до інформаційних систем державних органів, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України, самостійно створює інформаційні системи та веде оперативний облік в обсязі і порядку, що визначається завданнями, покладеними на Державне бюро розслідувань». На наш погляд, в умовах інформаційної епохи інформаційне забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань не припустимо звужувати виключно до інформаційних систем державних органів і самостійно створених ним інформаційних систем. Становлення Бюро повинно базуватися на широкому і повсякчасному використанні різноманітних інформаційних технологій і бути спрямованим на інтеграцію з усіма можливими інформаційними ресурсами і системами, у тому числі й тими, що належать приватним власникам, а також уніфікації з іншими галузями законодавства (зокрема, перспективного). Як приклад урегулювання цього питання можна навести положення проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні», де у ст. 14 «Інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності» визначено:

«1. Організація інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності та формування баз даних (криміналістичних і ДНК-обліків) здійснюється державними органами, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані експертні установи.

2. Доступ до інформаційних баз даних та їх використання державними спеціалізованими експертними установами здійснюється у порядку, встановленому законодавством України.

3. Держателі інформаційних баз даних зобов'язані безоплатно надавати інформацію з них державним спеціалізованим експертним установам в обсягах, необхідних для здійснення судово-експертної діяльності, у порядку, встановленому законодавством України.

4. Підприємства, установи, організації незалежно від форм власності зобов'язані надавати державним спеціалізованим експертним установам безоплатно інформацію, необхідну для проведення судових експертиз, а також, за згодою, натурні зразки, каталоги своєї продукції, технічну документацію тощо, потрібні для створення й удосконалення методичної та нормативно-технічної бази судової експертизи».

13. Як зауваження до ст. 7 Законопроекту слід зазначити про таке:

1) у п. 1 ч. 1 ст. 7 йдеться про «слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) заходи». У КПК використано термін «слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії». Отже, зазначена норма Законопроекту повинна бути узгоджена з КПК;

2) після слова «розкриття» зазначений пункт має бути доповнений словами «і розслідування», оскільки слідчі дії є засобом насамперед розслідування;

3) у ч. 3 зазначено, що на працівників Державного бюро розслідувань поширюються вимоги, встановлені ст. 3 Закону України «Про міліцію». Але ж ст. 3 цього Закону регламентує принципи діяльності міліції, а її ч. 1 дублює окремі положення ст. 3 Законопроекту, зокрема щодо законності, справедливості, політичної нейтральності і позапартійності.

14. Велика кількість норм Законопроекту, в яких міститься посилення на Закон України «Про міліцію», підлягає наповненню власним змістом, оскільки відповідно до Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р, такий правоохоронний орган, як міліція, відійде у минуле, а діяльність новостворених національної поліції та інших органів планується врегулювати Законом України «Про загальну структуру і чисельність МВС України».

15. У ч. 3 ст. 8 Законопроекту сформульований обов'язок інших державних органів при отриманні інформації про кримінальне правопорушення, віднесене до підслідності Державного бюро розслідувань, невідкладно передати її до Бюро. Цей обов'язок має бути конкретизований положенням про те, що до передавання інформації до Державного бюро розслідувань орган, який отримав цю інформацію, повинен її зареєструвати в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) і за потреби вжити невідкладних заходів до фіксування слідів злочину.

16. У ч. 2 ст. 9 Законопроекту передбачене створення у системі Державного бюро розслідувань навчальних та науково-дослідних закладів. Створення таких закладів є недоцільним з огляду на кількість складів злочинів, віднесених до підслідності Бюро, а відтак, і кількість співробітників у системі Державного бюро розслідувань. У цій системі, очевидно, мають функціонувати навчальні заклади, в яких здійснювалися б перепідготовка і підвищення кваліфікації співробітників. Але утворення вищих навчальних закладів із гроюмоздкою системою підготовки кадрів освітнього рівня бакалавр, магістр, з аспірантурою (ад'юнктурою), докторантурою є недоцільним з огляду на функціонування відповідних закладів у системі МОН України. Доцільно зауважити, що створення навчальних та науково-дослідних закладів у системі Національного антикорупційного бюро Законом України «Про Національне антикорупційне бюро» не передбачене.

Разом із тим у ч. 2 ст. 9 Законопроекту зазначено, що загальна структура, функції та чисельність, у тому числі осіб рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань, *визначаються Законом*. У пояснювальній записці до проекту Закону вказано, що ці питання будуть регулюватися окремим Законом. З огляду на те, що автори рецензованого Законопроекту встановлюють строк набрання чинності Законом «Про Державне бюро розслідувань» до 1 січня 2016 р., загальна структура, функції та чисельність Бюро доцільно визначити у цьому Законі з метою дотримання зазначеного строку.

Частиною 4 ст. 9 Законопроекту для забезпечення виконання завдань Державного бюро розслідувань пропонується створити такі його територіальні управління:

1) територіальне управління, яке знаходиться у місті Львів та поширює свою діяльність на Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську області;

2) територіальне управління, яке знаходиться у місті Хмельницький та поширює свою діяльність на Вінницьку, Житомирську, Рівненську, Хмельницьку, Чернівецьку області;

3) територіальне управління, яке знаходиться у місті Миколаїв та поширює свою діяльність на Кіровоградську, Миколаївську, Одеську області;

4) територіальне управління, яке знаходиться у місті Мелітополь та поширює свою діяльність на Автономну Республіку Крим, Запорізьку, Херсонську області, місто Севастополь;

5) територіальне управління, яке знаходиться у місті Полтава та поширює свою діяльність на Дніпропетровську, Полтавську, Сумську, Харківську області;

6) територіальне управління, яке знаходиться у місті Краматорськ та поширює свою діяльність на Донецьку і Луганську області;

7) територіальне управління, яке знаходиться у місті Київ та поширює свою діяльність на місто Київ, Київську, Черкаську та Чернігівську області.

Вважаємо, що таке визначення місць розташування територіальних управлінь не враховує нагальної необхідності органів досудового розслідування в повсякчасному використанні спеціальних знань у *легкодоступній* формі залучення експерта і призначення експертизи в різних категоріях кримінальних правопорушень. Запропонована ж мережа територіальних управлінь не відповідає усталеному територіальному розташуванню мережі науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, що неодмінно ускладнить комунікацію і перешкоджатиме швидкості й ефективності досудового розслідування.

Зокрема, Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5, визначено такий Перелік регіональних зон обслуговування науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України:

Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз (Дніпропетровська і Запорізька області);

Донецький науково-дослідний інститут судових експертиз (Донецька і Луганська області);

Київський науково-дослідний інститут судових експертиз (м. Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська і Чернігівська області);

Кримський науково-дослідний інститут судових експертиз (Автономна Республіка Крим);

Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська і Чернівецька області);

Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз (Кіровоградська, Миколаївська, Одеська і Херсонська області);

Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені заслуженого професора М. С. Бокаріуса (Полтавська, Сумська, Харківська області та м. Севастополь);

Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності (зона обслуговування поширюється на всі регіони).

17. У ч. 4 ст. 11 Законопроекту, якою визначено Порядок призначення Директора Державного бюро розслідувань та його заступників, зазначено, що Рішення Конкурсної комісії вважається прийнятим, якщо за нього на засіданні Конкурсної комісії проголосували не менше п'яти членів Конкурсної комісії. З метою стимулювання членів Конкурсної комісії до знаходження консенсусу доцільно встановити певні строки прийняття рішення.

18. Серед повноважень Директора Державного бюро розслідувань є повноваження вносити на розгляд Президентіві України подання про присвоєння спеціальних звань *вищого начальницького складу* Бюро. Однак у Законі не визначено, хто саме зі співробітників Державного бюро розслідувань входить до його вищого начальницького складу. Якщо категорія цих співробітників визначається за аналогією з визначенням осіб вищого начальницького складу в інших державних органах, то має бути зроблене відсилання до відповідних нормативно-правових актів.

19. В одних нормах (статті 23, 24, 26) Законопроекту йдеться про «підрозділи внутрішнього контролю», а в інших (п. 3 Прикінцевих і перехідних положень) – про «підрозділ внутрішньої безпеки». Про «підрозділи внутрішньої безпеки» йдеться і в пропозиціях щодо внесення змін до ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Термінологія має бути уніфікована, бо, очевидно, йдеться про одні й ті ж підрозділи.

20. Абзацом 3 п. 4 Прикінцевих і перехідних положень встановлено, що «заяви та повідомлення, звернення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, фізичних та юридичних осіб, подані до органів внутрішніх справ до набрання чинності цим Законом і щодо яких не прийнято рішення, але які відповідно до цього Закону підслідні Державному бюро розслідувань, повинні протягом 24 годин бути повернуті заявникам або передані до відповідного підрозділу (органу) Державного бюро розслідувань для їх внесення до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань згідно зі статтею 214 Кримінального процесуального кодексу України». Оскільки йдеться про заяви, повідомлення та інші джерела інформації, «підслідні» Державному бюро розслідувань, можна зробити висновок, що в цих джерелах містяться відомості про вчинення кримінальних правопорушень. Прийняття будь-яких рішень щодо таких відомостей або повернення джерел інформації заявнику КПК не передбачає. А джерело, зареєстроване в Журналі обліку інформації органу внутрішніх справ, може бути лише «перенесене» в ЄРДР або «списане» у справу органу.

Правовий механізм повернення заяв, повідомлень та іншої інформації про кримінальні правопорушення наразі відсутній. Та він і не потрібний, оскільки кримінальне провадження має розпочинатися в автодинамічному порядку. Заява чи інше джерело інформації про кримінальні правопорушення, отримані державним органом, повинні ним же і реєструватися та пересилатися до інших органів. Тому норма про повернення такого джерела заявнику виглядає нелогічною, бо особа вдруге може й не подати заяву про злочин. А оскільки йдеться про тяжкі та особливо тяжкі злочини (саме вони є підслідними Державному бюро розслідувань), то закон не може містити норми, які дозволяють укривати такі злочини від реєстрації.

21. Крім змін до Кримінального процесуального кодексу України, винесення яких передбачено п. 5 Прикінцевих і перехідних положень Законопроекту, до КПК України необхідно внести зміни, які б забезпечили термінологічну єдність. Адже низкою статей чинного КПК України (а саме статтями 3, 38, 216, 246) передбачено «державне бюро розслідування». Натомість в усіх випадках згадування повинно йтися про «Державне бюро розслідування» (з великої літери). В абз. 5 ч. 5 ст. 246 КПК України замість «**головою** державного бюро розслідувань» викласти «Директором Державного бюро розслідувань».

22. До підслідності Державного бюро розслідувань пропонується віднести злочини, перелічені у ч. 5 ст. 216 КПК (нова редакція якої запропонована у Законопроекті), якщо вони вчинені працівниками Національного антикорупційного бюро України або прокурами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Однак у Законопроекті не вирішене питання про підслідність злочинів, учинених співробітниками Державного бюро розслідувань.

23. В усіх випадках згадування терміна «слідчий Державного бюро розслідувань» необхідно замінити на термін «слідчий *органу* Державного бюро розслідувань», що відповідало б п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України, відповідно до якого «слідчий – це службова особа органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, *органу* Державного бюро розслідувань, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень».

24. І останнє, у Пояснювальній записці до Законопроекту (п. 17) йдеться про внесення до КПК змін щодо суттєвих базових положень концепції нового кримінального процесуального законодавства, а саме: ліквідацію процесуального керівництва прокурора під час досудового розслідування із залишенням функцій нагляду за дотриманням законності під час дізнання, досудового слідства з одночасним значним розширенням повноважень керівника органу до-

судового розслідування; розширення підстав тимчасового доступу до речей і документів, а також спрощення порядку такого тимчасового доступу та ін. Водночас ці аспекти не знайшли свого відображення у положеннях Законопроекту, представленого на рецензування, що виглядає нелогічним та не дозволяє системно оцінити елементи процесуальної компетенції слідчих ДБР, відображені у Законопроекті.

***В. Ю. Шепітько**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса;*

***Л. М. Лобойко**, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник сектору дослідження проблем судової, слідчої та прокурорської діяльності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса;*

***В. В. Білоус**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса;*

***Н. В. Глинська**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник сектору дослідження проблем судової, слідчої та прокурорської діяльності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса*

ОКРЕМА ДУМКА

доктора юридичних наук, професора,
головного наукового співробітника НДІ ВПЗ
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України А. М. Лобойка

1. Автори законопроекту «Про Державне бюро розслідувань» потребу його ухвалення вбачають, як видається, у тому, щоб наповнити змістом термін «державне бюро розслідувань», вжитий у ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України (КПК). На цей орган у попередніх законопроектах передбачалося покладення функції досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених певними службовими особами, у тому числі і з корупційною метою. Так, із Преамбули проекту Закону України «Про Державне бюро розслідувань» (реєстраційний № 3042 від 1 серпня 2013 р., доопрацьований варіант – від 10 квітня 2014 р.) випливає, що цей орган створюватиметься з метою запобігання і протидії **корупції** серед вищих посадових осіб держави, суддів і прокурорів, запобігання **корупції** під час формування єдиного органу законодавчої влади і недопущення зрощення бізнесу та політики, а також належного розслідування **злочинів катування і пов'язаних з ними злочинів**.

З ухваленням Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. потреба у покладанні завдання щодо запобігання і протидії корупції на спеціальний орган держави значно знизилася. Згідно з ч. 5 ст. 216 КПК (в редакції Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» – розділ 2 «Прикінцеві положення») до числа кримінальних правопорушень, підслідних Національному антикорупційному бюро України (НАБ), віднесено досить широке коло злочинів за суб'єктною і родовою ознакою.

За таких умов утворення ще одного державного органу з надзвичайними повноваженнями (порівняно з повноваженнями органів досудового розслідування МВС, СБУ та ін.) для розслідування злочинів убачається недоцільним. Розслідування злочинів, які автори законопроекту пропонують віднести до підслідності Державного бюро розслідувань, можуть ефективно здійснювати органи до-

судового розслідування, які наразі функціонують, за умови запровадження в них відповідної спеціалізації.

2. Чим більше у державі функціонує органів, які здійснюють досудове розслідування за окремими кримінальними правопорушеннями, вчиненими певними суб'єктами, або щодо певних об'єктів, тим складнішим стає розв'язання питання про підслідність. Справа у тому, що кваліфікація кримінальних правопорушень у ході досудового розслідування може змінюватися, до того ж неодноразово. У разі зміни підозри кожного разу виникатиме потреба передавання матеріалів розслідування за підслідністю, що затягуватиме строк розслідування і перешкоджатиме реалізації засади розумності строків кримінального провадження. І це при тому, що порядок досудового розслідування є однаковим, оскільки ґрунтується на одному законі – КПК України.

НАУКОВО-ПРАВОВИЙ ВИСНОВОК
на проект Закону України «Про внесення змін до деяких
законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних
проступків» (реєстр. № 2897 від 3 червня 2015 р.)
(доопрацьований варіант)

Науковці Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В. І. Борисов, доктор юридичних наук, доцент Л. М. Демидова, кандидат юридичних наук, доцент Т. А. Павленко, кандидат юридичних наук, доцент О. О. Пашенко) вивчили та проаналізували законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (реєстр. № 2897 від 3 червня 2015 р.) (доопрацьований варіант) та Пояснювальну записку до нього, що дозволяє зазначити про таке:

1. Відповідно до *Концепції реформування кримінальної юстиції України*, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008, одним із напрямів реформування вітчизняного кримінального законодавства є запровадження кримінального проступку як самостійного інституту права.

Згідно із цією Концепцією до кримінальних проступків повинні бути віднесені, по-перше, окремі діяння, що за чинним КК України належать до злочинів невеликої тяжкості і, по-друге, діяння, передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення, що мають так звану судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю.

Слід зазначити, що, по-перше, у рекомендаціях Європейського суду з прав людини неодноразово зверталася увага на необхідність перегляду форм юридичної відповідальності у напрямі їх гуманізації. По-друге, законодавець у чинному КПК України 2012 р. закріпив поняття «кримінальний проступок». При цьому у ст. 3 КПК, визначаючи основні терміни цього Кодексу, закріплено, що закон України про кримінальну відповідальність – це законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України та закон України про кримінальні проступки) (п. 7

ч. 1). На сьогоднішній день це суперечить ч. 1 ст. 3 КК України. По-третє, у чинному КК України міститься ціла низка діянь, що за ступенем суспільної небезпечності не відповідають поняттю та змісту злочину як найбільш суспільно небезпечному посягання, що потребує перегляду питання щодо їх декриміналізації. По-четверте, у чинному КУпАП містяться діяння так званої судової юрисдикції, що потребують і дотримання спеціальної процедури розслідування, і спеціальної процедури судового розгляду, чого за чинним КУпАП не передбачено. З урахуванням наведеного можна стверджувати про необхідність запровадження на законодавчому рівні інституту кримінального проступку або іншого подібного йому. Отже, проблематика проступків залишається актуальною.

2. Однак не можна погодитися з тим, що вирішення цього питання має проводитися в рамках Кримінального кодексу України, як це пропонують автори законопроекту, що аналізується. Оскільки у Проекті здійснена криміналізація близько 100 діянь, які за чинним КУпАП і Митним кодексом України є адміністративними (не управлінськими) правопорушеннями судової юрисдикції, то це стане значним розширенням меж криміналізації і призведе до негативного впливу на конституційні права і свободи людини і громадянина в нашій країні. Такий концептуальний підхід, запроваджений у законопроекті, є неприйнятним, тому що не відповідає положенню, яке міститься в *абз. 3 ст. 22 Конституції України*. Згідно із цим положенням, що є нормою прямої дії, *при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод*. Таким звуженням є перехід від адміністративної відповідальності до відповідальності кримінальної, наприклад, за дрібні крадіжку, шахрайство, привласнення та розтрату, хуліганство тощо, як це передбачено в Проекті.

Крім того, запропоновані новели щодо розширення меж криміналізації не відповідають принципам реформування кримінальної юстиції, проголошеним у зазначеній Концепції, та порушують міжгалузевий принцип поділу правопорушень на види, оскільки за ступенем тяжкості кримінальні проступки майже нічим не відрізнятимуться від управлінських адміністративних проступків. Якщо метою запровадження інституту кримінальних проступків, згідно

з Концепцією *реформування кримінальної юстиції України*, визнається гуманізація кримінальної відповідальності, то обраний для цього засіб (часткова криміналізація адміністративних правопорушень) є невдалим і явно не вирішує вказаного завдання, а також суперечить меті Проекту, на яку вказують його автори в Пояснювальній записці.

3. Розглядуваний законопроект не може бути підтримано, оскільки він порушує принцип системності законодавства, причому не лише кримінального. Водночас він не відповідає концептуальним положенням останнього:

– у першу чергу звернемо увагу на недоцільність відмови від суспільної небезпечності як матеріальної ознаки злочину (кримінального правопорушення в авторському розумінні). Як відомо, суспільна небезпечність виступає: а) показником ставлення громадянського суспільства до аномальних злочинних явищ; б) підставою для криміналізації діянь; в) критерієм відмежування злочинних і незлочинних проявів; г) диференціатором кримінальної відповідальності та покарання тощо. Це поняття також віддзеркалює публічність кримінального права, зрілість і впливовість громадянського суспільства у сфері боротьби зі злочинністю. В умовах розвитку українського громадянського суспільства, його інституцій, а також пошуку ефективних механізмів впливу на соціальні, політичні і правові процеси в нашій країні ігнорування суспільних інтересів, у першу чергу в питаннях криміналізації діянь, шляхом відмови від суспільної небезпечності (як обов'язкової ознаки злочину) є фактичним руйнуванням ставлення до суспільства як рушійної, визначальної та об'єднуючої сили української нації;

– заміна суспільної небезпечності на протиправність, що пропонується в Проекті, означає необґрунтований перехід до формального розуміння злочину, що не відповідає національним традиціям, перевіреному часом, запровадженим у чинному кримінальному законодавстві. У Пояснювальній записці відсутнє належне наукове обґрунтування таких кардинальних та радикальних змін;

– виділення кримінальних проступків у КК матиме своїм наслідком суттєве збільшення кількості осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності, причому за незначні за ступенем

небезпечності діяння. І той факт, що такі особи не нестимуть настільки суворих обмежень і позбавлень порівняно з тими, які вчинили злочини, свідчить лише про адекватність заходів кримінально-правового реагування ступеню суспільної небезпечності (шкідливості) кримінального проступку. Не можна заперечувати того, що навіть самого факту засудження достатньо, щоб на довгі роки визначити долю певної особи. Існування в кримінальному праві інституту засудження особи без призначення покарання свідчить про те, що держава визнає відбитий у судовому рішенні осуд, що є достатнім для належного виховного і запобіжного впливу на окремих засуджених. Інформація про притягнення особи до кримінальної відповідальності супроводжуватиме її протягом усього життя, що може мати негативні соціальні й особисті наслідки.

4. Законопроект вносить інші суттєві зміни до чинного Кримінального кодексу України (законопроект має обсяг 212 стор., з яких 189 стосуються внесення змін до КК), з якими не можна погодитися (приміром, неприйнятними є: визначення вини; запропонована одиниця для визначення розміру наслідків; види покарань; окреслення в Проекті інститутів множинності та судимості; відмова від норм про звільнення від кримінальної відповідальності в Загальній частині Кодексу; термінологічні визначення оціночних понять; побудова переважної більшості диспозицій та санкцій тощо).

Крім того, зміни кримінального законодавства, що закладено в Проекті, означають, що йдеться про нову редакцію КК України. Зрозуміло, що ці зміни слід готувати, обговорювати за процедурою, передбаченою для нової редакції важливого кодифікованого нормативно-правового акта. Процедура підготовки такого документа не була дотримана, зокрема відсутня належна концепція авторських новел (пояснення, що надаються в Пояснювальній записці, не є концепцією і в багатьох випадках мають суперечливий характер), не відбулося широкого обговорення запропонованих новел у науковому і громадському середовищі із залученням практичних працівників та міжнародних експертів.

5. Вважаємо, що вирішення проблеми запровадження кримінального проступку як самостійної категорії повинно відбуватися поза Кримінальним кодексом України шляхом розробки окремого

нормативного акта. Такий підхід не порушує норми, що міститься в ст. 22 Конституції України, та відповідає принципам гуманізації кримінальної відповідальності, закладеним в основу Концепції реформування кримінальної юстиції, національним традиціям, перевіреним часом, і міжнародним стандартам у сфері боротьби зі злочинністю.

6. Ідея запровадження відповідальності за вчинення проступків, на нашу думку, може втілюватися, зокрема, шляхом прийняття Кодексу про антигромадські проступки (правопорушення), а не шляхом уведення до КК категорії кримінальних проступків.

Ідея трансформації певної частини злочинів невеликої тяжкості у проступки як логічний прояв політики подальшої гуманізації юридичної відповідальності за такі делікти має супроводжуватися розробкою концепції запровадження у вітчизняне законодавство інституту антигромадських проступків, до кола яких мають увійти також певні адміністративні правопорушення, що вчиняються фізичними особами та мають судову юрисдикцію (поряд з окремими злочинами, що за чинним КК належать до категорії злочинів невеликої тяжкості).

7. Як альтернативу законодавчого вирішення проблеми антигромадського проступку, що розвиває ідею децентралізації влади в Україні, можна запропонувати введення зазначеного інституту на правах місцевого самоврядування, якими наділені територіальні громади у розв'язанні питань регіонального значення в межах Конституції і законів України. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне запропонувати розгляд справ про названі проступки мировими судьями, а також визначати коло відповідних проступків органами відповідних територіальних громад. Це зумовлено тим, що центром ураження від шкоди, що спричиняється дрібними правопорушеннями, є насамперед законні інтереси жителів громад. Вочевидь, що за умови сприйняття такої ідеї виникатиме необхідність розмежування компетенції таких суб'єктів, як Верховна Рада України та органи місцевого самоврядування областей і міст Київ та Севастополь, зокрема, в частині розподілу між ними функцій щодо прийняття норм про відповідальність за антигромадські проступки. Убачається, що подібне завдання може бути розв'язане в такий спосіб: Верховна Рада України формує керівні засади відповідаль-

ності за антигромадські проступки (зокрема, визначає завдання, принципи, ознаки проступку, караність та умови звільнення від відповідальності тощо), а органи місцевого самоврядування відповідних областей і міст Київ та Севастополь, які представляють спільні інтереси відповідних територіальних громад України, формулюють певні норми щодо відповідальності за антигромадські проступки з урахуванням характерних для відповідних регіонів видів таких антигромадських проступків. Утім втілення такої пропозиції потребує внесення відповідних змін до Конституції України, а саме до розділу XI «Місьцеве самоврядування», що було б доцільно зробити в процесі здійснення децентралізації влади, що, у свою чергу, є пріоритетом внутрішньої політики нашої держави.

Загальний висновок:

Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (реєстр. № 2897 від 3 червня 2015 р.) (доопрацьований варіант) не відповідає положенням ст. 22 Конституції України, Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008, та концептуальним положенням кримінального права, перевіреному часом. Таким чином, подальше його обговорення має категорично виключатися.

Науково-правовий висновок підготовлений доктором юридичних наук, професором, академіком НАПрН України В. І. Борисовим, доктором юридичних наук, доцентом Л. М. Демидовою, кандидатом юридичних наук, доцентом Т. А. Павленко, кандидатом юридичних наук, доцентом О. О. Пашенком та обговорений на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 14 від 1 липня 2015 р.).

В. І. Борисов, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, директор НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;

Л. М. Демидова, доктор юридичних наук, доцент, керівник наукових робіт сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

РЕЦЕНЗІЇ

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію В. О. Копанчука
«Кримінально-правова охорона життя осіб у зв'язку з виконанням
спеціальних повноважень (ст. ст. 348, 379, 400 КК України)»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право**

Згідно зі статтями 3, 27 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначені в нашій державі найвищою соціальною цінністю. Визнання Основним Законом України людини найвищою соціальною цінністю принципово важливе, оскільки свідчить, що людина в сучасному світі є цінністю не лише для самої себе, а й повинна бути такою цінністю і для суспільства. Жодне інше явище не може визнаватися суспільством вище за людину. Серед властивостей, притаманних людині, особливе місце займає життя, оскільки саме воно є первинною, вихідною передумовою існування кожного з нас. Утрата життя не підлягає відновленню. Тому його охорона від злочинних посягань – найважливіше завдання кримінального права України. Разом із тим таке вихідне положення не усуває можливості диференціації кримінальної відповідальності за різні за своєю соціальною спрямованістю посягання на життя людини. Саме такий підхід обумовив виділення у законодавстві України про кримінальну відповідальність групи норм, спрямованих на захист життя у зв'язку з виконанням особою спеціальних повноважень. Предметом дисертаційного дослідження В. О. Копанчука стали посягання, відповідальність за які встановлена законами про кримінальну відповідальність, розташованими у статтях 348 («Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця»), 379 («Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя»), 400 («Посягання на життя захисника чи

представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги»). Зазначені посягання за своєю юридичною природою та соціальною спрямованістю мають певну схожість, а тому їх небезпечні властивості та юридичні ознаки можуть бути піддані комплексному дослідженню з метою вирішення певного наукового завдання, що й було здійснено дисертантом. Варто зауважити, що охорона життя осіб від посягань, обумовлених їх публічною діяльністю, передбачена також нормами ст. 112, ч. 4 ст. 404, ст. 444, п. 8 ч. 2 ст. 115 КК. Таке законодавче різноманіття висуває низку питань, серед них щодо доцільності диференціації кримінальної відповідальності за вбивства, що обумовлені публічною діяльністю потерпілих. Уявляється, що збільшення відповідних норм у КК 2001 р., порівняно із КК 1960 р. (що, як відомо, продовжується), не призвело до належного ефекту, оскільки кількісні показники убивств в Україні не зменшились. Окрім того, певна частина нових норм, що були введені до КК у 2001 р., майже не застосовуються. Зокрема, це стосується й норм, розташованих у статтях 379 та 400 КК. Так, у період з 2001 по 2014 р. за ст. 379 КК було зареєстровано 15 посягань на життя людини, але жодної особи за цією статтею не було засуджено; за ст. 400 КК за зазначений час було зареєстровано лише 2 посягання, засуджено 1 особу. Тому, очевидно, *на порядку денному повинно було постати питання про оптимізацію юридичних конструкцій* щодо кримінальної відповідальності за вбивства, обумовлені публічною діяльністю потерпілого. Пошуку шляхів вирішення цього питання і присвячена дисертація В. О. Копанчука.

Зроблений здобувачем аналіз наукових праць з питань дослідження, практики застосування статей 348, 379, 400 КК також виявив недосконалість юридичних конструкцій норм, розташованих у цих статтях, неоднакове розуміння правозастосувачем ознак суспільно небезпечних діянь, визначених в їх диспозиціях, некоректне позначення нижчих і верхніх меж покарань у санкціях тощо. Зазначене підтверджує **актуальність** теми, обраної В. О. Копанчуком для дослідження.

Треба зауважити, що проблеми кримінальної відповідальності за вбивства є предметом постійної уваги науковців, у тому числі на

рівні кандидатських та докторських дисертацій. Охоплюють наукові дослідження й питання відповідальності за вбивства, пов'язані з публічною діяльністю потерпілих. Так, у 2006 р. В. І. Осадчий захистив дисертацію на здобуття ступеня доктора юридичних наук на тему «Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності». Незважаючи на численність досліджень, присвячених відповідальності за вбивства, обраний В. О. Копанчуком напрям наукового пошуку надав дисертанту можливість отримати результати, які є новими для науки кримінального права.

Необхідно констатувати, що дисертація В. О. Копанчука виконана на належному професійному рівні, тема досліджена достатньо повно. Пошукувач показав знання, уміння самостійно узагальнювати й аналізувати наукову літературу, слідчу та судову практику, нормативні матеріали, робити науково обґрунтовані висновки, формулювати визначення правових понять і пропозиції з удосконалення законодавства.

Отриманий науковий результат став можливим завдяки застосуванню **різноманітних методів наукового дослідження**, що обрані відповідно до теми, мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження. Використання діалектичного, історичного, порівняльно-правового, системно-структурного, функціонального, а також інших методів дозволило дисертанту достатньо повно і різнобічно розкрити основні питання теми.

Слід визнати, що в роботі достатньо аргументовано викладені положення, які характеризуються новизною або ж удосконалюють чи розвивають наукові позиції. Серед них увагу опонента привернули насамперед такі:

– дослідження історичного досвіду кримінально-правової охорони осіб, що виконують державно-публічні функції, яке проведено доброякісно та ґрунтовно. Дисертант послідовно розглянув положення нормативних актів, що діяли на теренах сучасної України, починаючи з княжої доби до набуття чинності КК України 2001 р.; наведена періодизація історичного процесу містить елементи подальшого розвитку наукових поглядів із цього питання;

– звернення автора до досвіду формування законодавства країн із розвинутою демократією дозволило йому виявити певні тен-

денції у регламентації кримінально-правової відповідальності за посягання на життя осіб у зв'язку з виконанням ними спеціальних повноважень із забезпечення правопорядку. В умовах адаптації вітчизняного законодавства до стандартів Європейського Союзу така розвідка стає важливою складовою наукового дослідження. Слід лише шкодувати, що автор не ввів отримані в цій частині дослідження результати до ознак новизни;

– положення про доцільність заміни поняття «посягання», що застосоване законодавцем при визначенні злочинів, передбачених статтями 348, 379, 400 КК, поняттям «вбивство». Слід погодитися з автором, що термін «посягання на життя», який вперше було сформульовано в ст. 190¹ КК УРСР 1961 р., «є архаїчним та не розкриває у повному об'ємі (обсязі. – В. Б.) реальне та об'єктивне вбивство» (стор. 108–109 дисертації). Наявність терміна «посягання» у диспозиціях норм, що досліджені автором, як і в інших, що є схожими до них, лише ускладнює застосування законодавства про кримінальну відповідальність. Пропозиція автора щодо доповнення ст. 115 КК частиною 3, в якій надати положення «Умисне вбивство особи, яка виконує спеціальні публічні повноваження із забезпечення правопорядку», заслуговує на підтримку;

– судження автора, що при вбивстві та його різновидах причинний (за термінологією дисертанта «причинний» або «причинно-наслідковий») зв'язок може бути як прямим (безпосереднім), так й опосередкованим. «За наявності такого зв'язку час, що минув між посяганням на життя та смертю потерпілого, значення не має» (стор. 119 дисертації). Слід погодитися із такою характеристикою причинного зв'язку при вбивствах;

– критика позиції науковців, згідно з якою вважається можливим визнавати юридичних осіб суб'єктами злочинів. Автор підкреслює, що таке визнання буде суперечити «принципам кримінального права, а саме принципу особистої відповідальності особи за вчинення нею насильницького злочину» (стор. 125 дисертації);

– аргументи дисертанта щодо необхідності посилення покарання за злочини, вчинені щодо осіб, які забезпечують охорону правопорядку. Пропозиція щодо збільшення розмірів покарання за злочини, що ним досліджені, шляхом підвищення нижчої межі по-

карання у виді позбавлення волі до 12 років, а верхньої – до 20 років (стор. 14 автореферату, стор. 200 дисертації) видається слушною. Разом із тим обмеження ч. 3 ст. 63 Загальної частини КК, що пропонується автором, вказівкою на вбивство, яке буде передбачене ч. 3 ст. 115 КК, не є доцільним, оскільки в КК залишатимуться норми, якими передбачена відповідальність за умисне позбавлення життя іншої людини не у зв'язку із забезпеченням потерпілим правопорядку (наприклад, ч. 3 ст. 258 КК («Терористичний акт»), де наслідком терористичного акту є «загибель людини»). Тому формулювання ч. 3 ст. 63 КК слід обмежити положенням: «Позбавлення волі встановлюється на строк від дванадцяти до двадцяти років за вчинення особливо тяжкого вбивства».

За результатом дослідження у роботі наведені й інші теоретичні новації та пропозиції щодо вдосконалення законодавства, які, незважаючи на їх дискусійність, є авторськими напрацюваннями та свідчать про приріст наукових знань.

Основні положення дослідження В. О. Копанчука достатньо повно викладені в опублікованих ним тринадцяти наукових публікаціях, серед яких п'ять статей – у наукових фахових періодичних виданнях України з юридичних наук (одна з цих статей опублікована у співавторстві з науковим керівником В. Т. Дзюбою), ще одна стаття – у зарубіжному виданні та одна стаття – у науковому виданні України, що не є фаховим. Також опубліковано шість тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Важливою складовою апробації наукового дослідження є надання пропозицій до Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя щодо вдосконалення норм законодавства України про кримінальну відповідальність за умисні вбивства та спрямування пропозицій щодо застосування норм КК, якими встановлена відповідальність за посягання на життя у зв'язку з виконанням особою публічних повноважень, до Генеральної прокуратури України.

Автореферат дисертації ідентичний за змістом основним положенням самої дисертації. Структура роботи, її загальний обсяг, викладення основного тексту, список використаних джерел у ціло-

му відповідають установленим вимогам. Висновки дисертанта видаються слушними.

Таким чином, дисертаційне дослідження В. О. Копанчука містить нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності мають істотне значення для розвитку науки кримінального права, а також забезпечують розв'язання цілої низки практичних питань. Викладені в ньому наукові положення є основою для проведення подальших досліджень, удосконалення кримінального законодавства щодо відповідальності за умисні вбивства та практики його застосування, а також покращення стану юридичної освіти.

Водночас деякі положення і висновки, викладені в дисертації та авторефераті, викликають зауваження. Їх зміст полягає у такому:

1. *Назва роботи та назви її розділів мають певну розбіжність.* Так, у назві роботи й у назві розділу 3 основоположним терміносполученням є «життя осіб у зв'язку з виконанням спеціальних повноважень». Однак у назвах розділів 1 та 2 після слова «життя» ще додано і «діяльності», що сутнісно розширює предмет наукового дослідження. Обґрунтування обраної теми та зміст її розділів не містять пояснень очевидної розбіжності.

2. Є зауваження і щодо *використання в назвах розділів 1 та 2 терміна «юридична конструкція».* Очевидно, поки що може йтися про «доктринальну конструкцію» (модель), яку будує автор у своєму дослідженні. Що стосується юридичних конструкцій, то їх формулює законодавець. У нашому випадку це нормативні визначення, що наведені в статтях 348, 379 та 400 КК.

3. Розділ 1 має назву «Соціальна обумовленість юридичної конструкції “Кримінально-правова охорона життя і діяльності осіб у зв'язку з виконанням спеціальних повноважень з забезпечення правопорядку”». Разом із тим *зміст розділу 1 не свідчить про його відповідність назві.* У його підрозділах розглядаються достатньо важливі для теми питання, які самі по собі являють собою необхідну складову дослідження. Але й історія становлення відповідного законодавства, й огляд законодавства зарубіжних країн у системі чинників соціальної обумовленості виконують допоміжну роль.

Відомо, що проблема соціальної обумовленості стосується виявлення та дослідження системи чинників, що доводять необхідність і доцільність існування (збереження) певних норм у законодавстві про кримінальну відповідальність, а тому автору варто було б дати їхній (чинників) перелік та довести, чому саме такі чинники обумовлюють існування відповідних спеціальних норм, адже життя та здоров'я вказаних у них потерпілих (так само, як й інших осіб) охороняються розділом II Особливої частини КК України («Злочини проти життя та здоров'я особи»). У зв'язку з цим слід також зазначити, що основним критерієм криміналізації діянь виступає суспільна небезпечність (її характер та ступінь). У той самий час дисертант не приділив уваги її характеристиці під час аналізу соціальної обумовленості. А це має принципове значення, оскільки (крім того, що вона, як уже було відзначено, є основним чинником (критерієм)) слід було показати, у чому суттєва відмінність її характеру та ступеня від суспільної небезпечності діянь, передбачених іншими нормами, що охороняють життя та здоров'я. Саме це і має стати поясненням необхідності спеціального кримінально-правового захисту певних потерпілих або, навпаки, відмови від такого захисту на користь загальної норми (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК).

4. Аналізуючи основні точки зору, які висловлюються в теорії кримінального права стосовно *об'єкта злочину*, В. О. Копанчук приєднується до поглядів, що таким об'єктом є цінності (Є. В. Фесенко, П. С. Березін) або соціальні цінності (П. П. Андрушко). Треба надати належне досліднику, який наводить свої судження стосовно цієї точки зору. Разом із тим певні з них викликають зауваження, зокрема твердження «*об'єкт – правове благо як певна цінність*» (стор. 95 дисертації), яким автор намагається поєднати два погляди: перший – об'єкт – це «правове» благо (С. Б. Гавриш), другий – об'єкт – це «цінність». Таке еkleктичне поєднання призвело автора ще до однієї помилки у вигляді твердження «*життя як природне правове благо є домінуючою цінністю*» (стор. 104 дисертації). Справа в тому, що благо може бути або природним (у першу чергу це саме життя людини), або правовим, тобто принесеним людством у процесі свого розвитку у вигляді загально-

визнаного правового припису як необхідної складової існування людини (наприклад, пенсійне забезпечення інвалідів, осіб похилого віку).

5. Розглядаючи об'єктивну сторону злочинів, автор доволі часто зазначає про *підстави* (у множині) кримінальної відповідальності (наприклад, стор. 105 дисертації). Оскільки законодавець у ст. 2 КК використовує термін «підстава» в однині, формулюючи поняття «підстава кримінальної відповідальності», то є необхідність у визначенні змісту терміна «підстави» у множині. Із тексту роботи важко зробити висновок про авторську інтерпретацію всіх складових терміна «підстави». Лише на стор. 137 дисертації автор згадує про вину як одну з підстав кримінальної відповідальності та покарання.

6. Характеризуючи суб'єктивну сторону злочинів, передбачених статтями 348, 379, 400 КК, автор у ряді її ознак, поруч із мотивами і метою, визначає ще й «цілі» злочину. На думку дисертанта, можуть бути «різні цілі та єдина мета» (стор. 147 дисертації). На стор. 149 автор наводить певні міркування щодо необхідності виділення цілі (цілей) у системі ознак суб'єктивної сторони, що не можна визнати переконливими. Не є достатнім аргументом і його посилання на тлумачення слова «ціль» у Новому тлумачному словнику української мови (Київ, 1998. – Т. 4. – С. 788), оскільки у цьому виданні слово «ціль» наводиться як синонім слова «мета». Таке співвідношення цих слів є загальноновизнаним і в теорії кримінального права.

Висловлені зауваження у своїй більшості є дискусійними, певні з них стосуються лише окремих положень дисертації і в цілому не змінюють загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження та значущість отриманих результатів для юридичної науки.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність у цілому, оформлення. Виходячи з викладеного вище, можна стверджувати, що дисертація відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567. Вона містить нові науково обґрунтовані результати проведених здобувачем досліджень, які

розв'язують конкретне наукове завдання, що має значення для науки кримінального права. Дисертація В. О. Копанчука також містить наукові положення, сукупність яких забезпечує вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність та практику його застосування.

Робота є внеском у розвиток вітчизняної юридичної науки. Її зміст відповідає заявленій дисертантом науковій спеціальності, отримані результати знайшли апробацію.

Поставлені мета та завдання дисертаційного дослідження загалом досягнуті. Ця дисертація є самостійною завершеною роботою, оформлена відповідно до існуючих вимог.

Вважаю, що дисертант Копанчук Володимир Олександрович заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право.

*Офіційний опонент – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України, директор НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України **В. І. Борисов.***

РЕЦЕНЗІЯ**на наукове видання**

«Правова доктрина України : у 5 т. – Х. : Право, 2013. – Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / за заг. ред. О. В. Петришина. – 976 с. ; Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / за заг. ред. Ю. П. Битяка. – 864 с. ; Т. 3 : Доктрина приватного права України / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. – 760 с. ; Т. 4 : Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – 848 с. ; Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – 1240 с.»»

Наукове видання «Правова доктрина України» являє собою комплексне фундаментальне дослідження актуальних проблем формування, становлення та розвитку права за роки незалежності Української держави. Зазначене видання є першим дослідженням, в якому визначено основні напрями та перспективи формування правової доктрини України. Рецензоване дослідження відповідає вимогам сьогодення та демонструє можливості реформування системи права, запровадження світових досягнень правничої думки.

За своєю структурою робота складається з п'яти томів, у яких логічно досліджено загальнотеоретичні підвалини юриспруденції, доктринальні підходи у приватному та публічному праві, перспективи розвитку окремих галузей права (цивільного, господарського, екологічного, аграрного, трудового, міжнародного, кримінального, кримінального процесуального та ін.), а також становлення і практичне призначення деяких юридичних наук: кримінології, кримінальної соціології, криміналістики, юридичної психології, судової експертизи тощо.

Фактично дана фундаментальна праця підводить певні підсумки розвитку права в умовах незалежності та визначає нові напрями з урахуванням світового та європейського досвіду. Ця робота є колективною науковою працею. Авторський колектив видання складають 174 провідних вітчизняних правників-науковців з різних регіонів України. Позитивним є те, що у підготовці даної праці взяли участь понад 90 членів Національної академії правових наук

України. Тому робота виконана на високому науковому рівні, об'єктивно відображає стан та перспективи розвитку права, механізмів правотворення та правозастосування.

Доктринальні положення, висвітлені у п'ятитомному виданні, мають стати підґрунтям для реформування вітчизняного законодавства, упровадження міжнародних та європейських стандартів щодо правозастосування. Це особливо є важливим у сучасний період розвитку українського суспільства та державності.

На нашу думку, особливу увагу слід звернути на положення, висвітлені у п'ятому томі видання: «Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку» (за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – 1240 с.). За своєю архітектонікою пропонований том складається з восьми розділів: 1) Доктрина кримінального права; 2) Кримінологія; 3) Кримінально-процесуальна наука; 4) Судове право; 5) Кримінально-виконавче право; 6) Сучасний стан та розвиток криміналістики; 7) Теоретико-методологічні засади судової експертизи; 8) Роль юридичної психології в системі кримінально-правових наук.

Важливим, з нашої точки зору, є те, що авторами використано науковий інструментарій та власні емпіричні дослідження (узагальнення слідчої та судової практики, анкетування практичних працівників правозастосовних органів та ін.). Досить позитивним є звернення до інформаційних ресурсів у практиці протидії злочинності, використання інформаційних технологій, сучасних програмних продуктів, інформаційно-пошукових систем, баз даних та знань, автоматизованих робочих місць (АРМ) слідчого, прокурора, судді, експерта (с. 920–928). Досить цікавими й перспективними є постановлення питань про прогностичну функцію криміналістики (с. 878–900), стратегії в розслідуванні злочинів (с. 1043–1052), слідчі технології в розслідуванні злочинів (с. 1052–1065).

Особливе місце в даному томі видання посідають проблеми судової експертизи, застосування спеціальних знань у судочинстві. У цьому відношенні значний теоретичний та прикладний інтерес має дослідження феномену спеціальних знань (с. 1065–1086), принципів судово-експертної діяльності (с. 1099–1106), понятійного апарату судової експертизи (с. 1107–1117). Для практики здійснен-

ня судово-експертної діяльності актуальними є проблеми визначення методів пізнання в судовій експертизі (с. 1118–1128), формування внутрішнього переконання та прийняття рішень судовим експертом (с. 1133–1141), побудови професіограми судового експерта (с. 1142–1152).

Пропоновані теоретичні положення успішно впроваджуються в діяльність правозастосовних органів та інших інституцій (зокрема, судово-експертних установ України), а також під час розроблення різних нормативно-правових актів. Висвітлені положення є корисними для практичних працівників правозастосування.

Таким чином, фундаментальна колективна праця «Правова доктрина України» у 5-ти томах є актуальною, має важливе теоретичне й практичне значення, відрізняється науковою новизною, виконана на найвищому рівні. Рецензована праця відображає значний внесок вітчизняних правників-науковців у розвиток національного законодавства, юридичної науки та практики.

А. І. Лозвий, директор Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса;

Е. Б. Сімакова-Єфремян, заступник директора з наукової роботи Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

НАШІ ВІТАННЯ

ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ ГОЛІНА

Виповнилося 80 років від дня народження Володимира Васильовича Голіни – доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, керівника наукових робіт сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науководослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

В. В. Голіна народився 28 липня 1935 р. в селі Глобине Полтавської області. Після закінчення школи вступив на юридичний факультет Ленінградського університету ім. О. О. Жданова (нині – Санкт-Петербурзький державний університет), де 1959 р. здобув

вищу юридичну освіту. Після його закінчення Володимир Васильович розпочав свою професійну кар'єру як слідчий, а згодом як старший слідчий Петроградського та Ленінського райвідділів міліції м. Ленінграда. З 1961 р. – адвокат (м. Кременчук).

У 1969 р. став аспірантом кафедри кримінального права Харківського юридичного інституту (Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого). У 1972 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Погашення та зняття судимості за радянським кримінальним правом», у 1994 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Спеціально-кримінологічне попередження злочинності (теорія і практика)». З 1972 по 1996 р. В. В. Голіна пройшов шлях від асистента до завідувача кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а у 1997 р. йому присвоєне вчене звання професора. У березні 2002 р. В. В. Голіна був обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України.

За сумлінну науково-педагогічну діяльність Володимир Васильович нагороджений медаллю «Ветеран праці» (1993). У 2004 р. присвоєне почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Вагомі здобутки В. В. Голіни в педагогічній та науково-дослідній діяльності відзначені Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2004). У 2013 р. він удостоєний відомчої пам'ятної відзнаки «Державна пенітенціарна служба України».

У 1998 р. В. В. Голіна очолив сектор попередження злочинності серед неповнолітніх та молоді Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України. З 2007 р. – завідувач сектору дослідження проблем запобігання злочинності, з травня 2010 р. – завідувач відділу кримінологічних досліджень, а з квітня 2015 р. – керівник наукових робіт сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Праці В. В. Голіни становлять вагомий внесок у розвиток кримінологічної науки України. Йому належить науковий пріоритет

у створенні й поглибленні теорії запобігання злочинності. Крім того, до сфери наукових інтересів В. В. Голіни входять проблеми теорії кримінологічної науки, спеціально-кримінологічного запобігання злочинності, протидії тяжким насильницьким злочинам проти життя та здоров'я особи, запобігання насильству в сім'ї, злочинності неповнолітніх, бандитизму, проблеми планування і програмування заходів запобігання злочинності, реалізації запобіжної стратегії громадського впливу на злочинність тощо.

Професор В. В. Голіна є автором понад 270 наукових праць, серед яких чимало монографій: «Погашение и снятие судимости по советскому уголовному праву» (1979); «Работа органов внутренних дел, суда и прокуратуры по предупреждению преступности» (1981); «Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений» (1989); «Попередження злочинності правоохоронними органами» (1991); «Специально-криминологическое предупреждение преступлений» (1992); «Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи» (1997); «Злочинності – організовану протидію» (1998); «Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження» (2004); «Судимість» (2006); «Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження» (2006); «Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми» (2007); «Запобігання злочинності (теорія і практика)» (2011); «Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні» (2012); «Правова система України: історія, стан та перспективи» (у 5 т., Т. 5, у співавт., 2008, 2011, 2013; укр., рос., англ. мовами); «Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию» (в 3-х книгах) (2013); «Правова доктрина України» (у 5 т., Т. 5, у співавт., 2013); «Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника в Украине» (2014). Він є автором навчальних посібників, підручників із Загальної та Особливої частин кримінології.

За колективні монографії «Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження)» та «Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні» В. В. Голіна був нагороджений Премією імені Ярослава Мудрого «За видатні досягнення в науково-дослідницькій діяльності з проблем правознавства» (2011). У цьому ж році став лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки за 5-томне видання «Правова система України: історія, стан та перспективи», що підготовлено у співавторстві із провідними правниками України.

В. В. Голіна активно поєднує дослідницьку діяльність із підготовкою наукових кадрів. Багато років здійснює керівництво аспірантами та здобувачами. Серед його учнів – 12 кандидатів юридичних наук та 3 – доктори юридичних наук. Порядність і принциповість, широка ерудованість і сумлінне ставлення до виконання своїх обов'язків, відданість праці здобули Володимирі Васильовичу авторитет та повагу широкої юридичної громадськості.

Колектив Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України та редколегія збірника наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю» щиро вітають Володимира Васильовича Голіну з його ювілеєм і бажають йому міцного здоров'я, невичерпної життєвої енергії, творчої наснаги, подальших успіхів у роботі, благополуччя й процвітання.

ЗМІСТ

ДО ІСТОРІЇ ІНСТИТУТУ

- Борисов В. І., Батургарєєва В. С.** Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України: до 20-ї річниці створення3
- Демидова Л. М., Євтєєва Д. П.** Академік В. В. Сташис і наукова діяльність сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю28
- Степанюк А. Х., Яковець І. С., Автухов К. А., Михалко І. С., Опанасенков О. І.** Наукові розробки сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства47

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

- Голіна В. В.** Об'єкт громадського запобіжного впливу у сфері протидії злочинності65
- Головкін Б. М.** Поняття латентної віктимізації від злочинних посягань78
- Батургарєєва В. С.** Щодо недоліків практики реінтеграції бездомних осіб (на прикладі розв'язання конкретної ситуації)89
- Лобойко Л. М.** Співвідношення стадій логічної і функціональної послідовності у кримінальному процесі99
- Шепітько В. Ю., Білоус В. В.** Використання інформаційних технологій під час автоматичної фіксації порушень у сфері безпеки дорожнього руху109

<i>Демидова Л. М., Павленко Т. А.</i> Акт судово-медичного освідування особи, здійсненого експертом, як офіційний документ: проблеми слідчо-судової практики.....	119
<i>Колодяжний М. Г.</i> Стан корупції у Харківській області	129
<i>Дубович О. В.</i> Зарубіжний досвід боротьби із бездомністю та злочинами, що вчиняються особами без визначеного місця проживання	141
<i>Марочкін О. І.</i> Особливості мотивування слідчим обвинувального акта.....	151
<i>Овчаренко О. М.</i> Системи органів кримінальної юстиції в Україні та світі: порівняльний аналіз	163

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПРАНТА І ЗДОБУВАЧА

<i>Пащенко О. О.</i> Значення моралі для з'ясування соціальної обумовленості кримінально- правових норм.....	177
<i>Івахненко О. А.</i> Суб'єктивні ознаки хуліганських правопорушень.....	189
<i>Муратова С. О.</i> Функції судимості в системі інститутів кримінального права.....	198
<i>Олійник О. М.</i> Кримінологічна характеристика осіб, які незаконно використовують бюджетні кошти у Збройних Силах України.....	208
<i>Рябчук С. В.</i> Азартні ігри як соціально-психологічне явище: поняття, генеза, правове регулювання.....	216
<i>Самойлова О. М.</i> Кількісні та якісні показники умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку	224

<i>Соколенко М. О.</i> Алгоритмізація і творчий підхід у тактиці допиту.....	236
<i>Усатова Т. І.</i> Співвідношення проституції та інших форм організації надання сексуальних послуг: кримінологічний аналіз	243

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Володимир Володимирович Сташис – видатна особистість XX, XXI століть (<i>В. І. Борисов, Л. М. Демидова</i>).....	257
Міжнародна студентська наукова конференція «Актуальні проблеми законодавства України про кримінальну відповідальність та практики його застосування», присвячена 90-річчю з дня народження академіка В. В. Сташиса (<i>В. І. Тютюгін, Л. М. Демидова</i>)	271
Огляд Всеукраїнського фестивалю науки в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (<i>М. Г. Колодяжний, Д. П. Євтєєва</i>)	282

ЗАКОНОПРОЕКТНІ РОБОТИ

Зауваження та пропозиції фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України щодо проекту Закону України «Про Державне бюро розслідувань» (реєстр. №2114 від 12.02.2015 р.) (<i>В. Ю. Шепітько, Л. М. Лобойко, В. В. Білоус, Н. В. Глинська</i>).....	287
Окрема думка доктора юридичних наук, професора, головного наукового співробітника НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України Л. М. Лобойка.....	302

Науково-правовий висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (реєстр. № 2897 від 3 червня 2015 р.) (доопрацьований варіант) (<i>В. І. Борисов, Л. М. Демидова</i>).....	304
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

Відгук офіційного опонента на дисертацію В. О. Копанчука «Кримінально-правова охорона життя осіб у зв'язку з виконанням спеціальних повноважень (ст. ст. 348, 379, 400 КК України)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право (<i>В. І. Борисов</i>)	310
---	-----

Рецензія на наукове видання «Правова доктрина України : у 5 т. – Х. : Право, 2013. – Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / за заг. ред. О. В. Петришина. – 976 с. ; Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / за заг. ред. Ю. П. Битяка. – 864 с. ; Т. 3 : Доктрина приватного права України / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. – 760 с. ; Т. 4 : Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – 848 с. ; Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – 1240 с.)» (<i>А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян</i>).....	319
---	-----

НАШІ ВІТАННЯ

Володимир Васильович Голіна	320
-----------------------------------	-----

Підписано до друку 09.04.2015.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 18,14. Обл.-вид. арк. 15,66. Вид. № 1286.
Тираж 400 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80

**ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЬ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА
В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.
2. Проведення судових експертиз та попередніх досліджень:
 - з дослідження об’єктів інтелектуальної власності (об’єктів авторського і суміжних прав, торговельних марок, фірмових найменувань, промислових зразків, винаходів, корисних моделей та ін.);
 - почеркознавчих;
 - авторознавчих;
 - трасологічних (слідів рук, ніг, взуття людини, вузлів та петель, слідів знарядь та інструментів, холодної зброї, замикаючих пристроїв, ідентифікаційних номерів транспортних засобів тощо);
 - психологічних;
 - техніко-криміналістичного дослідження документів;
 - встановлення механізму пошкодження товарів народного споживання (одягу, взуття, побутової та іншої техніки тощо).
3. Складання фотороботів.
4. Надання усних та письмових консультацій та науково-правових висновків, у тому числі з питань інтелектуальної власності.
5. Підготовка наукових кадрів (аспірантів, здобувачів вченого ступеня кандидата юридичних наук).
6. Наукове рецензування дисертаційних досліджень.
7. Підготовка бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, довідок, добірок, каталогів, науково-практичних та методичних довідників, коментарів законодавства тощо.
8. Надання інформаційних послуг по мережі Інтернет.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

61002

м. Харків

вул. Пушкінська, 49

E-mail: ivpz@aprmu.rol.net.ua

Контактний телефон: (057) 715-62-08. Факс: (057) 715-62-08

Для нотаток